

**T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ALTIN ORDA'DA KADIN VE SİYASET İLİŞKİSİ:
TAYTULA HAN BİKE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf ARSLANER

**Danışman
Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE**

ARTVİN-2023

TEZ BEYANNAMESİ

Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-ğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**Altın Orda’da Kadın ve Siyaset İlişkisi: Taytula Han Bike**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallara uygun olarak davrandığımı taahhüt ederim. Aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi de beyan ederim. Tezimin kğit ve elektronik kopyalarının Artvin oruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-ğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Artvin oruh niversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin ... ay süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu srenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

..../..../2023

Yusuf ARSLANER

T.C.
ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE danışmanlığında, **Yusuf ARSLANER** tarafından hazırlanan bu çalışma **22/12/2023** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından **Tarih** Anabilim Dalı'nda **oybirliği/oyçokluğu** ile Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE **İmza:.....**

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Ömer SUBAŞI **İmza:.....**

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Nagehan KÜÇÜKYILDIZ **İmza:.....**

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

...../...../2023

Doç. Dr. Mustafa Çağatay KORKMAZ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

TEZ BEYANNAMESİ	I
TEZ KABUL TUTANAĞI	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	IX
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ.....	1
A. KAYNAKLAR	1
a) Moğol Kaynakları	1
b) İslam Kaynakları	2
c) Araştırma Eserleri	6
d) Hristiyan Kaynakları	8
B. ALTIN ORDA DEVLETİ TARİHİ COĞRAFYASI	10

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ’NİN SİYASİ TARİHİ	12
1.1. KURULUŞ VE İLK DÖNEM.....	12
1.1.1. Cengiz Han Dönemi.....	12
1.1.2. Altın Orda Devleti’nin Tarih Sahnesine Çıkışı.....	15
1.2. ALTIN ORDA DEVLETİ DIŞ SİYASETİ	17
1.2.1. Memlûklerle İlişkiler	17
1.2.2. Anadolu Selçuklularıyla İlişkiler	18
1.2.3. İlhanlılar İle İlişkiler	20

1.3. ALTIN ORDA DEVLETİNDE HANLAR DÖNEMİ	22
1.3.1. Batu Han Dönemi (1227-1256)	24
1.3.2. Berke Han Dönemi ve Devletin Müslümanlaşması.....	27
1.3.3. Mengü Timur Dönemi (1266-1282)	28
1.3.4. Tokta Han Dönemi (1291-1313).....	30
1.3.5. Özbek Han Dönemi (1313-1340)	31
1.3.6. Canı-Bek Han Dönemi (1340-1357).....	33
1.3.7. Berdi-Bek Han (1357-1360)	34
1.3.8. Toktamış Han Dönemi (1380-1395).....	35
1.4. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE YIKILIŞI	38

İKİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ SİYASİ KARAKTERİNDE KADIN	43
2.1. ALTIN ORDA DEVLETİNDE SİYASET VE KADIN İLİŞKİSİ.....	43
2.1.1. Moğol Siyasetinde Kadına Genel Bakış	43
2.1.2. Altın Orda İdari Sisteminde ve Protokolde Kadın	44
2.1.3. Diplomasi ve Siyasi Evlilikler	50
2.1.4. Leviratüs Geleneği	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ TOPLUMUNDA KADIN	56
3.1. GÜNDELİK HAYATTA KADIN	56
3.1.1. Sosyal Hayat	56
3.1.2. Ticaret ve Giyim-Kuşam.....	57

3.2. DİNİ HAYAT	60
3.2.1. Kadınların Dini İnançlarda Rolü.....	60
3.2.2. Dervişlere Yakınlık, Sadakalar ve Harem Kültürü	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE SİYASİ BİR KARAKTER OLARAK TAYTULA HAN BİKE	64
4.1. TAYTULA HAN BİKE'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ	64
4.2. SİYASİ YAŞAMI	65
4.2.1. Altın Orda Devleti'nde Taytula Han Bike'nin Yeri ve Önemi.....	65
4.2.2. Taytula Han Bike'nin Yarlıkları	68
4.2.3. Taytula Han Bike'nin Bitiği ve Ödeme Kayıtları	74
4.3. TAYTULA HAN BİKE'NİN ÖLÜMÜ	77
SONUÇ	79
KAYNAKÇA.....	82
ÖZGEÇMİŞ	91

KISALTMALAR

bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: Editör
haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
vb.	: Ve Benzeri

ÖZET

ALTIN ORDA'DA KADIN VE SİYASET İLİŞKİSİ: TAYTULA HAN BİKE

Orta Asya, dünya tarihi ve Türk tarihi açısından büyük öneme sahip bir bölgedir. Bu bölgede birçok Türk boyu yaşamış ve birçok Türk devleti kurulmuştur. 13. yüzyılda, Cengiz Han önderliğinde Moğol istilasını gerçekleştirmiş ve bu istila Moğol bozkırlarından Macar ovalarına, Çin platosundan Arap çöllerine kadar uzanmıştır. Moğol istilasının ardından, önce Büyük Cengiz İmparatorluğu (1206-1294), daha sonra bu imparatorluğun parçalanmasıyla bir dizi Türkleşmiş ve Moğol kimliğini korumuş devletler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında Altın Orda Hanlığı (1241), Çağatay Hanlığı (1227), İlhanlı Devleti (1256) ve Yuan Devleti (1280) bulunmaktadır. Altın Orda Hanlığı, Dest-i Kıpçak bölgesine hâkim olup zamanla İslamlaşmış ve Türkleşmiştir. Halkının çoğunluğunu Kıpçak unsurları oluşturuyordu ve Rus, Macar, Bulgar, Kumuk gibi birçok milletle mücadele etmiş ve onları egemenliği altında tutmuştur. Hanlığın başkenti Saray şehri, kültür, sanat ve ticaret açısından döneminin en önemli merkezlerinden biri olmuştur.

Ancak 14. yüzyıla gelindiğinde, Altın Orda Hanlığı, durdurulamayan bir güç olan Timur ile karşı karşıya gelmiştir. 15 Nisan 1395'te Terek Irmağı Savaşı'nda Timur'a yenilerek istilaya uğramış ve parçalanma sürecine girmiştir. Altın Orda devleti, hanlıkların kurulduğu parçalara bölünmüştür. Bunlar arasında Kazan (1437), Kırım (1428), Astarhan (1466-1554), Nogay (1502-1584) ve Sibiry Hanlıkları yer almaktadır. Kırım Hanlığı, 1502'de Saray şehrini ele geçirmesiyle Altın Orda devleti tamamen tarih sahnesinden silinmiştir.

Türk toplumunda; ailede kadın ve erkek arasında yapılmayan karşılaştırmalar vardır. Bozkır kültürüyle biçimlenen ekonominin ve toplum düzeninin organizasyonunu baz alan Türk devletlerinde, kadın hayatın neredeyse her bölümünde aktif rol oynamıştır. Kadın her zaman birey olarak kabul edilmiştir. Bir eş olarak, gelecek nesilleri yetiştiren bir anne olarak, aile ekonomisine katkı sağlayan bir üretici olarak, ailesini, toplumunu ve halkını kollayan bir savaşçı olmuştur. Devleti yöneten katun veya han olarak çeşitli sorumluluklar üstlenmiş ve layığıyla yerine getirmiştir. Zaman zaman taht mücadelelerinde de taraf olmuştur. Altın Orda, Cengiz Han'ın ilk çocuğunu olan Cuçi ve soyundan gelenler tarafından kurulmuştur. Fakat hâkimiyet alanı olan Deşt-i Kıpçak bölgesinin Türk-İslam kimliği kazanması nedeniyle, bu coğrafyada kadınlar Türk-İslam kimliği ile

tanımlanmaktadır. Yerli kaynaklar ile resmi görüşmelerin yanında bölgeye gelen Carpini, Rubruck ve İbn Battûta adı kişilerin yazdıkları, Altın Orda'da kadının yaşamın birçok bölümünde varlığını takip etme fırsatı sunar. Araştırmamda bilhassa Cengiz İmparatorluğu'nun merkez konumundaki ya da İlhanlılardaki kadınlar ile yaşadıkları hayatlardan ve örneklerden yola çıkarak genel anlatılardan kaçınılmıştır. Altın Orda bölgesindeki çalışmalar ve misalleri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda Altın Orda'daki kadınların mevkileri; aile içinde, toplumda ve siyasi alanlarda görevleri açısından incelenmiştir. Bu konunun Türk bozkır kültürü ile İslam kültürüne etkisi ve nasıl resmedildiği açıkça görülmüştür.

Kadınların siyasetteki rolü, özellikle Moğollar veya Osmanlı İmparatorluğu döneminde yönetimde bulunan hatunlar üzerine yoğunlaştırılmıştır. Ancak Altın Orda'nın ardılı devletlerindeki hatunların yönetimdeki etkileri daha az incelenmiştir. Avrupalı misyonerlerin ve Arap seyyahların verdiği bilgilerle birlikte Altın Orda'nın kendi kaynaklarından yararlanarak bu hatunlar hakkında bilgi edinilebilir. Ana kaynaklarda, kadın adları ile birlikte "hatun" ünvanı yer almaktadır. Moğol hükümdarları hatunlarını seçerken, Kırım hanları genellikle kuruluştaki önemli rol oynamış Şirin boyundan seçmiştir. Altın Orda Devleti hükümdarları çocuklarını seyrek olsa da dışarıdaki hükümdarlar ile evlendirilmesine izin vermişlerdir. Kendileri de nadiren yabancı kişiler ile evlenmişlerdir. Bir han öldükten sonra, eşleri genellikle kardeşinin ailesine katılırdı. Bu uygulama leviratus geleneği olarak adlandırılırdı. Hanların ailesi, önemli gelire sahiptir ve bağımsız hareket etmelerine izin verdiği için siyasette etkili olurlardı. Altın Orda Devleti'nde ekonomik yönden bağımsız kadınların sayısı azdır. Hanlığın diplomatik ilişkilerinde kadın üyeler aktif rol oynardı. Hanlığın kadınlardan oluşan azaları çoğu zaman dini eğitim alırlardı. Aynı zamanda da Kur'an okumayı da öğrenirlerdi. Dinî ibadetleri sağlamak için bazen hanların yerine aile bireyleri hacca giderdi.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Deşt-i Kıpçak, Toktamış, Timur, Moskova Knezliği, Kırım Hanlığı, Özbek, Kadın, Hatun, Taytula

ABSTRACT

RELATIONSHIP BETWEEN WOMEN AND POLITICS IN THE GOLDEN HORDE: TAYTULA HAN BIKE

Central Asia is a region of great importance in world history and Turkish history. Many Turkish tribes have lived in this region, and many Turkish states have been established. In the 13th century, under the leadership of Genghis Khan, the Mongol invasion took place, reaching from the Mongolian steppes to the Hungarian plains, from the Chinese plateau to the Arabian deserts. Following the Mongol invasion, the Great Mongol Empire (1206-1294) was established, and later, with the fragmentation of this empire, a series of states emerged that were Turkicized and retained their Mongol identity. Among these were the Golden Horde (1241), Chagatai Khanate (1227), Ilkhanate (1256), and Yuan Dynasty (1280). The Golden Horde, which initially had control over the Desht-i Kipchak region, gradually embraced Islam and Turkic culture. Its population consisted mainly of Kipchak people, and it engaged in struggles with and subjugated various nations such as the Russians, Hungarians, Bulgarians, and Kumyks. The capital of the Golden Horde, the city of Sarai, became one of the most significant centers of culture, art, and trade of its time.

However, by the 14th century, the Golden Horde faced an unstoppable force in the form of Timur. On April 15, 1395, the Battle of the Terek River resulted in a defeat by Timur, leading to an invasion and the subsequent fragmentation of the Golden Horde. The Golden Horde state was divided into various khanates, including Kazan (1437), Crimea (1428), Astrakhan (1466-1554), Nogai (1502-1584), and Siberia. The Khanate of Crimea, after capturing the city of Sarai in 1502, completely erased the Golden Horde state from history.

In Turkish culture, there are no comparisons made between men and women in terms of their roles in the family, society, nation, or the state. In Turkish states shaped by the nomadic culture, women were not passive in most parts of life. They have been recognized as individuals in the family and society. They have taken on various responsibilities and fulfilled them successfully. Women have been viewed as equal partners in the family, contributing to the upbringing of future generations, participating in economic activities, protecting their families, communities, and nations, and even assuming leadership roles in the state.

The Golden Horde, although founded by Genghis Khan's eldest son Jochi and his descendants, eventually adopted a Turkish-Islamic identity due to its territory, known as the Desht-i Kipchak, having a strong Turkish-Islamic character. This region had a significant Turkish-Islamic presence. Local sources and official correspondence indicate that women in this region were identified within a Turkish-Islamic framework.

Primary sources, as well as the accounts of some missionaries and travelers came to see the region, provide opportunities to observe the lives of women in the Golden Horde. In this study, we focused on examples of women and their roles in politics, especially women who were involved in the governance, considering that women's roles in the states following the Golden Horde, such as the Mongols or the Ottoman Empire, have been heavily studied. The primary sources indicate that women were mentioned with the title "Hatun" alongside their names. While Mongol rulers often chose their queens from Mongol royal families, Crimean khans typically selected women from the influential Shirin tribe to become their queens. The rulers of the Golden Horde occasionally arranged marriages between their children and foreign rulers, although this practice was not very common. After the end of the khan's life, his wives usually joined family his brother, a practice known as leviratus. The khan's family had significant wealth and was allowed to act independently, enabling them to have an influential role in politics.

In the Golden Horde state, the economic independence of women was relatively limited. Women were actively involved in diplomatic relations state. The female members of the ruling family often received religious education and learned to read the Quran. They occasionally went on pilgrimages to fulfill religious duties.

Keywords: Golden Horde, Desht-i Kipchak, Tokhtamysh, Timur, Moscow Principality, Crimean Khanate, Uzbek, Woman, Khatun, Taytuglu

ÖNSÖZ

Bu çalışmamda, Altın Orda Devleti'nin siyasi tarihi ve kadınların bu siyasetteki rollerini incelemeyi amaçladım. Bu süreçte Altın Orda Devleti'nin dünya tarihindeki konumu ve yerine vurgu yaparak kadınların siyasetteki etkilerini özel bir odak noktası olarak ele aldım.

Altın Orda Devleti, Moğol İmparatorluğu'nun ardılı devletlerden biri olarak tarihsel bir öneme sahiptir. Cengiz Han'ın ölümünün ardından Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması sonucunda ortaya çıkan bu devlet, farklı Moğol hanedanlıklarının bir örneğidir. Altın Orda Devleti'nin kuruluşundan önce, fetihlerde kadınların rolü incelenmiştir. Ayrıca, Altın Orda Devleti'nin kurucusu Batu Han ve soyundan gelenlerin yönetimi ele alınmıştır.

Kadınların siyasetteki rolü, bu çalışmanın merkezinde yer alıyor. Altın Orda Devleti'nde kadınların siyasi ve sosyal etkileri üzerine odaklanarak, bu dönemin önemli bir yönünü incelemeyi amaçladım. Kadınların siyasi katkılarına dair bilgilere Avrupalı misyonerlerin, Arap seyyahların ve Altın Orda'nın kendi kaynaklarından ulaştım. Bu kadınlar genellikle "hatun" ünvanıyla anılıyor ve hanların yönetiminde etkili roller üstleniyorlardı.

Bu tezin hazırlanmasında emeği geçen çok değerli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE'ye, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde görevli Sayın Prof. Dr. Ömer SUBAŞI hocama ve Artvin Çoruh Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde görevli Sayın Dr. Öğr. Üyesi Nagehan KÜÇÜKYILDIZ hocama şükranlarımı belirtmek isterim. Bu süreçte desteğini esirgemeyen, her konuda yardımcı olan değerli eşim Seda ARSLANER'e ve kıymetli oğlum Göktuğ ARSLANER'e de çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, Altın Orda tarihi ve kadınların siyasi katkılarına ilişkin literatüre önemli bir katkı sağlayacağını umuyorum.

Yusuf ARSLANER

ARTVİN-2023

GİRİŞ

A. KAYNAKLAR

a) Moğol Kaynakları

Moğol toplumunda kadının rolü ve önemi hakkındaki bilgilere ulaşabildiğimiz önemli kaynaklardan biri, “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eserin iki farklı çevirisidir. Bu özgün Moğol kaynağı, Moğol toplumunun özel hayatlarını, kadınlarını ve evliliklerini anlatarak, kadınların toplum içindeki rolünü aydınlatır. Ayrıca, Cengiz Han’ın siyasi hayatının şekillenmesinde oynadığı kilit bir rol olan siyasi evlilikler de bu kaynaklarda yer almaktadır. “Moğolların Gizli Tarihi,” Moğollar hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan biridir.¹

“Moğolların Gizli Tarihi” kaynağında, Moğol kadınlarının toplum içindeki rolleri ve evliliklerine dair değerli bilgiler sunulur. Moğol kadınları, toplumun işleyişine önemli katkılarda bulunur ve aile hayatının temel taşları olarak kabul edilir. Kadınlar, aileleri ve toplumlarının devamını sağlama görevini üstlenirler.

“Moğolların Gizli Tarihi” kaynakları, Moğol toplumunun özel hayatlarını, kadınlarını ve evliliklerini aydınlatan önemli bilgilere sahiptir. Ayrıca, Cengiz Han’ın siyasi hayatının şekillenmesinde ve Moğol İmparatorluğu’nun yükselişinde siyasi evliliklerin rolünü de gösterir. Bu kaynaklar, Moğol toplumunun kadınların önemini ve siyasi etkisini vurgulamaktadır.²

Moğol tarihini incelemek ve anlamak için başvurabileceğimiz farklı önemli kaynaklar da bulunmaktadır. Bu kaynaklardan bazıları, Moğol tarihi ve kültürü hakkında büyük bir görme yetisi sunar ve araştırmacılara önemli bilgiler sağlar. Ötemiş Hacı’nın “Cengiz-Nâme”si, “Haza Kıssa-i Çingiz Hân (Cengizname)” ve “Altan Topçı” bu tarihi kaynaklardan sadece birkaçıdır.

Ötemiş Hacı’nın Cengiz-Nâme; Moğol İmparatorluğu’nun yükselişi ve Cengiz Han’ın hayatı hakkında önemli bir kaynaktır. Bu eser, Cengiz Han’ın hayatını ve onun

¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, trc. Ahmet Temiz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, trc. ve not. Mehmet Levent Kaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

² *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 205.

hükümeti üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde açıklar. Ayrıca Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ve büyümesine dair önemli bilgiler sunar.³

Haza Kısası-i Çingiz Hân (Cengizname); "Cengizname," Moğol İmparatorluğu'nun tarihini ve Cengiz Han'ın hayatını anlatan bir diğer önemli kaynaktır. Bu eser, Cengiz Han'ın soyundan geldiği kabileden imparatorluğun kuruluşuna ve büyümesine kadar olan süreci anlatır. Cengiz Han'ın kişisel hayatı ve askeri başarılarına dair ayrıntılı bilgiler içerir.⁴

"Altan Topçı" adlı eser, Moğol hükümetinin organizasyonunu ve idari yapısını inceleyen bir kaynaktır. Bu eser, Moğol İmparatorluğu'nun yönetim biçimini ve Cengiz Han'ın hükümetinin nasıl işlediğini anlamak için önemli bir kaynaktır. İmparatorluğun toprak düzenlemesi, yönetim kadroları ve askeri organizasyonu gibi konulara dair bilgi sunar.⁵

Ötemiş Hacı'nın "Cengiz-Nâme"si, "Haza Kısası-i Çingiz Hân (Cengizname)" ve "Altan Topçı," Moğol tarihini anlamak için önemli kaynaklardır. Bu eserler, Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi, Cengiz Han'ın hayatı ve hükümetin organizasyonu hakkında önemli bilgiler içerir.

b) İslam Kaynakları

Alâddin Atâ Melik Cüveyni tarafından kaleme alınan "Tarih-i Cihan Güşa," Moğol İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyo-kültürel hayatı hakkında değerli bir kaynaktır. Bu eser, Moğol tarihini anlamak ve incelemek isteyen araştırmacılar ve tarihçiler için önemli bir kaynaktır. "Tarih-i Cihan Güşa," Moğolların tarihsel gelişimini, siyasi yapılarını ve kültürel özelliklerini anlamak için başvurulacak temel eserlerden biridir.⁶

Alâddin Atâ Melik Cüveyni, Moğol İmparatorluğu'nun hükümet hizmetinde görev almış bir tarihçi ve yazardır. Moğol hükümetinde görev almasının bir sonucu olarak, "Tarih-i Cihan Güşa" eseri, içerdiği ayrıntılı bilgiler açısından büyük bir öneme sahiptir.

³ Ötemiş Hacı, *Cengiz-Nâme*, haz. İlyas Kamalov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

⁴ *Cengiznâme (Haza Kısası-i Çingiz Hân)*, haz. Bekir Şişman, Etüt Yayınları, Samsun 2009.

⁵ *Altan Topçı (Moğol Tarihi)*, haz. Tuncer Gülensoy, Ankara 2008.

⁶ Orhan Bilgin, "Ata Melik Cüveynî, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, TDV. Yayınları, İstanbul 1993, s. 140-141.

Cüveyni, Moğol İmparatorluğu'nun idari yapısı, hükümet politikaları ve sosyal düzeni hakkında geniş bir perspektif sunar.⁷

“Tarih-i Cihan Güşa,” Moğol İmparatorluğu'nun tarihini, hükümetini ve toplumunu inceleyen kapsamlı bir eserdir. Eser, Moğolların tarih sahnesine çıkışından itibaren Cengiz Han'ın ölümüne kadar olan dönemi kapsar. Cüveyni, Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesini, fetihlerini ve hükümetin nasıl işlediğini ayrıntılı bir şekilde ele alır. Siyasi figürlerin biyografileri, askeri kampanyalar ve devlet yönetimi hakkında önemli bilgiler sunar.

Cüveyni, “Tarih-i Cihan Güşa”da Moğol toplumunun sosyal ve kültürel yapısına da odaklanır. Moğol İmparatorluğu'nun etnik bileşimi, geleneksel töreleri ve dini inançları hakkında bilgi verir. Ayrıca, Moğol halkının günlük yaşamına, giyim kuşamına ve sanat eserlerine dair gözlemler sunar.⁸

Residuddin Fazlullah-i Hemedânî'nin “Câmi'u't-Tevarîh” adlı eseri, dünya tarihini ele alan büyük bir eser olma özelliği taşır. Bu eser, Moğollar hakkında ve genel olarak dünya tarihinde önemli bir kaynaktır. İki büyük ciltten oluşan bu eser, özellikle Moğol sosyal hayatına ve evlilik ilişkilerine dair ayrıntılı bilgiler içermesiyle dikkat çeker.⁹

“Câmi'u't-Tevarîh” eseri, Moğol İmparatorluğu'nun tarihine ve sosyal hayatına dair önemli bilgilere sahip bir kaynaktır. Aynı zamanda dünya tarihini ele alan bir eser olması, geniş bir coğrafyayı ve dönemi kapsayan bilgilere ulaşmamıza yardımcı olur. Residuddin Fazlullah-i Hemedânî'nin gözlem ve incelemeleri, hem Moğolların hem de diğer toplulukların tarihini daha iyi anlamamıza katkı sağlar.¹⁰

“Câmi'u't-Tevarîh,” Moğol İmparatorluğu'nun tarihini, Moğol hükümetini ve toplumunu ayrıntılı bir şekilde ele alır. Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşundan başlayarak dönemin siyasi olaylarını, askeri kampanyalarını ve hükümet politikalarını inceler.

⁷ Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

⁸ M. Fuat Köprülü, “Cüveyni”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, s. 249-255; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1985, s. 194; Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991, s. 219-232; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1988, s. 165, 166.

⁹ Residüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmi'u't-Tevarîh*: 718/1318, C. I-II, haz. Behmen Kerîmî, Tahran 1362/1983.

¹⁰ Resideddin Fazlullah, *Câmi'ü't Tevârih*, C. II, trc. W. M. Thackston, Harvard Üniversitesi 1998; Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevarîh (İlhanhılar Kısım)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Moğolların hükümet yapısı, lider figürleri ve toplumun genel yapısı hakkında kapsamlı bilgiler sunar.¹¹ Eser, Moğolların evlilik yoluyla diğer topluluklarla ilişki kurmaları konusunda önemli bilgiler içerir. Moğol boyları ve diğer topluluklar arasındaki evlilikler, “Câmi’u’t-Tevarîh” adlı eserde ayrıntılarıyla işlenir. Moğol toplumunun sosyal yaşamına, geleneksel uygulamalarına ve kültürel özelliklerine dair gözlemler bu eserde yer alır.¹²

Abdullah Kâşânî’nin “Târîh-i Olcaytu” adlı eseri, Olcaytu Sultan’ın hükümet dönemine ait önemli bilgiler içeren bir kaynaktır. Bu tarih kitabı, sadece tarihî olayları anlatmakla kalmayıp aynı zamanda günlük yaşamın ayrıntılarına da ışık tutarak sosyal ve kültürel bir bakış sunar. Özellikle Olcaytu Sultan’ın eşleri, evlilikleri ve dönem içi sosyal olayları ele almasıyla dikkat çeker.

“Târîh-i Olcaytu,” Olcaytu Sultan döneminde yaşanan olayları ve bu dönemin toplumsal dokusunu yansıtmaya açısından büyük önem taşır. Eser, tarihçiler ve araştırmacılar için bu dönemin siyasi, sosyal ve kültürel yapısını anlamak için değerli bir kaynaktır. Ayrıca bu eser, Olcaytu Sultan’ın evlilikleri ve aile hayatına dair bilgiler içerdiği için tarih yazımında kadınların rolünü de vurgular.¹³

“Târîh-i Olcaytu,” Olcaytu Sultan’ın hükümet dönemine ait birçok tarihî olayı detaylı bir şekilde anlatır. Bununla birlikte, eser aynı zamanda Olcaytu Sultan’ın evlilikleri ve eşlerine dair bilgilere de odaklanır. Eser, bu evliliklerin siyasi ve sosyal bağlamlarını açıklar. Dönem içinde yaşanan sosyal olaylara da ışık tutar. Bu olaylar, o dönemin toplum yapısı ve kültürel özellikleri hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olur. Sosyal hayattaki değişiklikler, geleneksel uygulamalar ve dönemin toplumsal dinamikleri eserde ele alınır.¹⁴

İbn Battâta, Moğol İmparatorluğu’nu dolaşırken, kadınların toplum içinde belirgin bir rol oynadığını gözlemlemiştir. Özellikle Moğol ve Türk topluluklarının kadınları, toplumsal ve siyasi olaylara katılmış ve savaşçı bir rol üstlenmişlerdir. Moğol kadınları,

¹¹ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 260-280; Togan, *Tarihte Usûl*, s. 195; Şeşen, *Tarih-Coğrafya*, s. 234-236.

¹² Osman Gazi Özgüdenli, “Residüddin Fazlullâh-i Hemedânî”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, TDV. Yayınları, s. 19-21; Zeki Velidi Togan, “Resid-üd-din Tabib”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 9, İstanbul 1964, s. 705-712.

¹³ Ebül-Kâsim Cemâlüddîn Abdullâh b. Alî b. Muhammed el-Kâşânî, *Târîh-i Olcaytu*, neşr. Mahin Hambly, Tahran 1969; Derya Örs, *Tarih-i Olcaytu*, (inceleme ve çeviri), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

¹⁴ Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, s. 303-304; Derya Örs, “Abdullah b. Ali Kâşânî”, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, TDV. Yayınları, s. 4-5.

savaş zamanlarında erkeklerle birlikte savaşmış ve bu konuda cesurdu. Ayrıca bazı kabilelerde kadınların yönetsel sorumlulukları olduğunu gözlemlemiştir.

İbn Battûta, Moğolların toplumlarında kadınların etkili olduğunu ve sadece ev işleriyle sınırlı olmadıklarını belirtir. Moğol kadınları, aile içi sorumlulukların yanı sıra toplumun siyasi ve sosyal işlerinde de etkili bir rol oynamışlardır. Moğol İmparatorluğu döneminde kadınların toplumdaki yerine ve rolüne dair önemli bir perspektif sunar. İbn Battûta'nın seyahatnamesi, bu döneme ait Moğol toplumunun yapısını ve kadınların önemli rolünü anlamamıza yardımcı olan değerli bir kaynaktır.¹⁵

Moğol İmparatorluğu'na dair İbnü'l-Esîr'in tarihsel bilgileri oldukça değerlidir. Moğol toplumunda kadınlar, toplumun çeşitli alanlarında etkili bir rol oynamışlardır. Moğol kadınları, savaş zamanlarında erkeklerle birlikte savaşmışlar ve savaşçı bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca bazı Moğol kabilelerinde kadınların yönetsel sorumlulukları olduğunu gözlemlemiştir.

İslâm Tarihi'nde kadınlarla ilgili daha ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkündür, ancak genel olarak Moğol toplumunda kadınların toplumsal ve siyasi etkilerinin olduğu vurgulanmıştır. İbnü'l-Esîr'in "İslâm Tarihi" eseri, bu döneme ait Moğol toplumunun kadınların rolünü anlamamıza yardımcı olan önemli bir kaynaktır.¹⁶

İbn Kesîr'in biyografi çalışması, Moğol istilası döneminde kadınların yaşadığı güçlükleri ve travmaları gözler önüne sermektedir. Bu dönemde kadınlar, istilanın etkisi altında önemli değişikliklere maruz kalmış ve bu olaylar, İslam dünyasının tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İbn Kesîr'in eseri, bu döneme ait kadınların deneyimlerini anlamamıza yardımcı olan önemli bir kaynaktır.¹⁷

Ömerî'nin kroniği, bu dönemde Müslüman kadınların yaşadığı trajedileri de ele almaktadır. İstilalar sırasında, kadınlar hem fiziksel hem de duygusal olarak büyük acılar çekmişlerdir. Aynı zamanda, Moğol istilalarının ardından İslam dünyasında kadınların

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. 1-2, çeviri inceleme ve notlar: A. Saîd Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

¹⁶ Ebu'l-Fida Ali b. Muhammed b. Abdilkerim İbnü'l-Esîr el-Cezerî eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târih*, (İslâm Tarihi), c. 1-10, trc. hyt. Ahmet Ağırakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016; Şeşen, *Tarih-Coğrafya*, s. 138.

¹⁷ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (İbnü'l-Kesîr), *el-Bidâye ve'n-nihâye*, C. 1-14, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985; Şeşen, *Tarih-Coğrafya*, s. 138.

toparlanma sürecine ilişkin bazı gözlemler de bulunmaktadır. Bu süreçte kadınlar, hayatlarını yeniden inşa etmeye çalışmışlardır.

Ömerî'nin kroniği, Moğol istilalarının İslam dünyası ve kadınlar üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olan önemli bir kaynaktır. Bu eser, dönemin tarihine ve kadınların yaşadığı deneyimlere ışık tutmaktadır.¹⁸

İbn Tagrıberdi'nin Şehir Tarihleri, Moğol istilalarının İslam dünyasındaki etkilerini ve kadınların bu dönemdeki deneyimlerini aydınlatan önemli bir kaynaktır. Bu kaynak, kadınların istilaların yarattığı zorluklara nasıl yanıt verdiklerini ve toplum içindeki rollerinin nasıl evirildiğini anlamamıza yardımcı olur.¹⁹

c) Araştırma Eserleri

Şîrîn Beyânî'nin "Moğol Dönemi İran'ında Kadın" isimli eseri, Moğol toplumunda kadın konusunda önemli bir araştırma kaynağıdır. Eser, İran'da Moğol hâkimiyeti altındaki dönemde kadınların yaşamlarını ve durumlarını ele almaktadır. Şîrîn Beyânî, bu çalışmasına Gazneliler, Selçuklular ve Harezmşahlar dönemlerinde etkili olmuş ve tarihe isimleri geçmiş kadın figürleriyle başlamaktadır. Ardından, Moğol dönemindeki evlilik hayatı, kadınların sosyal durumu ve bu dönemin önde gelen kadınlarına odaklanarak eserini tamamlamıştır. Bu çalışma, Moğol toplumunda kadının rolünü ve yaşamını inceleyen ilk eserlerden biri olması nedeniyle büyük öneme sahiptir.²⁰

"Women and Politics from the Steppes to World Empire": Moğol kadınlarının toplum içindeki siyasi rollerini ve etkilerini ele almaktadır. Yazar, Moğol kadınlarının Moğol İmparatorluğu'nun yönetiminde ve siyasi karar alma süreçlerindeki katkılarını inceler. Ayrıca, Moğol kadınlarının diğer medeniyetlerle olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin Moğol İmparatorluğu'ndaki siyasi değişimlere nasıl katkı sağladığını araştırır.²¹

"Regents and Empresses: Women's Rule in the Mongols World Empire": Moğol İmparatorluğu'ndaki kadınların regentlik ve imparatorluk gibi yüksek siyasi pozisyonlarda nasıl görev aldığını ve etkili olduklarını inceler. Moğol kadınlarının imparatorluk

¹⁸ Şihabeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

¹⁹ İbni Tagrıberdi, *en-Nücümü'z- Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

²⁰ Şîrîn Beyânî, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, çev. Mustafa Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

²¹ Bruno de Nicola, *Women in Mongol Iran: The Khatuns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, 2017.

yönetimindeki rolünü ve hükümdarlık dönemlerindeki katkılarını detaylı bir şekilde ele alır.

“Political Involvement and Women’s Rule in the Ilkhanate”: İlhanlılar döneminde Moğol kadınlarının siyasi katkılarını ve yönetimdeki rollerini özel bir odak noktasıyla ele alır. İlhanlı İmparatorluğu’ndaki kadınların hükümetteki etkilerini, siyasi ilişkilerini ve karar alma süreçlerine katkılarını incelemektedir.

“Women and the Economy of the Mongol Empire”: Moğol İmparatorluğu’nda kadınların ekonomiye etkilerini ele alır. Moğol kadınlarının ticaret, zanaat, ve tarım gibi ekonomik alanlardaki rollerini ve katkılarını inceler.

“Mongol Women’s Encounters with Eurasian Religions”: Moğol kadınlarının farklı dinlerle olan etkileşimlerini ve bu etkileşimlerin Moğol İmparatorluğu içinde nasıl yankı bulduğunu araştırır. Moğol kadınlarının Budizm, İslam ve diğer dinlerle olan temaslarını ele alır.²²

“Cengiz Han’ın Kızları” adlı eser, Jack Weatherford tarafından kaleme alınmış ve Cengiz Han’ın dört kızının yaşamlarını ve Moğol İmparatorluğu’ndaki rollerini detaylı bir şekilde ele almıştır. Kitap, Cengiz Han’ın kızlarının imparatorluk içindeki etkilerini ve Moğol toplumuna yaptıkları katkılarını inceler.²³

“İslam Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar” adlı eser Bahriye Üçok tarafından kaleme alınmış ve İslam dünyasındaki Türk nâibelerin ve kadın hükümdarların tarihini ele alır. Kitap, bu kadınların siyasi etkilerini, yönetimlerini ve toplumsal rollerini inceleyerek önemli bilgiler sunar.²⁴

“Bozkırın Asenaları: Şefkat, Sevgi ve İhtiras’ın Gölgesinden Tahta Giden Yol” adlı eser Muallâ Uydu Yücel tarafından kaleme alınmış ve Türk toplumundaki kadınların tarihini ve onların toplumsal, kültürel ve siyasi rollerini aydınlatır. Kitap, kadınların hayatlarına dair farklı yönleriyle derinlemesine bir bakış sunar.²⁵

²² Nicola, *Women in Mongol*.

²³ Jack Weatherford, *Cengiz Han’ın Kızları*, çev. Mehmet Bilgen, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

²⁴ Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

²⁵ Muallâ Uydu Yücel, *Bozkırın Asenaları: Şefkat, Sevgi ve İhtiras’ın Gölgesinden Tahta Giden Yol*, Çoban Yayınları, İstanbul 2019.

d) Hristiyan Kaynakları

XIII. yüzyıl Moğol toplumu, kadınlar, evlilik ve dış siyaset üzerine yapılan bu çalışma, Batı ve Doğu Hristiyanları tarafından kaleme alınan eserlerden büyük ölçüde faydalanmıştır. Bu eserler, Moğol toplumunu ve kadınları anlamak için değerli bilgiler içermektedir. Özellikle iki din adamının doğuya yaptıkları seyahatler sırasında tuttıkları notlar, XIII. yüzyıl Moğol toplumunu ve kadınlarının yaşamları hakkında önemli bilgiler sunar.

Dominikan keşişi Carpini, 1246 yılında Göyük Han'ın kurultayına katılmak amacıyla yaptığı yolculuk sırasında gözlemlerini kaydetmiştir. Bu seyahatnamesi, Moğol toplumunun sosyal yaşamı ve kadınları hakkında aydınlatıcı bilgiler içermektedir.²⁶

Fransiskan rahibi William (Rubrocklu William), Kubilay Han'ın kurultayına katılmak için Batı'dan Doğu'ya uzun ve zorlu bir yolculuk yapmıştır. Bu yolculuk sırasında Moğolların yaşantıları ve kişisel özellikleri hakkında ayrıntılı gözlemler yaparak, Moğol kadınlarının hayatlarına dair değerli bilgiler sunmuştur.²⁷

Marco Polo, Venedikli bir tüccarın oğlu olarak 1271-1274 yılları arasında Pekin'e yaptığı seyahatin sonrasında Kubilay Han ile görüşme fırsatı elde etmiştir. Bu seyahat sırasında gözlemlerini kaydeden Marco Polo, Moğol İmparatorluğu'ndaki dinamikleri ve kadınların bu yaşamdaki rollerine dair önemli bilgileri içeren değerli bir eser yazmıştır.²⁸

Simon adlı bir keşiş, Papa tarafından 1245 yılında gönderilerek Tatarlar (aslında Moğollar) arasında Hristiyanlığı yaymaya çalışmıştır. Bu görev sırasında, Moğollar hakkında gözlemler yaparak, özellikle kadınların giyim-kuşam ve yaşantılarına dair ayrıntılı bilgiler sunan bir papalık mektubunu Moğol Kağanına ilettikten sonra Anadolu'da uzun süre kalmıştır.²⁹

Splitli Toma, “Salona ve Split Piskoposlarının Tarihi” isimli eserinde, Moğolların Macaristan'a yönelik saldırısını detaylı bir şekilde anlatırken, Mohi Muharebesi'nde neredeyse tüm Macar ordusunun imha edildiği olayı canlı bir şekilde aktarır. Ayrıca,

²⁶ Johann de Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatnâme*, çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon 1999.

²⁷ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed. Peter Jackson, David Morgan, çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

²⁸ Marco Polo, *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*, trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003; Marco Polo, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, çev. Ömer Celal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015, s. 6.

²⁹ Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoglu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s. 5.

Moğol savaş taktikleri ve gelenekleri yanı sıra kadın savaşçıların yetenekleri üzerine bilgiler sunar. Eser, özellikle Moğol ordularının savaş sonrası esir aldığı kadınlara yönelik davranışlarına ve esir kadınlar hakkında ayrıntılı gözlemlere de yer verir.³⁰

XIII-XIV. yüzyıl Gürcü-Moğol ilişkilerine dair Gürcülerin kaleme aldığı “Kartlis Tskhovreba,” konuyla ilgili önemli ve ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bu eser, Gürcü ve Moğollar arasındaki siyasi ilişkilere dair çok değerli bilgiler sunmaktadır. Ancak daha da önemlisi, muhtemelen sadece bu eserde bulunan bilgilerle İran’dan gelen Moğollar ve Gürcüler arasındaki evlilikler hakkında araştırmamıza katkıda bulunmuştur.³¹

Fransisken tarikatı keşişi ve misyoneri Odoric, XIV. yüzyılın başlarında Doğu’ya yaptığı ziyaret sırasında İran’dan Çin’e ve Hindistan’a kadar olan bölgelerde yaptığı gözlemleri yazdığı eserinde Moğollar hakkında da bilgi vermiştir. Özellikle Moğol kadınları ve onların “bogtak” adı verilen başlıkları hakkında önemli bilgiler içermektedir.³²

Genceli Kiragos, 1241 yılında yazmaya başladığı eserini 1265 yılında tamamlamıştır. Müellif, eserinde Ermeni Kilisesi tarihiyle ilgili bilgiler sunmuş, ancak aynı zamanda Orta Doğu’da meydana gelen belirli olayları da kaydetmekten geri durmamıştır. Bu eser özellikle Moğol tarihi, Moğol hükümdarlarının Gürcü ve Ermeni topraklarına, Anadolu’ya ve Suriye’ye yaptıkları saldırılar hakkında geniş bilgiler içermektedir. Ayrıca Moğolların toplumsal yaşamını ve sosyal yapılarını ele alarak bu imparatorluğun dinamiklerini de incelemektedir.³³

XIII. yüzyılın Ermeni müellifi Vardan’ın doğum yeri tam olarak bilinmemekle birlikte, 1200-1210 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Vardan, Genceli Kiragos ve Ermeni Vardapet Vanagan’ın yanında eğitim almış ve yazdığı eserlerle XIII. yüzyılın Ermeni müellifleri içinde önemli bir konuma sahip olmuştur. “Cihan Tarihi” adlı eseri ile tanınan Vardan, Moğollar ve Cengiz Han hakkında bilgi ve hikâyelere yer vermiş ve

³⁰ Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum Atque Spalatinorum Pontificum / History of the Bishops of Salona and Split*, ed. Damir Karbic, Mirjana Matijevic Sokol and James Ross Sweeney, Budapest 2006; Altay Tayfun Özcan, *Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020, s. 14.

³¹ *Kartlis Tskhovreba: A History of Georgia*, trans. Dmitri Gamq’relidze, ed. Roin Metreveli and Stephen Jones, Georgian National Academy of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014; Marie F. Brosset, *Histoire de la Georgie*, S. Petersbourg, 1849.

³² *The Journal of Friar Odoric*, With Three Narratives, in Illustration of it, from Hakluyt’s “Navigations, Voyages & Discoveries, London, New York: The Macmillan Company, 1900.

³³ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, trc. Gürsoy Solmaz, Ankara 2009; Hrant D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I, Sa. 2, İstanbul 1950, s. 401-407.

özellikle Moğol kadınlarının “bogtak” adı verilen başlıkları hakkında benzersiz hikâyeler anlatmıştır.³⁴

B. ALTIN ORDA DEVLETİ TARİHİ COĞRAFYASI

Altın Orda Devleti, Orta Asya’da büyük bir coğrafi alana yayılmıştır. Ana coğrafi bölgesi, Deşt-i Kıpçak veya Kıpçak Stepleri olarak adlandırılan geniş bozkır alanlarını içermektedir. Bu bozkır, günümüzde Rusya’nın güneydoğu bölgeleri, Ukrayna’nın bir kısmı, Kazakistan’ın güneyi ve Kırgızistan’ın bazı bölgelerini kapsamaktadır. Altın Orda Devleti’nin bu bozkır coğrafyası, tarım, hayvancılık ve ticaret için elverişli olan geniş açık alanlara sahiptir.

Altın Orda Devleti’nin başkenti, Saray şehri olarak bilinir ve Volga Nehri kıyısında yer alır. Saray, Altın Orda Devleti’nin politik, kültürel ve ticari merkezi olarak büyük önem taşımıştır. Bu şehir, zengin ticaret yollarının kavşak noktasında bulunması nedeniyle Orta Asya’dan gelen malların depolandığı ve dağıtıldığı bir merkezdir. Saray, aynı zamanda Altın Orda Hanları için de yönetim merkezi olarak kullanılmıştır.

Altın Orda Devleti’nin coğrafyası, çevresindeki farklı etnik grupları da içermiştir. Bu dönemde Altın Orda’nın egemenliği altında yaşayan milletler arasında Ruslar, Macarlar, Bulgarlar, Kumuklar, Moğollar ve daha birçok etnik grup vardır. Bu çeşitlilik, coğrafyanın kültürel ve etnik zenginliğini yansıtmaktadır.

Altın Orda Devleti’nin coğrafi sınırları zaman içinde değişiklik göstermiştir. Özellikle Timur’un istilası sonucunda Altın Orda Devleti parçalanmış ve bağımsız hanlıkların kurulmasına yol açmıştır. Bu dönemde Altın Orda’nın coğrafi sınırları önemli ölçüde daralmıştır.

Deşt-i Kıpçak, Altın Orda Devleti’nin ana coğrafi bölgesidir. Genellikle Kıpçak Stepleri olarak da bilinir. Bu bölge, Orta Asya’da yer alan geniş bozkır alanlarından oluşur ve çeşitli fiziksel özelliklere sahiptir.

- 1. Geniş Açık Bozkırlar:** Deşt-i Kıpçak, büyük ölçüde geniş ve açık bozkırlardan oluşur. Bu bozkırlar, düzlükler, otlaklar ve sığ gölette bulunur. Bu alanlar, hayvancılık ve tarım için elverişlidir. Aynı zamanda Altın Orda Devleti’nin ekonomik temelini oluştururdu.

³⁴ Müverrih Vardan, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Tarih Semineri Dergisi*, C. I, Sa. 2, İstanbul 1937; Andreasyan, “Ermeni Kaynakları”, s. 401-407.

2. **Volga Nehri Havzası:** Deşt-i Kıpçak'ın önemli bir özelliği, Volga Nehri'nin bu bölgeden geçmesidir. Volga Nehri, sulama ve ulaşım için kritik bir rol oynar ve bu nedenle Altın Orda ekonomisinin can damarı olarak kabul edilir. Saray şehri, bu nehrin kıyısında bulunur ve bu nedenle coğrafi olarak stratejik bir konuma sahiptir.
3. **İklim:** Deşt-i Kıpçak'ın iklimi, klasik bir bozkır iklimi olarak kabul edilir. Bu, sıcak ve kuru yazlarla soğuk ve sert kışları içerir. İklim, tarım ve hayvancılık için uygun olsa da, kış aylarında ciddi soğuklar ve kar fırtınalarına yol açardı.
4. **Yükselti:** Bu bölge genellikle deniz seviyesinin altında veya düşük rakımlara sahiptir. Bununla birlikte, bazı tepeler ve yükseltiler de bulunur, ancak genel olarak düzlükler ve alçak vadiler hâkimdir.
5. **Bitki Örtüsü:** Deşt-i Kıpçak'ın bitki örtüsü, bozkırlara özgüdür. Bu, otların yaygın olduğu bir bitki örtüsünü içerir ve hayvanlar için zengin bir otlak sunar.
6. **Su Kaynakları:** Bölgede akarsular ve göller de bulunur, ancak bu su kaynakları genellikle değişkenlik gösterir ve kurak dönemlerde azalabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN SİYASİ TARİHİ

1.1. KURULUŞ VE İLK DÖNEM

1.1.1. Cengiz Han Dönemi

Cengiz, Onon ile Herlen nehirleri civarında dünyaya gelmiştir. Asıl adı Temuçin'dir ve Moğol kabilesinin Borcigin Klanı'na mensuptur. Babası Yeşugey Baha'dır. Çocuğuna Tatar Temuçin-uge'nin ismini koymuştur.³⁵

Yeşugey, Moğol klanının lideridir. Ayrıca Qabul Han'ın yeğeni ve Yeşugey'in oğludur. Annesi olan Hoelun, Olkunut (Olkhunu) kabilesindendir. Moğollar, diğer Türk ve Moğol kabileleri gibi Orta Asya'da göçebe bir yaşam sürdürmüşlerdir.³⁶

Cengiz Han, Yeşugey ile Oelün'ün ilk çocuğudur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir ve farklı kaynaklar farklı tarihler öne sürmektedir. Yakubovskiy, Cengiz Han'ın doğum yılını 1155 olarak belirtmiştir. Bazı kaynaklar ise Cengiz Han'ın 1162 veya 1167 yılında doğmuş olabileceğini öne sürer. Ancak kesin doğum tarihi konusunda güvenilir bir kayıt bulunmamaktadır.

Reşidüddin'e göre Cengiz Han, 1155 tarihinde doğmuştur. Döneminde yıllar hayvan adlarıyla adlandırılmaktadır. Cengiz Han'ın doğduğu yıl domuz yılına denk gelmektedir.

Cengiz Han'ın doğum tarihi konusunda diğer görüşler arasında 1162 ve 1167 yılları bulunmaktadır. Bazı kaynaklar Cengiz Han'ın 1162 doğumlu olduğunu, ancak 1162 yılının domuz yılı olmadığını belirtir. Bu nedenle 1167 yılının da düşünülebileceği ifade edilir.³⁷

Cengiz Han, on yaşındayken yetim kalmıştır. Ailesiyle birlikte yoksul bir yaşam sürdürmüştür. Ancak kişisel yetenekleri sayesinde kaybettiği varlıklarını kısa sürede geri kazanmıştır. Genç yaşta gösterdiği başarılarını siyasi yetenekleriyle pekiştirerek etrafında bir muhafız kıtası toplamış ve Moğolistan genelinde tanınmış bir lider haline gelmiştir.³⁸

Cengiz Han, Börte Hatun ile evlenmiştir. Fakat eşi Merkit kabile üyelerinin pusu kurmasıyla kaçırılmıştır. Cengiz Han, karısını kurtarmak için arkadaşı fakat ilerleyen

³⁵ George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, 32.

³⁶ Ganizhamal Kushenova, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan ve Maveraiünnehir (1229-1241)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 29.

³⁷ A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 21.

³⁸ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 32.

zamanlarda düşmanı sayılacak Camuha ve Tuğrul Han'ın yardımına başvurmuştur. Bu zorlu süreçte karısını kurtarmayı başarmıştır.

Cengiz Han'ın eski arkadaşı Camuha, Tuğrul Han ile ittifak kurarak savaşta yenilmiş ve Nayman kabilesine sığınmıştır. Naymanlar, Merkitler, Oyratlar ve Tayıçyutlar, Cengiz Han'a karşı ittifak kurmuştur. Bu sırada Cengiz Han, Kerayit Hanı Onghan'a gizlice bir sefer hazırlığı yapmayı düşünmekteydi. Fakat, Camuha'nın Han ona karşı savaş açılacağı haberi geldiğinde, Cengiz Han, Onghan ile ittifak yapma kararı almıştır.³⁹

Cengiz Han, 1206 yılına kadar düşmanlarını mağlup etmiş ve Moğolistan'daki farklı boyları kendi birliği altında birleştirmiştir. Moğolistan'ı bir araya getirme görevini başarıyla tamamlamıştır. Cengiz Han'ın generalleri ve kendisini destekleyen klan liderleri, bu birliği kullanarak yeni fetih hedefleri belirlemek istemiştir. Bölgedeki tüm kabileler Büyük Kurultay'a davet edilmiştir. Bu durum Moğol İmparatorluğu'nun kurumsallaşmasının temeli atılmıştır.

Cengiz Han, Moğol topluluğunu örgütsüz bir yapıdan, askeri disiplin temelli bir örgütlenmeye dönüştürmüştür. Bu örgütlenme, Moğol kabilelerinin daha etkili bir şekilde işbirliği yapmalarını ve askeri başarılar elde etmelerini mümkün kalmıştır.⁴⁰ Cengiz Han'ın liderliği altında Moğollar, özellikle askeri alanda büyük gelişmeler kaydetmişlerdir.⁴¹ Bu sayede, Cengiz Han'ın fetihlerini gerçekleştirmesi ve Moğol İmparatorluğu'nu kurması mümkün hale gelmiştir. Moğolların bu askeri örgütlenmesi, onları tarihsel olarak önemli bir güç haline getirmiştir.⁴²

Cengiz Han'ın Moğolları, 1218 yılında Harezmi üzerine bir sefer düzenlemiştir. Moğol ticaret kervanı, Otrar şehrinde saldırıya uğramış ve bu olay Cengiz Han'ı öfkelenmiştir.⁴³ Bunun üzerine Cengiz Han, Harezmi üzerine büyük bir sefer başlattı ve Harzemşahlarla çatışmaya girmiştir.

Cengiz Han'ın Harzemşahlarla mücadelesi devam ederken, 1220 yılında Semerkand ve Buhara şehirlerini ele geçirmiştir. Bu şehirlerde büyük zulümler yaşanmıştır.⁴⁴ Cengiz Han'ın orduları, Harzemşah Alaeddin Muhammed'i takip ederek Harzem topraklarına

³⁹ Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986, s. 23.

⁴⁰ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 43-44.

⁴¹ Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 102-103.

⁴² Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, çev. Osman Karatay, Ankara, 2002, s. 338-339.

⁴³ Isenbike Togan, *Çinggis Han ve Moğollar*, İstanbul 2010, s. 392-393.

⁴⁴ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 44-45.

ulaşmıştır. Harzemşah Alaeddin Muhammed kaçmış ve Abeskun Adalarına sığınmıştır. Ancak Cengiz Han'ın orduları ona ulaşarak Harzemşah Alaeddin Muhammed'i Abeskun Adalarında öldürmüştür.⁴⁵

Cengiz Han'ın istilasını sonucunda Maverâünnehir, Horasan ve tüm İran toprakları Moğol İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. Harzemşah Devleti sona ermiş⁴⁶ ve Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu genişlemeye devam etmiştir.⁴⁷ Bu sefer sırasında beklenmedik bir olay yaşanmıştır.⁴⁸ Cengiz Han'ın binicisi olduğu at, etrafındaki atlardan korkarak biranda ayaklanmış⁴⁹ ve Cengiz'i düşürmüştür. Ağır yaralanan Cengiz Han yüzünden Moğollar, Çorhat mevkiinde konaklamak zorunda kalmışlardır..

Sonunda Moğollar, zaferle çıkmıştır. Ancak bu zafer Cengiz Han'ın ölümüne neden olmuştur. Cengiz Han'ın ölümü, halktan gizli tutulmuş ve Tangutların direnişi tamamen kırıldıktan sonra Cengiz Han'ın ölüm haberi duyurulmuştur.

Cengiz Han'ın cenazesi Moğolistan'a götürülmüş ve orada defnedilmiştir. Fakat mezarı gizli tutulmuştur. Bu da Cengiz Han'ın son isteğine saygı gösterilmesi amacıyla yapılmıştır.

Cengiz Han, 1227 yılında, yani domuz yılında vefat etmiştir. Tangut seferi sonucunda Tangut halkının soyu tamamen sona ermiştir. Tangut Hanı İluhu'nun sarayı, eşyaları ve hazineleri Cengiz Han'ın vasiyeti gereği oğlu Toluy Han'a verilmiştir.⁵⁰

Cengiz Han'ın mezar yeri uzun süre gizli tutulmuştur.⁵¹ Fakat 1237 tarihinde, bir Çinli tarafından Cengiz Han'ın mezarının yerini bildiğini savunmuştur. Mezarının Lu-kou Nehri etrafında olduğunu söylemiştir.. Hatta o bölgedeki dağlar ve sularla çevrili bir yerde olduğunu bildirmiştir.⁵² Cengiz Han'ın, doğduğu yere yakın bir yer olan Lu-kou Nehri'ne defnedildiği söylenmektedir. Bu mezar yeri, Cengiz Han'ın son isteği doğrultusunda gizli tutulmuş ve yıllar boyunca sır olarak kalmıştır.

⁴⁵Golden, *Türk Halkları*, s. 337-340.

⁴⁶ Aydın Taneri, *Harezmşahlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 49.

⁴⁷ Hüseyin Tekinoğlu, *Cengiz Han'ın Yönetim ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007, s. 61.

⁴⁸ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s. 18.

⁴⁹ Temir, *Gizli Tarih*, s. 187-195.

⁵⁰ Ali Yılmaz, "Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri", *Türk Tarihi ve Kültürü*, ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2018, s. 97.

⁵¹ Temir, *Gizli Tarih*, s. s. 187-188.

⁵² Yılmaz, "Türk Devletleri", s. 97.

Cengiz Han'ın ölümünden sonraki dönemde, Moğol İmparatorluğu'nun merkezi Karakurum Şehri'dir ve üç farklı kağan dönemi yaşanmıştır: Ögedey, Güyük ve Möngke. Cengiz Han, yaşarken imparatorluğunu dört oğluna bırakmıştır. Bu dönemde “dört ulus” olarak adlandırılan bir yapı oluşmuştur.⁵³ Peter Jackson'ın “*From Ulus to Khanate*” adlı eserinde durumun eleştiriye kapalı olduğu kabul edilmiştir.

Cengiz Han'dan sonra imparatorluk bir süre dört ulustan oluşmuştur. Fakat bu uluslar Büyük Kağanlığa bağlıdır.⁵⁴ Daha sonra toprak sınırları daha net bir şekilde belirlenmiş ve paylaşım yapılmıştır. İlk başta, Cengiz Han'ın dört oğlu olan Cuci, Çağatay, Ögedey ve Toluy arasında büyük bir toprak paylaşımı gerçekleştirilmiştir.

1.1.2. Altın Orda Devleti'nin Tarih Sahnesine Çıkışı

Cengiz Han, hayatta iken geleneksel Türk-Moğol uygulaması gereği topraklarını çocukları arasında paylaştırmıştır.⁵⁵ Bu paylaşımda Cuci Han'a Altay Dağları'ndan İdil-Ural bölgesi ve ötesini vermiştir. Bunun yanı sıra Moğol atlılarının ayak basabileceği her yeri işgal etme yetkisi vermiştir.

Cengiz Han daha ölmeden (1227 tarihinde) Cuci ölmüştür. Bu nedenle Cengiz Han, Cuci'nin ortanca oğlu Batu'yu han olarak atamıştır. Onun yönetimindeki topraklara “Atsın gürün” demiştir. “Atsın gürün,” Altın Orda'nın İdil-Ural lehçesindeki adıdır. Bu devlet doğu kaynaklarında Cuci ulusu veya Gök Ordu olarak anılmıştır. Rus kaynaklarında ise Altın Orda olarak söylenmiştir. Bu farklı adlandırmalar, Moğolların Cuci kolu için kullanılmıştır. Altın Orda terimi, Cuci ulusu hakkında en fazla bilgiye sahip olan Rus kaynaklarının etkisiyle yaygın olarak kullanılmıştır. Bu nedenle bu tez içinde bu devlet Altın Orda ismiyle anılacaktır.

Batu Han, Altın Orda'nın başına geçtikten altı ay sonra, 1227 yılında dedesi Cengiz Han'ın ölüm haberini almıştır. Bu sırada Cengiz Han'ın yerine Büyük Kağan seçilen amcası Ögedey, Batu Han'a ikinci Kıpçak seferi ve Doğu Avrupa'yı fethetmek için sorumluluk vermiştir.⁵⁶

⁵³ Dinçer Koç, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 162-165.

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, C. 10, s. 226.

⁵⁵ İlyas Kamalov, “*Altın Orda Devleti*”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay, Serkan Acar, İstanbul, 2013, s. 582.

⁵⁶ Cemal Anadol, *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013, s. 794.

Batu Han, Batı'ya doğru yola çıkmış ve bu batı seferinde bir dizi fethetme görevi üstlenmiştir. İlk olarak İdil Bulgar Devleti'ni fethetmiştir, ardından Kumanları, Rus Knezliklerini son olarak Macar Krallığı'nı ve ona destek veren Lehistan gibi Avrupalı güçleri bertaraf ederek Dalmaçya kıyılarına kadar olan bölgeyi fethetmiştir. 1241 yılında Dalmaçya kıyılarına ulaştığında, Büyük Kağan Ögeday'ın ölüm haberi almıştır. Daha sonra kurultaya katılmak için seferini yarıda keserek Karakurum'a geri dönmüştür.⁵⁷

Batu Han'ın bu seferi sonucunda Altın Orda Devleti'nin sınırları genişlemiş ve Volga havzası, Karadeniz'in kuzeyi, Polonya'ya kadar uzanan bölgeler, Batı Sibirya, Doğu Macaristan ve Batı Türkistan'ı kapsayan büyük kara parçasına ulaşmıştır.⁵⁸

Batu Han'ın seferleri sırasında Büyük Kağan Ögeday'ın oğlu Güyük ile araları açılmıştır. Batu, Güyük'ü Ögeday'a yakındırırken, Ögeday ikisine de öfkelenmiştir. Ancak kısa bir süre sonra, 1239 yılında, Ögeday'ın ölüm haberi gelmiş ve Batu Han seferini sonlandırarak kurultaya katılmak üzere geri dönmüştür. Batu, mecliste Güyük'ün seçilmesine karşıdır. Ancak yapılan kurultay neticesinde Ögeday'ın eşi Töregene, oğullarının henüz büyük olmadığı gerekçesiyle naip olarak seçilmiştir. Turakine Hatun'un naip olarak görev yapması yedi yıl sürmüştür.

1246 yılında bir kurultay daha toplanmış ve bu sefer Güyük Büyük Kağan olarak seçilmiştir. Güyük Han'ın Büyük Kağan olmasının ardından Batu ile araları bozulmuş ve iki Han'ın ordusu savaşın eşiğine gelmiştir.⁵⁹ Ancak bu durum 1248 yılında Güyük'ün beklenmedik ölümüyle sona ermiş ve savaş gerçekleşmemiştir. Yeni Kağan'ı seçmek üzere bir kurultay daha toplanmıştır. Bu kurultayı Batu'nun yanında olduğu prenslerden Mengü Büyük Kağan olarak seçilmiştir.⁶⁰

Mengü Han, Batu Han ile samimiyet kurmuştur. Aldığı birçok kararda Batu'nun etkisi olmuştur. 1251 yılında Moğol diyarını ziyaret eden Rubruquies, Mengü ile görüştüğünde, "Güneş ışıkları nasıl dağıtıyorsa; Batu ile benim bizim hâkimiyetimizde bütün ülkeler üzerinde öyledir." demiştir. Bu sözler, Batu'nun İmparatorluk içinde değerli rol oynadığını açıkça göstermektedir.⁶¹

⁵⁷ A. Melek Özyetgin-İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 91.

⁵⁸ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 91.

⁵⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 30.

⁶⁰ Yakubovski, *Altın Ordu*, s. 158.

⁶¹ Golden, *Türk Halkları*, s. 309.

1.2. ALTIN ORDA DEVLETİ DIŞ SİYASETİ

1.2.1. Memlûklerle İlişkiler

Altın Orda Devleti'nin Müslümanlığı kabul etmesiyle, dönemin başka Müslüman ülkesi olan Memlûklerle siyasi münasebetlere girmiştir(1242-1519). Altın Orda Devleti'nin sınırları, Avrupa'nın büyük bir kısmına, Urallar'dan Karpat Dağları'na kadar uzanmıştır. Ayrıca doğuda Sibiry'a'nın iç kısımları ve Karadeniz'in güneyi ile İran'a kadar genişlemiştir. Memlûkler, bu devletle dostane ilişkiler kurmuşlardır.⁶²

İlhanlılar, Altın Orda'nın ve Memlûkler'in Müslüman birer devlet olması, paylaştıkları din bağı sebebiyle birleştirici bir etken olmuştur. Altın Orda, Müslüman bir hükümdar olan Berke Han döneminde Müslümanlığı kabul etmiş ve İslam'ı devletin resmi dini olarak benimsemiştir. Bu, Berke Han'ın İslam dinini ve Müslümanları hamisi olarak görmesine yol açmıştır. Bu nedenle Berke Han, dönemin kuvvetli İslam devletinin başında olan Memlûk Sultanı ile sağlam iletişim kurmaya çalışmıştır.⁶³

Berke Han'ın Memlûklerle anlaşma yapmasının başka bir nedeni ise, Berke Han ve İlhanlılar'ın mücadeleleri ve Hülagü'nün Abbasilerle savaşı ve Bağdat'ı işgal etmesi sonucu Memlûklerin düşmanlığını kazanmasıdır.

Hülagü, İlhanlılar tarafından bazı bölgedeki yerleri fethetmek üzere atanmıştır. Bu seferler, Hülagü'nün Bağdat'ı ele geçirmesiyle sonuçlanmış ve Suriye beylikleri de Hülagü'nün himayesine girmiştir. Ancak bu fetihler Memlûk Devleti için tehdit oluşturmuş ve Memlûkler İlhanlılar'a karşı savunmaya geçmiştir.⁶⁴

Sultan Baybars, Memlûk Devleti'nin sultanı olarak, Müslüman olmayan Haçlılarla, Moğollarla ve Ermenilerle mücadele etmiştir.⁶⁵ Bu mücadelelerde kazanılan zaferlerde, Memlûk halkının Moğollara karşı duyduğu nefret ve İslam birliği sağlama düşüncesi önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda, Memlûkler'in Irak'tan gönderilmiş Müslümanlara yardım etmeleri, Memlûkler'in Haçlılarla ve Moğollarla mücadelesinde etkili olmuştur.

⁶² İsmail Yiğit, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 142.

⁶³ Şükrü Kaya Seferoğlu-Adnan Müderrisoğlu, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986, s. 108.

⁶⁴ Önder Güler, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013, s. 66-69.

⁶⁵ Yiğit, *Memlûklar*, s. 143.

Altın Orda Devleti ile Memlûkler arasındaki diplomatik ilişkiler zamanla gelişmiş ve hediyelerin takdim edildiği mektup teatisi yaşanmıştır.⁶⁶ İki devlet arasındaki dostluk ve ittifakın devam etmesi için çeşitli taziye ve tebrik mektupları gönderilmiştir.⁶⁷

1.2.2. Anadolu Selçuklularıyla İlişkiler

1243 yılındaki Köseadağ Savaşı, Anadolu Selçuklu Devleti için zorlu bir dönüm noktasıdır. Moğolların lideri Baycu Noyan komutasındaki güçlü ordu, bu savaşı kazanarak Kayseri'ye ilerlemiştir. Savaşın ardından Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol İlhanlıları'nın egemenliği altına girmiş, bu da onları Moğol hükümdarlarına tabi kılacak ve siyasi etkileri altına alacaktır. Bu dönemde Berke Han, Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ile ilişkilerini dikkate alarak, Anadolu Selçukluları ile ittifak kurma düşüncesini geliştirmiştir.⁶⁸

Anadolu Selçuklu Devleti, Köseadağ Savaşı sonrasında Moğol İlhanlıları'nın himayesine girmiş ve Moğol hükümdarlarına haraç ödemeyi kabul etmiştir. Yıllık 360 bin dinar para ve değerli mallar gibi ödemelerle bu bağlılığı sürdürmüştür. Moğolların Selçukluların iç işlerine karışmaması koşuluyla anlaşma sağlamıştır.

Bu anlaşma sayesinde Anadolu Selçukluları Moğol baskısından korunmuş ancak bu süreçte devlet ekonomik olarak zor bir dönem geçirmiştir. Emirler arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar, devleti zayıflatmış ve Moğol etkisini arttırmıştır.

Baycu Noyan, Anadolu'da vergi toplamaya çalışmış ancak Fahreddin Ali'nin Batu Han ile yaptığı görüşme sonucunda Gobçur vergisi yasaklanmıştır. Bu da Baycu Noyan'ın mal ve para toplamasını engellemiştir.⁶⁹ Bu olay, Altın Orda Devleti'nin Anadolu ve Azerbaycan topraklarında ekonomik yönden de söz sahibi olduğunu göstermektedir.

Moğol destekli IV. Rükneddin Kılıç Arslan da iktidar mücadelesi başlatarak saltanat iddiasında bulunmuştur. Bu durum, II. İzzeddin Keykavus'u hem Moğollarla hem de kendi kardeşiyle aynı anda mücadele etmek zorunda bırakmıştır. Ancak II. İzzeddin Keykavus,

⁶⁶ Ramazan Şeşen, *Sultan Baybars ve Devri 1260-1277*, İSAR Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 161.

⁶⁷ Ali Aktan, "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, C. 63, Sa. 237, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 152 .

⁶⁸ İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sa. 33, 2003, s. 49-51.

⁶⁹ M. Fuat Köprülü, "Altın Orda'ya Ait Yeni Araştırmalar", *Belleten*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1941, s. 396-398.

bu durumu barışçıl yollarla çözmeye çalışmış ve IV. Rükneddin tam ve koşulsuz bir itaati kabul etmişlerdir (1258).⁷⁰

Hülagü, II. İzzeddin Keykavus ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a ülkenin topraklarını pay etmiştir. İki hükümdarın ödeyeceği vergiyi önceden belirlemiştir. Ayrıca, Hülagü Suriye seferine çıkmak istemiş ve bu iki hükümdarın da bu sefere katılmasını talep etmiştir. Ancak II. İzzeddin Keykavus, vergilerini ve borçlarını ödememeye başlamış, Moğol görevlilerine kötü muamelede bulunmuştur. Bu tutum, Hülagü'nün aldatıldığını düşünmesine ve öfkelenmesine neden olmuştur. Hülagü, II. İzzeddin Keykavus'un ikiyüzlü davranışları nedeniyle öfkelenmiş ve cezalandırma kararı almıştır.⁷¹

Hülagü, II. İzzeddin Keykavus'un ihanetini ciddi bir suç olarak görmüş ve onun üzerine Moğol ordularını göndererek sert bir cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu olay, Anadolu Selçuklu Devleti için zorlu bir dönemin başlangıcı olmuş ve Moğol egemenliği daha da sıkı bir şekilde uygulanmıştır. Baycu Noyan, Hülagü'nün II. İzzeddin Keykavus'u öldürtmek üzere devasa büyüklükteki birlikleriyle Anadolu'ya girmiştir. Bu sırada, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ile Pervâne, Baycu'ya duydukları saygı nedeniyle Erzincan hududuna kadar gitmişlerdir. İki hükümdarın amacı, Baycu Noyan'ın ilerlemesini durdurmak ve II. İzzeddin Keykavus'u savunarak ülkenin kontrolünü tek başlarına sağlamaktır.⁷²

Bu zorlu dönemde, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Pervâne, Baycu Noyan'ı durdurabilmek ve II. İzzeddin Keykâvus'u savunabilmek için uğraş sarf etmişlerdir. Ancak Moğol ordusunun gücü ve Baycu Noyan'ın liderlik yetenekleri, onları ciddi bir tehdit altında bırakmıştır.⁷³

Moğol kuvvetlerinin IV. Rükneddin ittifakıyla Aksaray'a kadar ilerlemiştir. Bu haberi alan II. İzzeddin Keykâvus, Hülagü'nün verdiği ölüm kararını bilmekteydi. Fakat böylesine büyük orduyla hızlı bir şekilde Anadolu'ya girebileceklerini tahmin etmemiştir.⁷⁴

Moğol ordusunun Anadolu'ya girmesi, II. İzzeddin Keykâvus'u acil bir şekilde harekete geçmeye ve tedbirler almaya zorlamıştır. Bu durum, Anadolu Selçuklu

⁷⁰ Mehmet Suat Bal, "Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sa. 17, 2005, s. 298-300.

⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 500-503.

⁷² Erdem, "Türkiye Selçuklu", s. 50.

⁷³ Turan, *Selçuklular*, s. 502.

⁷⁴ Bal, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 138.

Sultanı'nın ve ülkesinin geleceği üzerinde belirsizlik ve endişe yaratmıştır. II. İzzeddin Keykâvus, Moğol tehdidine karşı stratejik bir plan oluşturarak ülkesini koruma ve güvence altına alma çabasına girişmiştir.⁷⁵

Bu dönem, Anadolu Selçuklu Devleti için son derece kritik ve zorlu bir süreçtir. II. İzzeddin Keykâvus, Moğol ordusunun ani gelişi karşısında hızlı bir tepki vermiş, ülkesinin bağımsızlığını ve egemenliğini koruma amacıyla büyük çaba harcamıştır. Ancak Moğol İmparatorluğu'nun gücü ve etkisi, Anadolu'da siyasi ve askeri istikrarı daha da zorlaştırmıştır.⁷⁶

II. İzzeddin Keykavus, Köseadağ Savaşı sonrasında Moğollarla mücadele eden ilk Selçuklu hükümdarıdır. Sultan Hanı Savaşı, Köseadağ Savaşı'ndan sonraki birinci savaş olup, 14 Ekim 1256 tarihinde Türkiye Selçukluları ile Moğollar arasında meydana gelmiştir. Savaşan devletler birbirlerine fazla zayıat vermişlerdir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan ise bu savaşta Moğollar ile birlikte mücadele etmiştir.

Sultan Baybars, Anadolu'da bulunduğu süre boyunca İlhanlılara karşı harekete geçmeyi düşünmemiş ve herhangi bir yağma veya talan yapmamıştır. Baybars'ın yolculuğu, Türkiye Selçuklularının İlhanlı baskısından kurtulma şansıdır. Fakat fırsatı kaçıranlar felaketi yaşamıştır. İlhanlı komutanı Abaka'nın harekâtıyla Anadolu'ya girmiştir. Elbistan bölgesindeki mağlubiyetin intikamı almış, çok sayıda insanın ölümüne ve yağmalanmasına yol açmıştır.⁷⁷

1.2.3. İlhanlılar İle İlişkiler

Moğol İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi olan İlhanlı Devleti, Hülagü tarafından kurulmuştur. Ortaya çıkışından beri elli yıl boyunca, yönetim olarak Moğolların sözcüsü sayılmış, ilerleyen zamanlarda bu özelliğini kaybetmiştir.⁷⁸

Devletin beyni konumundaki Karakurum'da Cengiz ölünce Mengü Han Büyük Han olarak görülmüştür.⁷⁹ Mengü Han'ın başa gelmesiyle, kardeşi Kubilay'ı Çin'e göndermiştir. Bunun peşine diğer kardeşi Hülagü'yu da Batı'ya göndermiştir. Bu nedenle Mengü Han bu bölgelerin kontrollerini kardeşlerine devretmiştir.

⁷⁵ Turan, *Selçuklular*, s. 505.

⁷⁶ Erdem, "Türkiye Selçuklu", s. 53-54.

⁷⁷ Bal, "İttifak", s. 300.

⁷⁸ Yiğit, *Memlûklar*, s. 143.

⁷⁹ Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 16, Sa. 1, 2001, s. 16.

Hülagü, 1253 yılında batıya doğru sefere çıkarak meclis hükümleri ve Kağan'ın hükmü ile görevlendirilmiştir. Hülagü, fethedilen Moğol topraklarına ek olarak kendi fethedeceği bölgeleri de kontrol altına almakla görevlendirilmiştir. Hülagü, İlhanlı Devleti'ni yönetimi ele alarak geniş kitlelere hitap etmiş ve İlhanlı Devleti'nin batıdaki temsilcisi olmuştur.

Hülagü, Mengü tarafından kritik bölgeleri kontrol altına almakla görevlendirilmiştir. Hülagü, Irak ve İran bölgelerini işgal etmiş ve 1258 yılında Abbasilerin ünlü başkenti Bağdat'ı ele geçirerek Halife'yi öldürmüştür. Ardından Suriye'ye yolculuk düzenlemiştir. Nusaybin, Urfa, Halep ile Şam'ı fethetmiştir.⁸⁰

İran, Azerbaycan ve Anadolu, İlhanlıların baskısıyla fethedilmekteydi. Bu dönemde Altın Orda Devleti, Azerbaycan topraklarını ele geçirmiştir. Güyük Han'ın da Azerbaycan topraklarında hak iddiası nedeniyle İlhanlılar ile Altın Orda arasında gerginlik yaşanmıştır.

Gerginlikler sonucunda, 1260 Ayn Câlût Muharebesi'nde Memlük Sultanı Baybars, Hülagü'ya karşı zafer kazanmıştır. Benzer şekilde, Berke Han da Terek Muharebesi'nde Hülagü'ya karşı başarı elde etmiştir. Bu olaylar, Berke Han ile Hülagü Han arasındaki düşmanlığın ve rekabetin başlangıcını işaret etmiştir.

Berke Han, çeşitli savaşlarla geçen on yıllık hükümdarlık döneminden sonra 1266 yılında vefat etmiştir. Erkek evladı bulunmadığından yerine torunu Mengü Timur Han başa gelmiştir.⁸¹

Berke Han'ın ölümüyle birlikte İlhanlılar ile Altın Orda arasındaki gerginlik devam etmiştir. Bu devletlerarasında uzun süre devam edecek olan savaş ve mücadele dönemi başlamıştır. Hülagü, 1265 yılında hastalanarak ölmüştür. Oğlu olan Abaka Han tahta oturmuştur.⁸²

Berke Han'ın hükümdarlık yılları, Cuci Ulusunun devam etmesini ve güçlenmesini sağlayan savaşlarla geçmiştir. Ancak onun ölümüyle devletin geleceği belirsiz hale gelmiştir.

⁸⁰ Güler, *Altın Orda*, s. 67.

⁸¹ Enver Konukçu, "Berke Han", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, TDV. Yayınları, İstanbul 1992, s. 506.

⁸² İsmail Yiğit, *Memlûklar*, 143.

1.3. ALTIN ORDA DEVLETİNDE HANLAR DÖNEMİ

13. yüzyılda Asya'nın büyük bir bölümünü etkileyen Moğol istilası, Orta Asya'dan başlayarak birçok topluluğun ve bölgenin kaderini değiştirmiştir. Bu istilanın bir sonucu olarak, Altın Orda İmparatorluğu gibi önemli bir siyasi teşekkül ortaya çıkmıştır. Altın Orda İmparatorluğu'nun liderliği, Batu Han tarafından üstlenilmiştir. Moğol istilası sırasında, Volga'da bulunan Bulgar Türkleri, Güney Rusya Kıpçakları, Hazarlar, Slavlar ile diğer kavimler, Harizm ve Hazar bölgesindeki vilayetler ayrıca Kafkas bölgesi gibi geniş coğrafyalardaki topraklar, Altın Orda İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altına alınmıştır. Bu süreç, farklı etnik grupların ve kültürlerin bir araya geldiği ve etkileşimde bulunduğu bir dönemi yansıtırken, Altın Orda İmparatorluğu'nun kuruluşu ve yönetimi, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan önemli bir siyasi yapıyı temsil etmiştir.⁸³

Bu dönem, Altın Orda Hanlığı'nın kuruluşunun ve büyümesinin temelini oluşturur. Batu Han, Cuci Ulusu olarak bilinen bu hanlığı daha önceki liderlerden daha etkili bir şekilde yönetmiş ve onun liderliği altında hanlık büyümüştür.⁸⁴

Moğol İmparatorluğu'nun merkezi yönetiminde yaşanan değişiklikler de Batu Han'ın önemini artırmıştır. Çağatay Han ve ardından Ögedey Han'ın ölümü, Moğol İmparatorluğu'nda liderlik boşluğuna yol açmış ve bu durum Batu Han'ın önemini daha da artırmıştır. Cengiz Han'ın saygın torunu olarak kabul edilen Batu Han, dört büyük Moğol ulusu arasında güçlü bir lider olarak öne çıkmıştır.

Batu Han'ın liderliği ve yönetimi, hem Moğol İmparatorluğu'nun merkezi yönetimine hem de Altın Orda Devleti'nin kuruluşuna etki etmiştir. Batu Han, Moğol İmparatorluğu'nun çatısı altında Karakurum'daki kağana bağlılığını sürdürmüş ve dışarıdan bakıldığında Moğol kağanlarına itaat etmiştir. Bu dönemde Moğol İmparatorluğu'nun başında sırasıyla Ögedey, Güyük ve Mengü Han gibi önemli kağanlar bulunmaktaydı. Ancak Altın Orda topraklarında kendi otoritesini kurma ve yönetiminde istediği icraatları yapma özgürlüğüne sahiptir.

Batu Han'ın, Devletin kurucusu ilan edilmesinin temel nedenlerinden biri, İdil ve Kama havzası ile Dnestr bölgesi ve Öziboyu'na kadar olan bir coğrafyada farklı idari teşkilat oluşturmalarıdır. Bu coğrafyada hükümetin kurulması ve yönetiminin sağlanması, Altın Orda Devleti'nin temellerini atmış ve Batu Han'ın liderliğini vurgulamıştır.

⁸³ Emine Uslu, *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu Gelişimi ve Yıkılışı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011, s. 33.

⁸⁴ Kafalı, *Altın Orda*, s. 50-53.

Batu Han'ın liderliği, Moğol İmparatorluğu'nun merkezi otoritesine bağlılık ile Altın Orda Devleti'nin kuruluşu ve yönetimi arasında bir dengeyi temsil eder. Batu Han, bu dengeyi sağlayarak Altın Orda Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilmiş ve geniş bir coğrafyada yeni bir yönetim sistemi oluşturarak bu hanlığın temellerini atmıştır.

Batu Han'ın liderliği altında Altın Orda Devleti'nin gücü önemli ölçüde genişlemiş ve bu dönem Altın Orda'nın tarihindeki önemli bir dönemi temsil etmektedir. Batu Han'ın yönetimi sırasında gerçekleşen gelişmeler şunlardır:

- 1. Rusya'ya Yönelik Fetihler:** Batu Han, Rusya topraklarına yönelik fetihlerde bulunarak Novgorod ve Moskova gibi önemli şehirleri yağmalamış ve Kiev'i ele geçirmiştir. Bu fetihler, Altın Orda'nın Rusya'da büyük bir güç haline gelmesine yol açmıştır.
- 2. Cuci Ulusu'nun Birleştirilmesi:** Batu Han, Deşt-i Kıpçak'taki Cuci, Ak ile Gök Orda Hanlıklarını birleştirmiştir. Sonrasında da idaresi altına almıştır. Bu birleşme, Altın Orda Devleti'nin topraklarını genişletmiş ve iç birliği sağlamıştır.
- 3. Rus Prenslüklerinin Ortadan Kaldırılması:** 1238 yılında Don ve Dnyeper bölgelerini ele geçirerek, Rus Prenslükleri üzerindeki etkisini artırmış ve bu bölgeleri Altın Orda Devleti'nin sınırları içine katmıştır.
- 4. Kiev'in İşgali:** Batu Han, 1240 yılında Kiev'i işgal etmiş, bu olay Altın Orda Devleti'nin gücünü ve etkisini daha da artırmıştır.
- 5. Kuman Türkleri'nin Çıkarılması:** Bu dönemde Kuman Türkleri, bu bölgelerden çıkarılarak Altın Orda Devleti'nin sınırları son şeklini almıştır.

Batu Han'ın liderliği altında gerçekleşen bu olaylar, Altın Orda Devleti'nin tarih sahnesindeki yükselişini ve büyümesini yansıtmaktadır. Bu dönem, Altın Orda'nın çekirdeğini oluşturmuş ve Batu Han, bu hanlığın tarihinde önemli bir figür olarak kabul edilir.

Batu Han'ın önderliği altında Altın Orda Devleti'nin hududu oldukça genişlemiş ve bu dönem Altın Orda'nın zirvesini temsil etmiştir. İtil Nehri'nin aşağı kısmında kurulan Saray şehri, Batu Han'ın hükümet merkezi olarak seçtiği stratejik bir noktadır. Bu şehir, ticaret yollarının kesiştiği bir kavşakta bulunması nedeniyle hızla gelişmiştir. O bölgedeki en büyük merkezlerden biri olmuştur.

Ögedey Han'ın ölümüyle Batu Han, Cengiz Han'ın torunları arasında en üstün konuma yükselmiş ve daha fazla hareket özgürlüğü elde etmiştir. Bu durum, Batu Han'ın Altın Orda Devleti'ni daha etkili şekilde yönetmesine olanak tanımıştır.

1.3.1. Batu Han Dönemi (1227-1256)

Batu Han, Altın Orda Devleti'nin müessisi sayılır. Babasının ölümünden sonra ülkeyi Cengiz'in denetimi altında yönetmiştir. Merkeze olan sadakati Cengiz'in ölümünden sonra da sürmüştür. Cengiz Han, ölümünden önce üçüncü oğlu Ögeday'i kendi yerine geçecek kişi olarak belirlemiştir.⁸⁵

Ögeday, 1186 tarihinde dünyaya gelmiştir. Reşdüddin "Cami'üt-Tevarih" adlı eserine göre, gerçek adının Ögedey olmadığını ve bu adını daha ileride bir tarihte aldığını belirtir.⁸⁶ Ögeday, Cengiz'in evladıdır. Cuci ve Çağatay'ın ufak karındaşıdır. Toluy'un da abisidir. Genç yaşlardan itibaren Cengiz han ile birlikte mücadeleler yapmıştır. 1220 tarihinde Otrar kuşatmasını yönetmiş ve ili ele geçirmiştir. Maveräünnehir'i zapt ettikten sonra Çağatay ile birlikte Harizm'e gönderilmiştir. Cengiz Han sağlıklıyken devletin idaresinin de mesuliyeti üstlenmiştir.

Ögedey'in Cengiz Han'ın yerine Büyük Kağan olarak tahta geçişi, Moğol Devleti için önemli bir dönüm noktasıdır. Cengiz Han'ın ölünce Büyük Kağanlık makamsız kalmıştır. Bu da İran'daki ve Kafkasya'daki mücadelelerin Moğol Devleti için büyük bir tehdit oluşturduğu bir döneme denk gelmiştir.

Moğol geleneğine göre, Cengiz Han'ın ölümünden sonra tahtın hızla doldurulması gerekmektedir. Bu nedenle Cengiz Han'ın vasiyeti yerine getirilmiş ve büyük bir kurultay düzenlenmişti. Kurultayın yaklaşık kırk gün sürdüğü tahmin edilmiş ve bu süre zarfında geleneklere uygun olarak eğlenceler düzenlenmişti. Sonunda Ögedey, "Kaan" ünvanıyla taç giyme töreninin ardından "Büyük Han" olarak ilan edilmiştir.

Ögeday'ın Büyük Han olarak ilan edilmesi Moğol İmparatorluğu'nun istikrarını sağlama ve Cengiz Han'ın liderliğindeki fetihlere devam etme çabalarının bir parçasıdır. Ögedey'in yönetimi altında, Moğol İmparatorluğu daha fazla fetih yapmaya devam etmiş ve imparatorluk daha da genişlemiştir.

⁸⁵ Osman Gazi Özgüdenli, "Ögedey Han", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, TDV. Yayınları, İstanbul 2007, s. 21-24.

⁸⁶ Rızaeddin Fahreddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 35-36.

Ögedey'in tahta oturma tarihi konusundaki farklılıklar, tarihçilerin farklı kaynaklara dayalı olarak farklı yorumlar yapmalarından kaynaklanmaktadır. Moğol İmparatorluğu'nun erken dönemleri ve liderlerinin yaşamları hakkında yazılı kaynaklar sınırlıdır ve bu nedenle tarihçiler arasında tarihlerin farklı yorumlanması olağandır.⁸⁷

Bazı kaynaklar, Ögedey'in tahta çıkış tarihini sıçan yılı olarak 1228 olarak belirtirken, bazı kaynaklar da öküz yılı veya 1229 yılı ilkbaharında olduğunu iddia eder. Farklı kaynaklardaki bu çelişkiler, Moğol İmparatorluğu'nun erken dönemlerinin belirsizliği ve yazılı kaynakların eksikliği nedeniyle ortaya çıkar.⁸⁸

Tarihçiler, farklı kaynakları ve kanıtları değerlendirerek en kesin tarihi belirlemeye çalışırlar, ancak bazen farklı sonuçlara ulaşabilirler. Bu tür tarihî bilinmezlikler ve tartışmalar tarih araştırmalarının doğasında vardır. Yeni bulgular veya yorumlarla zaman içinde değişebilirler. Bu nedenle, Ögedey'in tahta oturma tarihi konusundaki farklı görüşler, tarihçiler arasında süregelen bir konu olarak kalabilir.⁸⁹

Ögedey dönemindeki Moğol fetihleri oldukça etkileyicidir ve farklı coğrafyalarda önemli başarılar elde etmişlerdir.⁹⁰ Ögedey'in yönetiminde Moğol İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerde genişlemesi, Moğol gücünün etkisini daha da arttırmıştır. İşte bu başarıların bazı önemli yönleri:

- 1. Celaleddin Harizmşah'ın Yenilgisi:** Curmagun Noyan'ın Celaleddin Harizmşah'a karşı kazandığı zafer, Yakındoğu'da Moğol hakimiyetinin temellerini atmıştır. Bu zafer, Harizmşahlar'ın Moğol İmparatorluğu'na karşı direnişini kırmış ve bölgeyi Moğol kontrolüne açmıştır.
- 2. Çin'in Fethi:** Ögedey döneminde, Çin'e yönelik büyük bir sefer düzenlenmiştir. Kin Devleti'nin başşehri Kai-fong-fu'nun işgali, Çin'deki Moğol ilerlemesini gösteren önemli bir adımdır. Bu, Moğolların Çin üzerindeki etkisini arttırmış ve Song Devleti'ne karşı daha fazla baskı kurmalarına olanak tanımıştır.

⁸⁷ Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, s. 69.

⁸⁸ Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966, s. 22.

⁸⁹ Koç, *İtil Bulgar*, s. 167-168.

⁹⁰ İlyas Miftakhov, *XX. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s. 14.

3. **Kore'nin Fethi:** Ögedey döneminde Kore'nin tamamı Moğol hâkimiyeti altına girmiştir. Kore, Moğol İmparatorluğu'nun Çin'e olan ilerlemesinde bir ara üs olarak kullanılmıştır.
4. **Anadolu Selçuklu İlişkileri:** Ögedey, Anadolu Selçuklu Hükümdarı Alaeddin Keykubad'a elçi göndererek onun Moğol İmparatorluğu'na tabi olmasını istemiştir. Bu, Anadolu Selçuklu Devleti ile Moğollar arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını göstermektedir.

Ögedey dönemi, Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesinde ve diplomatik ilişkilerinde önemli bir dönemdir. Ancak Ögedey'in ölümünün ardından Güyük Han'ın tahta gelmesi, Moğol İmparatorluğu içindeki siyasi çalkantıları da beraberinde getirmiştir.⁹¹

Ögedey döneminde Batı'da gerçekleşen ilerleyiş ve hedefler, Moğol İmparatorluğu'nun batı sınırlarını genişletme stratejisinin bir parçasıdır. Cuci Ulusu'nun, Bulgarlar'ın ve Rusların tamamen itaat altına alınması, bu stratejinin bir yansımasıdır. İşte bu dönemdeki bazı önemli gelişmeler:

1. **Kıpçak Türkleri:** Moğollar, Kıpçak Türkleri üzerine seferler düzenleyerek bu bölgeyi fethetmeye çalışmışlardır. Bu, Batı'da genişlemelerinin bir parçasıdır ve Kıpçakların itaat altına alınması amaçlanmıştır.
2. **Bulgarlar:** Ögedey döneminde Moğollar, Volga Bulgarları'nın üzerine seferler düzenlemiştir. Bu, Batı'daki Moğol kontrolünün artırılmasına yönelik bir adımdır. Bulgarlar, Moğol hâkimiyeti altına alınmıştır.
3. **Ruslar:** Moğollar, Rus prenslikleri üzerine de seferler düzenlemiştir. Bu durumla Rus topraklarının Moğol İmparatorluğu'na katılması amaçlanmıştır. Özellikle 1230'larda Rus topraklarına yoğun bir şekilde baskınlar yapılmıştır.

Bu genişlemelerle, Batı'daki Moğol hâkimiyetinin sağlanması ve bölgelerin itaat altına alınması amaçlanmaktadır. Ögedey dönemi, bu yöndeki ilerlemelerin en belirgin olduğu dönemlerden biridir. Moğol İmparatorluğu'nun Batı'daki etkisi, daha sonraki dönemlerde de sürmüştür. Cengiz Han ölünce Batu Han'ın Batı seferi için ordusunu nasıl oluşturduğunu ve genişlettiğini göstermektedir.

⁹¹ Fahreddin, *Altın Ordu*, s. 338.

Ögedey Han, bu durumu göz önünde bulundurarak diğer uluslardan yardım getirmelerini emretmiştir. Ögedey'in oğullarının orduları, Toluy'un oğlunun ordusu, Çağatay'ın oğlunun ve torunlarının orduları gibi farklı uluslardan gelen birçok birlik Batu Han'a yardım etmek üzere toplanmıştır. Bu şekilde, Batı seferi için toplamda 120.000'den fazla savaşıdan oluşan büyük bir ordu teşkil edilmiştir.

Ordu içindeki Moğol halkının yanı sıra Türk birlikleri ve çeşitli yardımcı birlikler de bulunmaktadır. Ayrıca, Sübüdey Noyan gibi deneyimli komutanlar da bu büyük seferin başında yer almıştır. Sübüdey Noyan'ın özellikle Kafkasya ve Rus toprakları hakkında detaylı bilgiye sahip olması, bu bölgelerin fethi için stratejik bir avantaj sağlamış olabilir.

Batu Han'ın Batı seferi, Moğol İmparatorluğu'nun batı sınırlarını genişletme ve yeni toprakları fethetme amacı taşımış ve bu büyük ordusuyla önemli başarılar elde etmiştir.

1.3.2. Berke Han Dönemi ve Devletin Müslümanlaşması

Berke Han, Cengiz Han'ın öz torunudur. Berke Han Altın Orda Devleti'nin yönetiminde önemli bir rol oynamıştır. Berke Han, hükümdarlık dönemi öncesinde Harizm'de bulunurken Müslümanlığı kabul ettiği düşünülmektedir. Berke Han'ın döneminde Altın Orda'nın İslam ile ilişkilerinin önemli bir unsuru temsil edilmiştir.⁹²

Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesi İslam'ın Altın Orda Devleti içindeki etkisini ve kültürel etkileşimini arttırdığı düşünülmektedir. Ayrıca, Altın Orda Devleti'nin çeşitli inanç sistemlerini tolere ettiği ve farklı dinlere mensup olan topluluklara hoşgörü gösterdiği bilinmektedir.⁹³

Bu dönemde devletin yönetimindeki çeşitliliği ve İslam'ın hanlığın kültür ve toplumuna etkisini yansıtan önemli bir dönemi temsil etmiştir.

Berke Han, Cengiz'in öz torunu ve Batu'nun öz kardeşi olarak bilinir. Berke Han'ın tahta çıkmadan önce Harezm bölgesinde ikamet ettiği bilinmektedir. Ancak tahta çıktığında bazı beyler Hülagü'yü hanlık konumuna çağırılmışlardır. Berke Han'ın otoriter ve güçlü kişiliği, bu durumun gerçekleşmesine imkân vermemiştir.

Berke Han döneminde Cengiz Han'ın torunları arasında yoğun bir mücadele yaşanmıştır. Mengü Kaan'ın 1259'da ölümünün ardından Kubilay, Çin seferinden

⁹² Konukçu, "Berke", s. 505.

⁹³ Güler, *Altın Orda*, s. 30.

dönmüştür. Fakat Çağatay'ın desteklediği Kubilay, durumu kontrol etmiş ve Berke'nin Büyük Kağanlıkla olan ilişkisini tamamen kesmiştir.

Berke Han'ın döneminde ortaya çıkan sıkıntılardan biri de Harezm bölgesidir. Bu bölge, Batu Han döneminde Çağatay Ulusu'ndan alınmış ve Berke Han'a bağlı olduğu kabul edilmiştir. Ancak Çağatay Han'ın kuvvetleri, Berke Han'ın desteğini alan Harezm'i ele geçirmiştir.

Berke Han'ın (1256-1267) döneminde Deşt-i Kıpçak bölgesinde Müslümanlık yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Altın Orda Devleti'nin başkenti olarak Saray şehri kurulmuş ve İslamiyet etkisi artmıştır. Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesinin nedenlerinden biri, Orta Asya'daki Sufi liderlerin etkisi altında olmasıdır.⁹⁴

Altın Orda Devleti, Berke Han döneminde Moğolistan'daki Büyük Kağanlık bağımsız hale gelmiştir. İslam kültürü ve bilimi bu dönemde önem kazanmış, camiler, medreseler ve tekkeler inşa edilmiştir. Berke Han'ın Müslümanlığı kabul etmesi ve Memlük Sultanı Baybars'ın Hülagü'ye karşı girişimleriyle birlikte Altın Orda Devleti bağımsız bir Müslüman devlet haline gelmiştir.

1.3.3. Mengü Timur Dönemi (1266-1282)

Mengü Timur, Batu'nun torunudur. Togan'ın oğlu olarak doğmuştur. 1266 yılında Altın Orda tahtına geçmiştir. Bu tahta geçiş, Berke Han'ın yerine birini getirmeden vefat etmesi üzerine gerçekleşmiştir.⁹⁵

Mengü Timur'un tahta çıkış haberleri Memlük kaynakları aracılığıyla Mısır'a ulaşmıştır. Sultan Baybars, hem taziye hem de tahta çıkışını tebrik etmek amacıyla Kasım 1267'de Saray şehrine sefir yollamıştır. Mengü Timur ve Baybars'ın iyi ilişkiler kurması ve bunu devam ettirmeleri Memlük Devleti ile Altın Orda Hanlığı arasındaki ilişkileri güçlendirmiştir. Bu nedenle, her sene karşılıklı sefirler ve değerli armağanlar göndermişlerdir.⁹⁶

Baybars, Mengü Timur'a yolladığı yazılarda, İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ile göstermiş olduğu mücadeleye dair heyecanını ve ilham içeren cümlelerini yazıya dökmüştür. Mektuplarla birlikte dostluklarını ve ittifaklarını güçlendirmeye çalışmıştır.

⁹⁴ Yılmaz, "Türk Devletleri", s. 98.

⁹⁵ Güler, *Altın Orda*, s. 65.

⁹⁶ Şeşen, *Sultan Baybars*, s. 167-169.

Baybars ve Mengü Timur'un ittifakı güçlenmiş ve birbirlerine destek olmaya devam etmişlerdir. İlhanlılarla olan mücadelede birlikte hareket etmişler ve aralarındaki dostluk bağlarını kuvvetlendirmişlerdir.

Mengü Timur'un (1266-1282) döneminde gösterilen politikada daha önce gösterilen siyasetten pek değişik değildir. Berke Han döneminde başlayan Altın Orda-İlhanlı karışıklıkları, Mengü Timur döneminde de ara ara sürmüştür. Bu durum neticesinde karşılıklı zararlar almışlardır. Hatta Sultan Baybars'ın sefir göndererek Mengü Timur'u kızdırması, bu karışıklığın başlamasına mühim bir etkisi olmuştur. Fakat 1269'da yaptıkları barış sözleşmesiyle İlhanlı Hükümdarı Abaka Han, Altın Orda Hanlığı'nın sınırlarına saldırıda bulunmamıştır.

13. yüzyılın ortalarında, Altın Orda-Memlûk birlikteliğinin olması diğer devletleri bir araya getirmeye başlamıştır. Bunun üzerine İlhanlı-Bizans ve Papalık kendi aralarında bir politik birliktelik yapmışlardır. Altın Orda ve Memlûkler arasındaki ittifak, diğer siyasi güçlerin dikkatini çekmiş ve böylece farklı blokların oluşmasına neden olmuştur.⁹⁷ İlhanlılar, Bizans İmparatorluğu ve Papalık ile ittifaklar kurarak Altın Orda ve Memlûkler'in gücünü dengelemeye çalışmışlardır. Bu siyasi bloklaşma, bölgedeki güç dengelerinin değişimine katkıda bulunmuştur.

Mengü Timur'un dış politikasında neredeyse tüm dönem İlhanlı Devleti, Bizans ile Papalık öncelikli olarak bulunmuştur. İlhanlı Devleti'nin Anadolu'daki etkisi ve Batı dünyası ile olan ilişkileri sebebiyle bazı olaylar yaşanmıştır. Bu durum yüzünden Mengü Timur ara ara Bizans'ı sıkıştırarak bu devletlerin bağlantısını az da olsa engellemeye çalışmıştır. Zira Altın Orda-Memlûk birlikteliği Boğazlar üzerinden gerçekleştiriliyordu. Hatta sefirler bu bölgeden yollarını çizmişlerdir. Fakat genellikle Altın Orda'nın Bizans'ı sıkıştırması, Boğazlardan geçiş güzergâhlarının temiz ve geçilebilir olmasını sağlamıştır.⁹⁸

Mengü Timur'un ordusu, 1269-1270 tarihinde İstanbul'u fethetmek için yapmış olduğu yolculuk sırasında, İstanbul'da yer alan Memlûk sefiri Farisüddin Mesud'un etkisiyle durdurulmuştur. Ancak Farisüddin Mesud, Sultan Baybars'dan habersiz bu hareketi yapmış ve Kahire'ye geri geldiğinde yakalanmıştır. Bu durum, Altın Orda-Memlûk iş birliği ve diğer devletlerle olan ilişkiler göz önünde bulundurarak Mengü

⁹⁷ İlyas Kamalov, "Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Sa. IV, Çorum 2005, s. 12.

⁹⁸ Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, TDV. Yayınları, Ankara 2004, s. 138.

Timur'un dış siyasetini etkilemiş, sürekli bir denge ve mücadele içinde olmuştur. Özellikle Boğazlar üzerinden yapılan diplomatik faaliyetler ve askeri seferler, dönemin önemli siyasi olayları arasında yer almıştır.

1271 yılında, Altın Orda kuvvetleri Emir Nogay önderliğinde tugayı Trakya'ya yollamıştır. İmparatorun yasal olmayan evladı Euphrosyne'i Emir Nogay'a vererek değerli armağanlar göndermiştir. Sonrasında ise Altın Orda-Bizans ilişkileri pozitif yönden ilerleme göstermiştir.

Mengü Timur'un (1266-1282) döneminde, Altın Orda'nın Rus knezlikleri üzerindeki nüfuzunu sürdürmek amacıyla idaresinde bulunan Rus yerlerine yönetsel ve ekonomik bazı yapılandırmalar çizmiştir. Bu amaçla, Berke Han'ın uygulamalarına benzer kişi sayımları yapılmış ve ara ara knezlere seferler düzenlenmiştir.

1.3.4. Tokta Han Dönemi (1291-1313)

1291 yılında, Nogay, Berke'nin yeğeni Mengü'nün oğlu Tokta Han'ı başa geçirmiştir (1291-1313). Tokta Han'ın hükümet dönemi boyunca, bazı emirler Tokta Han'ın yönetimini terk edip Nogay'a sığınmışlardır. Nogay, bu emirleri memnuniyetle karşılayarak onlara sığınak ve toprak sağlamıştır. Tokta Han, emirlerini iki kez Nogay'dan geri istemiş fakat Nogay her seferinde bu talepleri reddetmiştir. Bunun sonucunda, Tokta Han, 1298-1299 yıllarında Emir Nogay'a karşı askeri bir harekâta girişmiştir.⁹⁹

İlk savaş, Özi Irmağı boyunca gerçekleşmiş ve Tokta Han, mağlup olarak Ten Irmağı'na çekilmiştir. Fakat sonrasında, Emir Nogay'ın koruyucusu olduğu kişiler, Nogay'ın çocuklarının baskısıyla daha fazla mücadele edemeyerek Tokta Han'ın yanına geçmişlerdir. Tokta Han'ın ordusu güçlenerek tekrar Emir Nogay ile savaşa hazırlanmıştır. 1299 yılında Emir Nogay ve çocuklarının kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Nogay'ın askerleri tarafından terk edilmiştir.

Tokta Han'ın komutasında olan Rus erlerden biri, Emir Nogay'ı esir almış, onun kafasını kesmiş ve başı Tokta Han'a getirmiştir. Bu olay, Tokta Han'ın Nogay'a karşı kazandığı zaferi simgelemiş ve Tokta Han'ın hükümeti üzerindeki gücünü pekiştirmiştir.

Emir Nogay'ın ölümü, Altın Orda'nın Bulgaristan ve Bizans ile olan ilişkilerinin zayıflamasına neden olmuştur. Nogay'ın otoritesi altındaki Bulgaristan'da Altın Orda etkisi tamamen azalmıştır. Bu durum, Bulgar Knezi Svetoslav'un Kuzey Trakya'ya

⁹⁹ Kafalı, *Altın Orda*, s. 70.

saldırmasına kadar gitmiştir. Daha sonra da Karadeniz sınırındaki Bizans liman şehirlerini fethetmesinin yolunu açmıştır.

Svetoslav'un saldırıları sonucunda, Bizans liman kentleri Altın Orda'nın kontrolünden çıkmış ve Bulgaristan, Altın Orda'nın etkisini azaltmıştır. Bu durum, Altın Orda'nın Balkanlar ve Karadeniz bölgesindeki nüfuzunun zayıflamasına ve Bulgaristan ile Bizans arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.

Altın Orda hükümdarı Tokta Han (1290-1312), Nogay'ın ölümünden sonra iç politikalarında rahatlamış ve dış politikada Azerbaycan'a odaklanmıştır. Bu dönemde Altın Orda'nın sınırları genişlemeye devam etmiştir. Tokta Han, daha önce kesintiye uğramış olan Memlükler ile diplomatik ilişkileri yeniden canlandırmış ve aynı zamanda Azerbaycan üzerindeki hak iddialarını İlhanlılara tekrarlamak üzere elçiler göndermiştir.

İlhanlılar, güneyde Memlükler ve doğuda Çağataylılar ile mücadele halindedir. Özellikle Gürcistan kralı VI. David'in İlhanlı egemenliğiyle mücadelesi, Tokta Han'a Azerbaycan'da söz alabilmesine fırsat sunmuştur. Tokta Han, dedelerinden gelen politikayı devam ettirerek Azerbaycan ve Gürcistan tezini güçlendirmiştir.

1303 yılında, Tokta Han'ın sözüyle 325 kişiden oluşan bir ekip İlhanlı diyarına gitmiştir. Bu kurul, İlhanlı hükümdarı Gazan Han'a Kafkas ülkesinin terk edilmesini ve teslim edilmesini talep etmiştir. Cengiz, Azerbaycan egemenliğini Batu'ya bıraktığını belirterek, bu bölgelerin yıllardır haksız bir şekilde İlhanlıların kontrolünde olduğunu ifade etmiştir. Ancak Gazan Han, Tokta Han'ın bu teklifini kabul etmemiştir.¹⁰⁰

İki devlet arasındaki ilişkiler gerildikten sonra bazı istila girişimleri yaşanmışsa da, aslında bu çabalar önemli sonuçlar doğurmamıştır. İlhanlılar ve Altın Orda arasında büyük çaplı bir çatışma yaşanmamıştır.¹⁰¹

1.3.5. Özbek Han Dönemi (1313-1340)

1313 yılında, Özbek Han Altın Orda'nın başına geçmiştir.¹⁰² Özbek'in öncelikli hedefleri arasında Azerbaycan ve Horasan bölgelerini fethetmek yer almıştır. Bu amaç doğrultusunda, Hülagü Han'ın soyundan gelen İlhanlılarla bir dizi çatışma ve savaşla karşı karşıya kalmıştır.

¹⁰⁰ Güler, *Altın Orda*, s. 65.

¹⁰¹ Kafalı, *Altın Orda*, s. 77.

¹⁰² Ötemiş Hacı, *Cengiz-nâme*, s. 14-16.

Özbek Han, İlhanlılarla sürekli bir çatışma içerisine girmiştir. Azerbaycan ve Horasan bölgelerini ele geçirme isteği, Altın Orda'nın gücünü ve etkisini genişletme arzusu ile birleşmiştir. Bu süreçte, İlhanlılarla yapılan savaşlar ve mücadeleler oldukça yoğun ve zorlu geçmiştir.

İlhanlılar ve Altın Orda arasındaki çatışmalar, dönemin tarihinde önemli bir yer tutar. Özbek Han'ın Azerbaycan ve Horasan bölgelerine olan bu kararlılığı, hem Altın Orda'nın hem de İlhanlıların siyasi ve askeri stratejilerini şekillendirmiş ve bu bölgelerdeki hâkimiyet mücadelelerini tetiklemiştir.¹⁰³

Özbek Han'ın Azerbaycan ve Horasan seferleri, Altın Orda'nın topraklarını genişletme amacını yansıtmaktadır. Bu dönemde, Altın Orda büyük topraklara hâkim olma ve bölgedeki diğer siyasi güçlerle rekabet etme çabası içindedir. Ancak İlhanlılarla yapılan savaşlar zorlu ve sonuçları belirsizdir.

1319 yılında, Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerin bozulması sonucu, Altın Orda kuvvetleri Edirne'ye ilerleyerek şehri tahrip etmiştir. Bu akın, bir süre sonra daha büyük bir saldırıyla sonuçlanarak Trakya'nın da yağmalanmasına neden olmuştur. Yaklaşık yüz yirmi bin kişiden oluşan kuvvetle Altın Orda ordusu, Trakya'ya girmiştir. Bizans İmparatorluğu'nu endişe içinde bırakmıştır.

Bizans İmparatoru, Edirne'yi güçlendirerek rakipleri ile mücadele için çalışmış ancak ilk çatışmada yenilgiye uğramıştır. Neticesinde Dimetoka'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Trakya bölgesi kırk gün boyunca yağmalanmıştır. İmparator, durumun daha da kötüye gittiğini gördüğünde ordusunu yeniden toplamış ve Tunca Nehri kıyısında Altın Orda kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Müzakerelere giren Bizans İmparatoru, Tatar başbuğlarıyla barış yapmayı başarmıştır.

Özbek Han dönemi, Altın Orda'nın tahtına çıktığı “altın dönem” olarak kabul edilir. Dış politikada, özellikle Bizans İmparatorluğu ve Balkanlar ile ilişkilerde daha saldırgan bir tutum izlemiş ve İlhanlıların üzerine yürümüştür.

Özbek Han, dışarıdan gelen din âlimleri, çoğunlukla Harezmi ve İran tabanlı olanları davet etmiştir. 1333 yılında seyahat eden İbn Battûta, şehirleri ziyaret ettiğinde, şehirlerdeki din adamlarının sarayda ve medreselerde eğitim aldıklarını gözlemlemiştir. İbn Battûta, camilerin aynı zamanda bilim adamları tarafından yönetilen dini yaşamın merkezi

¹⁰³ Kamolov, “Altın Orda-Bizans”, s. 10-15.

olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde Altın Orda'nın kültürel ve dini hayatının zenginleştiği ve din alimlerinin etkili bir rol oynadığı açıkça görülmektedir.

Özbek Han dönemi, Altın Orda'nın gücünün doruk noktasına ulaştığı ve kültürel açıdan parlak bir dönem olduğu kabul edilir. Özbek Han, Bizans ile eskiden var olan iyi durumları sürdürmüştü. Beylun Hatun ile evlenmiştir.¹⁰⁴ Özbek dönemi, III. Andronikos dönemi ile aynı zaman dilimine denk gelmektedir.

1.3.6. Canı-Bek Han Dönemi (1340-1357)

Özbek Han'ın vefatının ardından erkek çocuğu Tini-Bek tahta geçti, ancak kardeşi Canı-Bek isyan ederek Tini-Bek'e karşı bir savaş başlatmış ve Tini-Bek tutsak düşmüştür. Olayın ardından Canı-Bek Han, Tini-Bek ve Hızır-Bek'i idam ettirmiştir. Canı-Bek Han, Azerbaycan'daki Cuci Ulusu'nun yetkilerini almak ve İran ile Azerbaycan'ı fethetmek istemiştir.

Tebriz, Erdebil ve Nahcivan gibi bölgelerin ileri gelenleri, Canı-Bek Han'ı bu toprakları fethetmeye teşvik etmek için ona başvurmuşlardır. Başvuruları önemseyen Canı-Bek Han, yola çıkmak için hazırlıklara başlamıştır. Ordunun başına geçmiştir. Derbent üzerinden Kür boyuna ilerlemiştir. Daha sonradan Tebriz'e doğru ilerlemiştir.

Tebriz'i başarıyla işgal ettikten sonra Canı-Bek Han, Berdi-Bek'i elli bin kuvvetle Tebriz valisi tayin etmiştir. Bu sayede Azerbaycan'da uzun süredir devam eden Cuci ve İlhanlılar arasındaki savaş, Altın Orda'nın başarısıyla sonuçlanmıştır. Azerbaycan, devletin kontrolüne girmiştir. Azerbaycan fethedilince Canı-Bek, Irak ve İran'da güçlü halk kitlesi kazanmıştır.¹⁰⁵ Altın Orda'nın Azerbaycan'ı fethetmesi, İlhanlı Devleti'nin başka bölgelerine de etki etmiştir. Bu bölgelerin önde gelenleri Canı-Bek Han şahsına mangır bastırmışlardır.

Canı-Bek, dönüş yolunda hastalanmış ve Saray şehrine ulaştığında durumu daha da kötüleşmiştir. Hastalığı nedeniyle Berdi-Bek Han'a bir mektup yazarak onu Saray'a çağırmıştır. Berdi-Bek, babasının izni olmadan yola çıkmış ve Saray'a vardığında, Emîr Tulubay'la anlaşarak Canı-Bek Han'ın otağına girmiş ve babasını öldürmüştür. Bu olay,

¹⁰⁴ René Grousset, *Stepler İmparatorluğu-Attilâ, Cengiz Han, Timur*, çev. Prof. Dr. Halil İnalcık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 462.

¹⁰⁵ Kafalı, *Altın Orda*, s. 83.

Kazvini tarafından 23 Temmuz 1357 tarihi olarak kaydedilmiştir. Bu zaman, Rus kronikleri ve diğer kaynaklarla uyumludur.¹⁰⁶

1.3.7. Berdi-Bek Han (1357-1360)

23 Temmuz 1357’de Canı-Bek Han’ın suikast sonucu öldürülmesinin ardından, Emir Tulubay tarafından Berdi-Bek Han Altın Orda tahtına geçirilmiştir. Berdi-Bek Han, tahtına sadakat yemini etmeleri için hemen sarayda bulunan beyleri çağırmak için hızla harekete geçmiştir. Kendisine biat etmeyen veya biatı geciktirenleri acımasızca cezalandırmıştır. Hatta tahta geçtikten sonra, Berdi-Bek Han, kendi kardeşlerini de öldürmüş, bu da tahtını güvence altına alma kararlılığını göstermiştir.¹⁰⁷

Berdi-Bek, Emir Tulubay’ın önerileriyle tüm kardeşlerini ortadan kaldırmış ve sadece kendi oğlunu hayatta bırakmıştır. Ancak veliaht oğlu beklenmedik bir şekilde ölünce, Berdi-Bek Han’ın soyu tükenmiştir. Bu nedenle ona, kendi sülalesini yok ettiği için “Kökün Kırgan Köten Han” ünvanı verilmiştir.¹⁰⁸

Berdi-Bek Han, oğlunun ölümüyle büyük bir hüznü yaşamış ve bu üzüntüsünden dolayı içkiye sığınmıştır. Bu alışkanlığı nedeniyle üç yıllık saltanatının ardından hayatını kaybetmiştir. Onun ölümüyle birlikte Altın Orda Hanlığı’nda yeni bir hükümdarın tahta geçmesi gerekmektedir.

Altın Orda devletinin içerisinde bulunan lider olma mücadeleleri Berdi-Bek Han’ın döneminde başlamıştır. Saltanatı sırasında, Hanlık iddiasında bulunan 8 han ortaya çıkmış ve para bastırarak kendilerini han ilan etmişlerdir. Ancak bu hanlar, para bastıkları bölgelerde genellikle kısa süreliğine hüküm sürebilmişlerdir. Bu süre çoğu zaman günlerle veya aylarla sınırlı kalmıştır.¹⁰⁹

Berdi-Bek’e başta karşıtlık Kulpa ile Nevruz Han tarafından başlatılmıştır. Fakat Muhammed Nevruz Han, Kulpa’yı ortadan kaldırmıştır. Mahmut Hızır ise Muhammed Nevruz’u öldürmüştür. Berdi-Bek Han, ailesinin geri kalanını yok ederek yalnız kalmış ve içkiye sığındığı için ölmüştür.

¹⁰⁶ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s. 90.

¹⁰⁷ Fahreddin, *Altın Orda*, s. 55.

¹⁰⁸ Derya Derin Paşaoğlu, “Altın Orda ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür ve Şirin Mirzalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, Sa. 56, 2014, s. 153-155.

¹⁰⁹ Kafalı, *Altın Orda*, s. 89-90.

Ötemiş Hacı'ya göre, Kulpa Han ve Muhammed Nevruz Han'ın ölümleri 1360 yılında gerçekleşmiştir. Berdi-Bek Han'ın ölümü de o dönemin sonuna doğru olmuştur. Bu dönemde Altın Orda Hanlığı'nda taht kavgaları devam etmiş ve siyasi istikrarsızlık artmıştır.

Rus kaynaklarına göre, Berdi-Bek Han, taht kavgalarında ilk yenilenlerden biridir. Altın Orda Hanlığı'nda taht mücadelelerinde rakipleri, Sayın Han sülalesinin son temsilcisi olduğu için Berdi-Bek Han'ın ortadan kaldırılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Sonuç olarak, Kulpa Han, 1260'ın son aylarına doğru Berdi-Bek Han'ı öldürmüştür. Bu olay, Altın Orda Hanlığı'ndaki taht kavgalarının karmaşık ve rekabet dolu atmosferini göstermektedir.

1.3.8. Toktamış Han Dönemi (1380-1395)

1375 yılında Urus Han'ın Saray şehrine hâkim olmasının ardından dikkat çeken olaylardan biri de Tuy Hoca Oğlan'ın katletmesidir. Bu kişi aynı zamanda, Toktamış'ın ebeveynidir. Urus Han'ın bu hareketi, Toktamış'ın geleceğini belirleyen bir dönüm noktası olmuştur. Toktamış, Urus Han'ın giderek güçlenmesiyle kendi hayatının tehlikede olduğunu fark ederek Çağatay Ülkesi'ne sığınmıştır. Emir Timur, Toktamış'ı sıcak bir şekilde karşılamış ve Deşt-i Kıpçak Bölgesi'nde gücünü artıran Urus Han'a karşı desteklemiştir.

Toktamış'ın hâkimiyetini kanıtlaması gerekmektedir ve Timur, bu konuda Toktamış'a yardımcı olmuştur. Timur, bazı şehirleri Urus Han'ın elinden alarak Toktamış'a vermiş, ayrıca ona asker, silah ve finansal destek sağlamıştır. Timur'un bu şehirleri Toktamış'a vermesi, Timur'un Toktamış'ı tanıdığının bir göstergesidir. Bu süreç, Toktamış'ın Timur'un desteğiyle güçlenmesine ve Altın Orda Hanlığı'nda liderlik iddiasında bulunmasına yol açmıştır.¹¹⁰

Timur'un yardımıyla Toktamış, Urus'un İtil seferine çıktığı sırada Urus Han'ın oğlu Kutluk-Boğa'ya karşı bir harekâta girişmiştir. Bu çatışmada Kutluk-Boğa öldürülmüştür. Toktamış Han yenilmiş ve yeniden Timur'a sığınmıştır. Toktamış, Urus Han'a karşı kazandığı zaferdeki başarısızlığını ve mağlubiyetini Timur'a bildirmiş ve Timur'un desteğini yeniden talep etmiştir.

¹¹⁰ Kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 80.

Toktamış'ın Timur'a olan bağımlılığı, liderlik iddiasını sürdürmesinde önemli bir rol oynamıştır. Timur, Toktamış'a destek sağlamaya devam etmiş ve onun güçlenmesini desteklemiştir. Toktamış'ın Timur'un desteğiyle yeniden güç kazanması, Altın Orda Hanlığı'ndaki taht kavgalarının devam etmesine ve Timur'un bölgedeki siyasi durumu şekillendirmesine neden olmuştur.

Toktamış Han'ın bir sonraki yolculuğu, Toktakiya olmuştur. Fakat yapılan savaşta Toktamış mağlup olmuştur. Timur'un yardımıyla Emir Edüğü Balas önderliğindeki kuvvetler Toktamış'ı kurtarmış ve yeniden Timur'a getirmiştir. Timur, iki defa da yenilmiş olan Toktamış'a yeniden sahip çıkmıştır. Timur'un Altın Orda Hanlığı'nda bir vassal kontrolü altında bir hükümet oluşturma arzusu oldukça güçlüydü ve bu nedenle Toktamış'a karşı hiçbir memnuniyetsizlik göstermemiştir.

Timur, Toktamış'ı desteklemekle Altın Orda Hanlığı içindeki taht kavgalarına müdahale etmiştir. Toktamış'ın ikinci yenilgisinden sonra bile ona destek olmuş ve onun üzerinde etkisini sürdürmüştür. Bu durum, Altın Orda Hanlığı'nın içindeki siyasi dengeyi ve Timur'un bölgedeki etkisini etkilemiştir. Toktamış'ın Timur'un vasalı olarak güçlenmesi, Altın Orda taht kavgalarında daha karmaşık bir durum yaratmış ve bölgedeki siyasi çatışmaları etkilemiştir.¹¹¹

Ulus Han tarafından Timur'a gönderilen bir mektupta Toktamış'ın teslim edilmesi talep edilmiştir. Ancak Timur, bu mektuba "Bize sığınmış bir şahsı teslim etmek bizim örf, adet ve mürüvvetimize muhaliftir. Eğer bu hususta münazara edilirse biz de zaruri olarak cenge hazırız" şeklinde yanıt vermiştir. Timur'un bu açıklaması, Toktamış Han'a olan bağlılığını ve ona duyduğu sadakati göstermektedir. Timur, Toktamış'ın kendisine sığınmasını bir bağlılık işareti olarak kabul etmiş ve onu koruma altına almıştır. Ayrıca, Altın Orda'nın liderlerinden Ulus Han'ın talebini reddederek Toktamış'ın güvenliğini sağlama konusundaki kararlılığını da ortaya koymuştur.

Altın Orda Hanlığı içindeki taht kavgalarının yanı sıra Timur'un bölgedeki siyasi gücü ve etkisini de yansıtan önemli bir anekdottur. Timur'un Toktamış'a inancı, Altın Orda tahtına olan iddiasını güçlendirmiş ve Altın Orda Devleti'ndeki iç çekişmelerin seyrini etkilemiştir.

¹¹¹ Kafalı, *Altın Orda*, s. 95-97.

Urus Han'ın ölümüyle Toktakıya Han tahta geçmiş, fakat uzun zaman geçmeden ölmüştür. Yerine küçüğü Timur Melik tahta oturmuştur. Toktamış, sonraki mücadele yolculuğunu Timur Melik'e karşı gerçekleştirmiştir. Fakat yeniden yenilmiştir. Timur, Toktamış'a bir şans daha vererek ona yeniden yardım etmeye karar vermiştir. Deşt-i Kıpçak üstüne asker göndermiştir. Toktamış, bu seferiyle 1379 Nisan'ında Sıgnak tahtını fethetmiştir. Akabinde kendi adına para bastırmıştır. Bunları yaptıktan sonra Timur Melik üstüne doğru gitmiş, 1379 yılının bahar döneminde Timur Melik'i de yenmiştir. Böylece Doğu Deşt-i Kıpçak bölgesinde egemenliğini ilan etmiştir. Zaferini Timur'a iletme üzere de elçi yollamıştır.

Altın Orda Hanlığı içindeki taht kavgalarının karmaşıklığını ve Timur'un bu çekişmelerdeki etkisini yansıtmaktadır. Toktamış'ın Timur'un desteğiyle tahta yeniden çıkması ve Timur Melik'i mağlup ederek hâkimiyetini sağlaması, onun liderlik yeteneğini ve Timur'un güvenini kazandığını göstermektedir. Ancak bölgedeki siyasi dengeler sürekli değişmekte, ilerleyen dönemlerde Toktamış'ın ve Timur'un kaderleri farklı yönlerde şekillenmektedir.

Toktamış, Doğu Deşt-i Kıpçak'ı fethederek bu başarısını şahsına bastıracağı paralarla kanıtlamıştır. Ancak tam anlamıyla hâkimiyet sağlaması için önünde bir engel vardır. Batı Deşt-i Kıpçak bölgesinde hâkimiyet kuran ve güçlenen Mamay Mirza'yı geçmelidir. Altın Orda tabanından yetişenler, iktidara gelebilmek üzere bir aristokratın maddi manevi yardımını gerek görmüşlerdir.

Toktamış, hanlık mücadelesi için daha da kuvvetlenmek için başta Kıpçak Kabilesi'nden Mamay Mirza'yı egemenliğine çekmiş ve Kırım coğrafyasını fethetmeyi hedeflemiştir. Ancak Mamay Mirza'ya karşı yaptığı yürüyüşte başarılı olamamış ve onu bertaraf edememiştir.

Toktamış'ın hâkimiyet mücadelesi, Altın Orda Hanlığı'nın içindeki politika ile güç dengelerini yansıtmaktadır. Han soyundan gelenler, tahtta güçlü bir şekilde oturabilmek için diğer aristokratlar ve beylerin desteğini almak zorunda kalmışlardır. Mamay Mirza gibi güçlü bir kişilik, Toktamış'ın hâkimiyetini sağlamlaştırma yolunda önemli bir engel oluşturmuştur. Bu süreç, Altın Orda Hanlığı'nın içindeki taht kavgalarının karmaşıklığını ve rekabetini göstermektedir.

Toktamış, 1380 yılında Kolikovo Savaşı'nda yenilmiştir. Yenilgi sonrasında Kırım'a dönen Mamay Mirza'nın Ruslara doğru başka saldırı hazırlıkları yapmaya başladığını

öğrenmiştir. Fakat Mamay Mirza, Toktamış'ın şahsına karşı harekete geçtiğini duyunca Rusya harekâtından vazgeçmiştir. Daha sonra da Toktamış ile harp etmek durumunda kalmıştır. 1380 yılında, Don ırmağına akan Kalka Irmağı sınırında çarpışmışlardır. Harbi Toktamış Han kazanmıştır. Mamay Mirza'yı mağlup etmiştir. Onu Kefe şehrine kaçmak zorunda bırakmıştır.¹¹²

Mamay Mirza, Kefe şehrine kaçtıktan sonra başlangıçta Cenovalı halk tarafından iyi karşılanmış ancak daha sonra Cenovalılar karşısına çıkarak onu öldürmüştür. Mal varlığını da kendi aralarında paylaşmışlardır. Bu savaş, Toktamış Han ve Altın Orda Devleti için son derece önemlidir. Toktamış Han, yirmi senedir süren mücadeleler sonucunda Harezm ve Azerbaycan dışında, anlatılan devlete sadık kalan tüm toprakları fethetmiştir. Neticesinde de Altın Orda Devleti'nin tek hükümdarı olmayı başarmıştır.¹¹³ Böylece Altın Orda Devleti için İkinci Fetret Devri de sona ermiştir. Toktamış Han, artık Altın Orda'nın hâkimiyetini sağlamış ve devletin birleşik lideri olmuştur. Bu başarısı, Altın Orda Devleti'nin güçlenmesine ve birliğinin sağlanmasına katkıda bulunmuştur.¹¹⁴

1.4. ALTIN ORDA DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE YIKILIŞI

1380 yılında, Altın Orda Hanlığı bünyesindeki tüm toprakları ele geçiren Toktamış Han, sadece Harezm'i ve Azerbaycan'ı dışarıda bırakmıştır. Bu bölgelerin lideri Emir Timur'dur. Harezm ve Azerbaycan üzerine yönelmek amacıyla harekete geçmiştir. Toktamış, devletin liderliğine Timur'un yardımıyla geçmiştir. Böyle olmasına rağmen ilerleyen zamanlarda Timur ile mücadele etmekten çekinmemiştir. Kendisini Cengizogulları'ndan gelen soylu bir hükümdar olarak kabul etmiştir. Hatta Timur'u soysuz olarak görmektedir. Bu sebeple Timur ile savaşmanın sakıncasız olduğuna inanmıştır.¹¹⁵

Timur, 1384 yılında İran'a doğru bir sefere çıktığında, Toktamış bu fırsatı kullanarak Harezm'de şahsına para bastırmıştır. Timur, bu durum karşısında ise sessiz kalmıştır. Timur Devleti, Hindistan'ın kuzeybatısından, batıda İran topraklarına kadar uzanmaktadır. Kuzey sınırlarında Altın Orda Devleti ve Kırgızlar bulunmaktadır.¹¹⁶

¹¹² Aydın Çelik-Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 188, Ekim 2010, s. 9-11.

¹¹³ Kafalı, *Altın Orda*, s. 98-99.

¹¹⁴ Paşaoğlu, "Altın Orda", s. 154-156.

¹¹⁵ Gürsoy Solmaz, "Timur ve Seferleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Hasan Celal Güzel, İstanbul 2010, s. 541-543.

¹¹⁶ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, Selenge Yayınları, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2012, s. 51-54.

Timur'un İran seferine odaklanmasını fırsat bilen Toktamış Han, kendi gücünü ve hâkimiyetini Harezmi ve Azerbaycan'da sağlamlaştırmak için çabalamıştır. Timur'un dikkati başka yönlelere çevrildiğinde, Toktamış Harezmi ve Azerbaycan'da kendisine bağlılık beyannameleri toplamış ve böylece bu bölgelerdeki hâkimiyetini güçlendirmiştir. Bu stratejik hamlelerle Toktamış Han, Altın Orda Devleti'ni daha da güçlendirmiş ve sınırlarını genişletmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde Timur ile mücadelesi devam edecektir.¹¹⁷

Azerbaycan, Altın Orda Hanlığı'na Canı-Bek Han döneminde katılmıştır. Ancak Canı-Bek Han'ın oğlu Bedi-Bek Han döneminde Azerbaycan, Celayirli reisi Adilşah Behram tarafından ele geçirilmiştir. Adilşah Behram, Kıpçaklar ile işbirliği yaparak 1375 tarihinde Timur'a savaş açmış ve Semerkand'a saldırmıştır. Celayir kabilesi dağıtılmıştır. Bu kabile daha sonra diğerlerinin hizmetine verildiği için Adilşah Behram kaçmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde, Toktamış Han'ın da Urus'tan kaçarak Timur'un bünyesi altına girdiği bilinmektedir. Bu olaylar aynı zaman dilimine denk gelmektedir.

Toktamış Han, Timur'a sığınarak güç kazanmış ve zaman içinde Altın Orda Devleti'ndeki otoritesini sağlamlaştırmıştır. Ancak Altın Orda topraklarında yaşanan iç çekişmeler ve Timur'un etkisiyle pek çok önemli olay gerçekleşmiştir. Adilşah Behram ve diğer Celayirli beylerin Timur'a karşı yaptığı ayaklanmalar, Altın Orda Hanlığı içindeki siyasi dengeleri derinden etkilemiştir. Azerbaycan, bu dönemde Celayirli reisinin eline geçmiş ve Altın Orda Devleti içinde taht kavgaları ve dış mücadeleler sürmüştür.¹¹⁸

Toktamış Han, Azerbaycan'ı ele geçirmek amacıyla Mısır Memlûk Sultanı Sultan Berkuk ile anlaşma planları yapmıştır. Elçileriyle Mısır'a gönderilen Toktamış, Sultan Berkuk tarafından iyi karşılanmış ve hediyelerle ağırlamıştır. Elçilerin görüşmelerinin detayları ve anlaşmanın içeriği hakkında elimizde belge bulunmamaktadır. Ancak daha sonraki olaylar, Toktamış'ın Tebriz'e düzenlediği seferde Mısır Memlûklerinden destek aldığını düşündürmektedir.

Timur'un İran'da güçlenmesi olasılığına önlem olarak, Toktamış'ın Altın Orda ile Mısır arasında anlaşma yapması ön görülmektedir. Bu ittifak, Toktamış'ın Altın Orda Hanlığı'nı güçlendirmek ve Timur'a karşı mücadele etmek için stratejik bir hamle olarak

¹¹⁷ Yücel, *Altın Orda Devleti*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2010, s. 80.

¹¹⁸ İsmail Aka, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 25.

değerlendirilebilir. Ancak detayları tam olarak bilinmemektedir ve tarihsel belgelere dayanarak bu olayların tamamı net bir şekilde açıklığa kavuşmamıştır.¹¹⁹

Toktamış Han, Tebriz üzerine sefere çıkmak için son derece elverişli bir zaman seçmiştir. Bu durum, Toktamış'ın Tebriz'i ele geçirme şansını artırmıştır. Fakat Tebriz'in öncüleri ile halkı, Toktamış'a karşı direniş göstermiş ve şehri korumak için barikatlar kurmaya başlamışlardır. Toktamış Han, şehri ele geçirmek için ciddi bir mukavemetle karşılaşmış ve Tebriz'in ileri gelenlerinin ve halkının direnişiyle yüzleşmiştir. Tüm bu olaylar, Toktamış'ın Azerbaycan'ı ele geçirme çabalarında karşılaştığı zorlukları göstermektedir.

Toktamış Han'ın askerleri, Tebriz'e girebilmek için sekiz gün boyunca çaba sarf etmişler ancak şehre giriş yapamamışlardır. Bu durum üzerine Toktamış, daha önce Moskova'da kullandığı taktiği tekrar denemeye karar vermiştir. Tebrizliler, bir miktar değerli mal karşılığında anlaşmayı kabul etmişlerdir. Ancak rivayete göre Toktamış Han, anlaşmayı ihlal ederek kuvvetlerini şehre sokmuştur. Tebriz'i işgal etmiştir. Bu eylem, Toktamış'ın halkın tepkisini kazanmasına ve Timur gibi kuvvetli rakibi karşısına çekmesine yol açmıştır. Toktamış, ganimetin yanı sıra Tebriz halkının düşmanlığını da kazanarak zorlu bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu olay, Toktamış'ın Azerbaycan'da karşılaştığı zorlu mücadelelerin bir örneğidir.¹²⁰

1380'lerde Toktamış Han'ın Azerbaycan'ı ele geçirme girişimleri, Timur'un dikkatini çekmiştir. Timur, Kafkasların güneyindeki egemenliğini tamamlamadan Toktamış'la savaşmak istememiştir. Timur, Azerbaycan ve Gürcistan üzerindeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak için öncelikle Karabağ'ı ele geçirmiş ve ardından Tebriz'deki durumu kontrol etmek amacıyla öncü kuvvetler göndermiştir. Fakat öncü askerler, Toktamış'ın kuvvetleri ile Samur nehri etrafında çatışmaya girmiştir. Toktamış kuvvetlerinin oklu saldırısı karşısında zorlanmıştır. Bu durumda Timur'un oğlu Miranşah komutasındaki kuvvetler, olaylara karışmak durumunda kalmıştır. Miranşah komutasındaki kuvvetler, Toktamış Han'ın kuvvetlerini mağlup ederek Derbend'e çekilmeye zorlamıştır.

¹¹⁹ Solmaz, "Timur ve Seferleri", s. 545.

¹²⁰ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 95.

Timur, Toktamış Han'ın Azerbaycan'daki durumu hakkında bilgi aldıktan sonra, onun İran'ı işgal eden Memlük Sultanı ile işbirliği yapabileceğini düşünmüş ve Azerbaycan'ı Toktamış Han'a bırakmıştır.¹²¹

Altın Orda Hanlığı'nın son dönemlerdeki çöküşü, Toktamış Han'ın Azerbaycan seferindeki başarısızlığıyla daha da hızlanmıştır. Timur'un oğlu Miranşah ve diğer emirlerine karşı elde ettiği zaferlerin ardından Toktamış, Timur'un saldırılarına dayanamayarak geri çekilmek zorunda kalmış ve sonunda Deşt-i Kıpçak'a dönmüştür. Timur ise Doğu ve Özbekistan'a yönelerek Azerbaycan'daki durumla ilgilenmemeye karar vermiştir. Bu olaylar, Toktamış Han ve Timur arasındaki karmaşık ve dinamik mücadeleyi yansıtmaktadır.

Altın Orda Hanlığı içindeki belirsizlikler ve çatışmalar, Said Ahmed Han ölünce erkek çocukları Murtaza ve Şeyh Ahmed arasında mücadelelerin başlamasına fırsat vermiştir. Mücadele sonucunda Şeyh Ahmed Han, Altın Orda tahtına çıkmayı başarmıştır.

1491 yılında Şeyh Ahmed Han, Kırım Hanı Mengli Giray'a karşı bir sefere girişmiştir. Rus Knezi III. İvan, Mengli Giray'ın Kâsım Hanlığı'nda devam eden Nur Devlet ve erkek çocuğu Satılğan ile Kazan Hanı Muhammed Emin'i Saray şehrine saldırtmıştır. Bu saldırılar sonucunda Saray şehri, Altın Orda'nın hükümet merkezi olarak bilinen şehir, tamamen yakılıp yıkılmıştır. Şeyh Ahmed Han'ın Mengli Giray'a doğru yaptığı mücadeleler olumsuz sonuçlanmış ve böylece Altın Orda Hanlığı'nın içinde bulunduğu karışıklıklar ve dış müdahaleler devam etmiştir. Tüm bu olaylar, Altın Orda Hanlığı'nın zayıflamasına ve çöküş sürecinin hızlanmasına neden olmuştur.¹²²

Altın Orda Hanlığı'nın yıkılma sürecinde, Kırım Hanlığı gibi önemli güçlerle karşı karşıya kalmıştır. 1500'lü yıllarda Altın Orda Devleti'nin sınır çizgileri gitgide küçülmüş ve savunamaz hale gelmiştir. Bu sınırlardaki daralma ve koruyamaz hale gelme, devletin içindeki bölünmeler ve siyasi çekişmelerle birleşerek gücünü kaybetmesine yol açmıştır. Bu durum, Altın Orda Hanlığı'nın son evrelerinde çöküşünü hızlandırmış ve nihayetinde Altın Orda Devleti'nin yıkılmasına ve Kırım Hanlığı gibi başka siyasi oluşumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.¹²³

¹²¹ Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 228.

¹²² Yücel, *Altın Orda*, s. 84.

¹²³ Çelik-Güler, "Altın Ordu", s. 14.

Kırım Hanı Mengli Giray, Şeyh Ahmed Han'ın erkek çocuklarının kuvvetlenmesinden korkmuştur. Buna karşılık neslini kurutmak üzere bazı projeler yapmıştır. Mengli Giray, Altın Orda Devleti'ni yıkmak için elinden gelen her şeyi yapmıştır. 1502 yılında Aşağı İdil boyunu şahsi egemenliğine almak istemiştir. Bu sefer başarılı olmuş ve sonuç olarak Altın Orda Devleti tamamen ortadan kaldırılmıştır. Mengli Giray'ın bu hareketleri ve diğer düşmanlarla iş birliği, Altın Orda Devleti'nin zaten zayıf olan yapısını daha da parçalamış ve sonunda yıkılmasına yol açmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ SİYASİ KARAKTERİNDE KADIN

2.1. ALTIN ORDA DEVLETİNDE SİYASET VE KADIN İLİŞKİSİ

2.1.1. Moğol Siyasetinde Kadına Genel Bakış

Moğollarda hanın karısı olan hatunların siyasetteki önemi, han olmadığı zamanlarda devlet işlerini idare etmekle başlamaktadır. Moğol geleneğine göre han öldüğü zaman, tahtın yeni varisi belirlenene kadar hatunlar, resmi olarak tahta geçerek devlet yönetimini üstlenmişlerdir. Bu hatunlar genellikle hanın en büyük çocuklarının anneleridir. Devlet işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesine öncülük etmişlerdir. Hatunlar, hanların ölümünden sonra genellikle şehzadelerden, özellikle kendi oğullarından birini tahta geçirmek için politik destek sağladıklarından, hanlar tarafından etkili bir şekilde kullanılmışlardır.

Cengiz Han döneminde, kadınlar hayatın her alanında etkin olsalar da, siyasette ön planda yer almamışlardır. Ancak hanın ölümünden sonra hatunların siyasi etkisi daha fazla görülmüştür. Sosyal ve siyasi hayatta etkili olmanın yanı sıra, bazı hatunlar dinî inançlarını siyasette etkin kılma amacıyla çalışmalarda bulunmuşlardır. Ayrıca, bu hatunlar, çocuklarını bu inançlarla yetiştirerek, devletin 1246 yılından sonraki siyasi kararlarını etkilemişlerdir.

Özellikle Cengiz'in ardından han olan Ögedey'in ölümünden sonra, oğullarına naiblik eden hatunlar, devlet yönetimine, yapılan kurultaylara ve seçimlere etki etmiştir. Bu çok yönlü etkinlik, özellikle Töregene, Ogul Gaymış ve Sorgaktani Hatunların naiblik dönemlerinde kendini göstermiştir.

Hatunların siyasi etkisi sadece taht mücadeleleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda idarecilikte de etkin olmuşlardır. Hatunlar, hanlar hastalandığında veya yönetimde yetersizlik gösterdiğinde, devleti han adına yönetmişlerdir. Bu yetkilerinin yanı sıra, hatunlar, suçluların cezalandırılmasından sorumlu olmuşlar ve kurultay gibi önemli siyasi toplantılarda aktif rol oynamışlardır. Hanlar, elçileri genellikle hatunlarıyla birlikte kabul etmişlerdir. İbn Batuta, Türk ve Tatar kavimlerinin kadınlara büyük saygı gösterdiğini ve resmi belgelerde “Sultanın ve hatunun emriyle” ifadesinin kullanıldığını belirtmiştir.

Hatunların siyasi etkisi sadece Moğol kabilesi içinde değil, aynı zamanda kabileler arası ilişkilere de yansımıştır. Bu, genellikle siyasi nedenlerle gerçekleşen evliliklerle

görülmüştür. Moğol hanları, belirli kabilelerden kız almaya özen göstermiştir. Örneğin, Cengiz Han'ın kızları, dönemin padişahlarının oğullarıyla evlendirilmiştir.

Hatunların siyasi evliliklerinin ardından kabileler arasındaki ilişkiler güçlenmiştir. Bu tür evlilikler Cengiz Han'ın oğulları ve kabile liderleri arasında yapılan, ittifakları güçlendirmiştir. Ancak bazen evlilik istekleri ittifakların bozulmasına yol açmıştır.

Moğol hatunlarının siyasi etkisi, hanların saltanat dönemlerinde ve hanların olmadığı zamanlarda devlet işlerini idare etmekle sınırlı kalmamıştır. Hatunlar, siyasi kararların alınmasında, yönetimin yürütülmesinde ve kabileler arası ilişkilerde etkili bir rol oynamışlardır. Bu, Moğol İmparatorluğu'nun yükselişi sırasında hatunların siyasi önemini vurgulamaktadır.

2.1.2. Altın Orda İdari Sisteminde ve Protokolde Kadın

Altın Orda Devleti yönetiminde ve saray hayatında hükümdarların ve hatunların ünvanları, Moğol ve Türk devlet yönetim geleneğinin önemli bir yönünü yansıtmaktadır.

Eski Türk toplumlarında kadınlar arasında farklı ünvanların kullanılması, toplumsal hiyerarşinin ve statünün bir yansımasıdır. Bu ünvanlar, kadınların sosyal ve aile konumlarına göre belirlenmiştir.¹²⁴ İşte bazı yaygın kullanılan ünvanlar ve sıfatlar:

1. **Hatun/Katun:** Bu ünvan, özellikle soylu veya asil kadınlara verilen bir ünvandır. Divân-ı Lugati't-Türk adlı eserde geçtiği gibi, Afrasiyab neslinden süregelen kızlara söylenen bir isim sayılarak tanımlanmıştır. Hatun veya katun ünvanı, hanların eşlerine veya hanedan üyelerine atfedilmiştir.
2. **Oglagu Katun:** Bu ünvan, asil kadınlar arasında daha üst bir statüyü temsil etmiştir. Genellikle hanların veya hanedan üyelerinin eşlerine verilen bir ünvandır ve özel bir saygı ifadesi içerir.
3. **Kunçuy (Bige, Prenses):** Kunçuy veya bige ünvanı, asil kadınlar arasında bir derece aşağıda bulunan kadınlara hitap etmek için kullanılmıştır. Bu ünvan, prensesler veya soylu ailelerin kadın üyeleri için kullanılmıştır.
4. **Hatun Kişi:** Osmanlılar döneminde evli olan kadınlara verilen bir ünvandır. Osmanlı İmparatorluğu'nda hatun kişi olarak anılan kadınlar, padişahların veya

¹²⁴ Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. I/138, 376, 410; III/ 240; Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century*, Clarendon Press, Oxford 1972, s. 602.

soylu ailelerin üyelerinin eşleridir ve genellikle sarayda özel bir statüye sahiptirler.

Bu ünvanlar, eski Türk toplumlarının karmaşık toplumsal yapılarını yansıtırken, kadınların sosyal statülerini ve aile içindeki rollerini belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Her ünvanın kendi içinde belirli bir saygı ve statü ifadesi taşıdığı unutulmamalıdır.

Kadınların tarih içindeki rollerini ve toplumsal statülerini anlamak için birinci el kaynaklar oldukça değerlidir. Bu kaynaklar, kadınların toplumda oynadıkları rolleri, statülerini ve etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Ayrıca bu kaynaklar, kadın tarihine ve toplumsal tarihe daha kapsamlı bir bakış sunar.

Kadınların ünvanlarının ve sıfatlarının kullanımı, onların sosyal, ailevi ve siyasi rollerini anlamamıza yardımcı olur. Bu ünvanlar, kadınların aidiyetlerini, soylarını ve toplum içindeki yerlerini ifade etmek için önemli bir araçtır. Örneğin, bir kadının “hatun” veya “katun” ünvanına sahip olması, onun soylu bir aileye mensup olduğunu ve asil bir konumda bulunduğunu gösterebilir.¹²⁵

Tarihi metinlerin bu şekilde düzenlenmesi, kadınların tarih içindeki varlığını ve etkisini daha görünür kılar. Aynı zamanda bu kaynaklar, kadınların toplumsal, kültürel ve siyasi değişimlere nasıl katkı sağladığını ve nasıl etkilendiğini anlamamıza da yardımcı olur.¹²⁶

Tarihçiler ve araştırmacılar, bu tür birinci el kaynakları inceleyerek kadınların tarih içindeki rollerini ve deneyimlerini daha iyi anlamak için önemli çalışmalar yapabilirler. Bu kaynaklar, kadın tarihine daha fazla odaklanmamıza ve toplumsal tarih anlatılarına daha fazla çeşitlilik ve derinlik katmamıza yardımcı olur.

Altın Orda Hanlığı’nda, hükümdarların eşleri, Türk devlet yönetim geleneği çerçevesinde hatun ünvanını kullanmışlardır. Moğol hanedan kadınları, bu geleneği benimsemiş ve her zaman hatun ünvanını taşımışlardır. Hatun ünvanı, hükümdarın eşi veya hanedan kadınlarının ünvanı olarak kullanılmıştır. Bu ünvan, onların siyasi ve toplumsal statülerini yansıtır.¹²⁷

¹²⁵ W. De Tiesenhhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

¹²⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiü’l-tevârih*, I, neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Müsevî, Çâphâne-i Kuteybe, Tahran 1373, s. 225.

¹²⁷ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 376.

Moğol hanedan kadınları arasında bir hiyerarşi bulunsa da, aralarında hatun ünvanını tanımlayan ayrı terimlerin olmadığı görülmüştür. Farketmeksizin Cengiz prensesi, prensle dünya evine girdikten sonra da hatunluğunu korumuş ve bu ünvanı taşımıştır. Bu, hatun ünvanının evlilik sonrasında da devam ettiğini göstermektedir. Ancak bazı istisnai durumlarda hatun ünvanının özel bir sıfatla kullanıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. İbn Battûta, Taytula hakkında bilgi verirken “büyük hatun” veya “melike” (baş katun) şeklinde kullanmıştır. Bu, Altın Orda’da ve o dönemde hatunlar arasında bir tür hiyerarşi olabileceğini göstermektedir.¹²⁸

Altın Orda Hanlığı’nın milli eserlerinden olan “Umdetü’l-Ahbâr” ile “Ötemiş Hacı’nın Cengiznâmesi” eserlerinde, hatun adının yanında “Tayduğlı Bigim” ile “Beyalın Bigim” örneklerine rastlanmaktadır. Ancak Altın Orda’da “bigim” ünvanının söylendiğine dair ortaya çıkarılan kesin kanıt bulunmamaktadır.¹²⁹

Bigim ünvanı, Timur döneminde hatun kelimesinin eş anlamı olarak kullanılmıştır. Ayrıca, Hindistan, İran, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safeviler gibi farklı kültürel bağlamlarda uzun süre “begüm” olarak kullanılmıştır. Tarihçi Sümer’e göre, “bigim,” hatun olarak söylenebilen bir terim olarak Çağataylar içerisinde yaygınlaşmış gibi görünmektedir. Ayrıca, Kırımî ve Ötemiş Hacı’nın Altın Orda Hanlığı hakkındaki bilgilerinin 1551-1552 yılında Harezmi Sultanı İş Sultan’ın kardeşi Dost Sultan’ın defteri olan “Tarih-i Dost Sultan Özbekî”den alıntılandığı gözlenerek, “bigim” kelimesinin Çağatay bölgesinden gelmiş ihtimali düşünülmelidir.¹³⁰

Konuyla alakalı netleşmeyen ve ihtimaller oluşturan bölümleri gidermek için temel kaynak, Altın Orda Hanlığı’na ait yarlıklarda kullanılan ifadeler olacaktır. Ancak günümüzde yarlıkların orijinal metinlerine ulaşamamaktadır. Genellikle Rusça çeviriler kullanılmaktadır. Taytula Hatun’un bizzat verdiği üç ayrı yarlığın Rusça çevirilerinde, “Taytula” ifadesi “kraliçe” anlamına gelen “Tsaritsa” olarak anlatılmıştır.¹³¹

Türkler arasında, tek eşlilik yaygın bir uygulama değildir. Herkes kendi durumunu göz önüne alarak başka kadınlar da alabilmektedir. Moğol geleneklerine bakacak olursak ise erkekler bakabildikleri kadar çok kadınla evlenmiştir. Evlenmelerinde de bir sayı

¹²⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 475-477.

¹²⁹ Abdülgaflar Kırımî, *Umdetü’l-Ahbâr*, haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014, s. 70, 78; Ötemiş Hacı, *Çengiz-nâme*, s. 62.

¹³⁰ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 348.

¹³¹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 71-82.

kısıtlaması konulmamıştır. Altın Orda Devleti'nde hanların birçok eşleri ile birlikte kumaları bulunmaktadır. Genel olarak Cengizogullarına yönelik görüş, bilhassa İlhanlılar döneminde, hanların nikâhlandıkları kendi hanedanlarının kızlarından bebek yapmadıkları yönündedir. Altın Orda Devleti hakkında yazılan eserlerde bu duruma yönelik kesinleşmiş bir belge bulunmasa da, yaşamsal hakikatler bu uygulamanın olduğunu göstermektedir.¹³²

Altın Orda Devleti'nde, hanın kadınlarının şahıslarına ait çadırları bulunmaktadır. Çadırlar kurulduğunda, birinci eş, kendi çadırına yer olarak batı tarafını seçmiştir. Ardından sırayla sonuncu eş doğunun sonundaki çadıra kadar devam etmiştir. Böylece her bir kadın çadırını belli aralıklarla kurmuştur. Bu çadırları yalnız bir yer olarak bakılmamalıdır. Zira İbn Battûta'nın hatun ordasının idari kısmıyla alakalı detaylı bilgilerle kuvvetli teşkilatın varlığını işaret etmektedir.¹³³

Ayrıca, hatunun sağ tarafında yaşlıca bir kadın, ulu hatun olarak adlandırılır ve vezir gibi bir kadın olarak görev yaparken, sol tarafında ise teşrifat işlerine bakan küçük hatun bulunur. Bu sistem, hatunların kendilerine ait olan ekonomik kuvvetleri birleştirildiğinde, hatunların yaşamın birçok alanında aktif bir rol üstlenmeleriyle birlikte tesir bırakmaları yönünden bütün olanakların hazırlandığını göstermektedir.¹³⁴

Hanlık ile ordu içinde, hatunların han ve kendileriyle olan konuşmaları ve ilişkileri, katı tutanaklar çerçevesinde yaşanırdı. Bu sebeple, durumum sorgusuz uygulanması, kuvvetli sayılabilecek devlet geleneğinin varlığını göstermektedir. Devlet geleneği ve kadının tanınmış statüsü, saraya giden temsilcilerin tutanaklarında ve gezginlerin incelemelerinde de görülmektedir. Merasimlerde ve diplomaside hatunun konumu, hanın en yakınındadır. Örneğin, Carpini, Batu Han'ın makamına geldiğinde, Batu Han'ın tahtı üstünde hatunu ile beraber olduğunu gösterir. Carpini'nin çizdiği protokol tablosuna göre, "Buna mukabil kardeşleri, oğulları ve diğer devlet erkanı biraz daha alçakta, ortada bir sedir üzerinde otururlar. Geri kalan halk da onların arkasında erkekler sağ, kadınlar sol tarafta otururlar."¹³⁵

Batu Han'ın ardından Berke Han döneminde, İslamiyet'in yayılması sırasında hatunların protokoldeki konumları korunmuştur. Tagtagay Hatun, Çiçek Hatun ve Güher Hatun, Meliküzzahir'in temsilcilerini karşılama merasiminde, Berke Han'ın yanı başında

¹³² Ömer Subaşı, *Moğollarda Kadın, Evlilik ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021, s. 142.

¹³³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 473.

¹³⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 476.

¹³⁵ Carpini, *Moğol Tarihi*, 112.

bulunmuşlardır. Berke Han, 900 kişiyi kocaman bir çadırda kabul etmiştir. Çadır, beyaz keçeden yapılmıştır. İçerisi de ipek kumaşla kaplanmıştır. Mücevherat ve incilerle süslenmiştir. Berke Han, makamına oturmakta ve yanında en büyük hatunu bulunmaktadır. Elçiler, makama getirildikten sonra şahıslarına verilen yiyecekleri yemişlerdir. Sonrasında Berke Han, elçilere Çiçek Hatun'un otağına gitmelerini emretmiştir. Sonraki gün, elçiler Çiçek Hatun'un otağına gitmiş ve Hatun tarafından bir şölen verilmiştir. Elçiler geri gitmeden, Berke Han bunlara altın sunarken, Çiçek Hatun da elçilere kaftanlar giydirmiştir.¹³⁶

Hatunların elçi kabulleri, Türk Devlet adetleri protokolünün parçasıdır. Özbek Han dönemindeki başka bir protokol ise Sultanın Cuma namazının ardından altın kubbede gerçekleştirdiği karşılama törenidir. Sultan tahta oturduğunda, sağ tarafına baş hatun sayılan Taytula Hatun oturmaktadır. Yanına da ikinci Kebek Hatun otururdu. Sol tarafa Beyalın Hatun ve Urduca Hatun, ön tarafta sultanın kızı İtküçücük Hatun yer almaktadır. Bu düzenle içerideki hatunların şahısları arasındaki konumlarını anlamak olasıdır. Törenin başında kadınlardan bir tanesi içeri girdiğinde sultan ayaklanır ve elinden tutarak tahtına götürüp oturtur. Fakat Taytula, baş hatun ve en değerli biri olduğundan ötürü sultan, onu kapıda karşılar, nazikçe elinden tutar ve kibarca oturtur. Tüm bu olaylar halkın önünde yaşanır.¹³⁷

İbn Battûta, Özbek Han'ın Cuma namazı sonrası altın kubbede oturma törenine ayrıntılı bir gözlemde bulunarak hanlığın kuruluşundan yaklaşık bir yüzyıl sonra dahi protokolün değişmediğini aktarmıştır. Bu düzenlenen merasimlerde Özbek Han, şu protokolü uygulamıştır:

- Tayduğlı Hatun'u sağ tarafına oturtmuştur.
- Kebek Hatun, Tayduğlı Hatun'un yanına oturtulmuştur.
- Sol tarafında da Beyalın Hatun ve Urduca Hatun oturmuştur.

İbn Battûta, Tayduğlı Hatun'u baş hatun diye tanımlamıştır. Öteki hatunları sırasıyla Kebek, Beyalın ve Urduca olarak sıralamıştır. Bu protokolün, Altın Orda Devleti'nin toprak bölmelerinde de sağ kolun sol koldan üstünlüğü ilkesiyle anlatılabileceği görülmüştür. Bayram şölenlerinde hatunların konumunun oluşmasında bu protokol

¹³⁶ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 328-329.

¹³⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 476.

uygulanmıştır. Bayram sunumlarında Sultana içeceğini kızı sunmuş, ardından baş hatuna ve sırasıyla diğer hatunlara sunulmuştur. Sonrasında veliaht prens, ilk olarak babasına, ardından hatunlara ve kız kardeşine sunmuştur. Bu sunumları hepsinin önünde reveransla yapmıştır. İkinci oğul da veliahta sunmuştur.

Hatunlar, elçileri ve seyyahları çadırlarında ağırlamak üzere kabul etmişlerdir. Bu kabul, baş hatundan başlayarak protokol sırasına uygun bir şekilde gerçekleşmiştir. 14. yüzyılda İbn Battûta, bu protokolü deneyimlerken, özdeş topraklarda yaklaşık 900 yıl öncesinde Avrupa Hun Devleti'ne gelen heyet içinde bulunan Grek seyyah Priskos, Attila'nın eşi Arıghan Hatun'un (Creca) da şahısları malikânesinde yemeğe davet edip armağanlar sunduğunu anlatmıştır.¹³⁸

Asya'dan Avrupa'ya Türk devlet adetlerinden olan protokolün, Altın Orda'da da sürdüğünü gözlemleriz. Hatta Carpini, Moğol hükümdarlar ve soylular öldükten sonra saraylarının yıkılmaması geleneği olduğunu ve bazı hanımların bu sarayları aynı şekilde devam ettirip yönettiklerini, aynı tahsisatların verildiğini belirtmiştir. Hatunların varlığının protokoldeki rolünün eşlerinin ölümüyle sona ermediğine dikkat çekerken, Grek seyyah Priskos da 900 sene öncesine ait aynı belgeler sunmuştur. Örneğin, Bleda'nın dul eşinin, rüzgârlı bir akşamda saklandıkları köyün sahibesi olan ve şahıslarına hediyelerde bulunduğunu ayrıntılarıyla anlatmıştır. Sonraki gün asil hatunu görmeye gelip hediyeler sunup kendisine teşekkür ettiklerini belirtmiştir. Priskos'un Hunlardan söz ederken sıklıkla "İskitler" kelimesini bahsetmesi, Roma tarih yazıcılığından kaynaklansa da Türk tarihinin devamlılığının kanıtı niteliğindedir. Karadeniz'in kuzeyindeki Türk topluluklarının yönetim adetleri ile kültürünü, 13. yüzyıla kadar sürekli sürdüğü ve bu tarihten sonra temsilcisi Altın Orda Hanlığı olduğu bilinmektedir.¹³⁹

Özbek Han'ın eşi olan Beyalın Hatun'un İstanbul gezisine çıkışı sırasında hatunlara dair bir protokol gözlemlenmiştir. Özbek Han ve prens, gezideki hatuna menzil süresince eşlik etmiştir. Geri dönerken diğer hatunlara ise ikinci menzile kadar eşlik etmişlerdir. Hatuna duyulan riayet, Hanlık makamından başlayarak en aşağıya doğru yayılmıştır. Devlet ve devletin temsilcileri, devlet neslinde uygulanan programlarda ve özel yaşamlarında bu bakış açısını, saygıyı ve değeri içselleştirmişlerdir. Bu sayede bu protokol yasalarda, günlük yaşamda ve halk arasında yer bulabilmiştir. İbn Battûta, bu seyahati

¹³⁸ Ali Ahmetbeyoğlu, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 50.

¹³⁹ Ahmetbeyoğlu, *Priskos*, s. 38, 39.

sunarken çoğu emrin askeriyle beraber Beyalın Hatun'un şahsi alanına girişini karşıladığını ve alanın sınırına kadar yol arkadaşlığı ettiğini vurgulamıştır. Bu eşlik, sadece güvenlik gerekçesiyle değil aynı zamanda saygıdan kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁴⁰

İbni Fadlullah el-Ömerî'nin "Mesâlikül Ebsar fî Memâlikil Emsâr" adlı eseri Altın Orda Devleti'nde hatunların idari sorumluluklarını açıkça izah etmiştir. Bu metinde belirtilen alıntıda, Kıpçak halkının Irak ve Acem gibi halifenin kanunlarına tabi olmadığına, hatunların ise yönetimde etkin bir rol oynadığına dair bilgi verilmiştir. Ayrıca, hanların fermanlarında hatunların ve emirlerin işbirliği yaptığına dair örnekler sunulmuştur.¹⁴¹ Eserde bahsedilen fermanların han ve hatunun beraber sonuca ulaşması Türk devlet idare geleneği içinde hatunların rolünü temsil etmiştir. Hatunlar; kurultaylarda, imzalanan anlaşmalarda ve elçi kabullerinde söz sahibi olmuşlardır. Örneğin, Berke'nin eşi Çiçek Hatun'un Memlük temsilcilerine kaftan giydirmesi ile şahsına ait olan çadırda onları kabul etmesi. Özbek Han'ın dört eşi sırasıyla şahsi çadırlarında İbn Battûta'yı kabul etmeleri ve Taytula Hatun'un verdiği yarlıklar, hatunların bu tür yetkilere sahip olduğunu gösteren örneklerdir. Bu uygulama, Türk devletlerinde hatunların etkin bir rol oynadığını yansıtmıştır.¹⁴²

Hatunlardan her birinin kendine özgü varlıklarının olması, ekonomik güçlerini göstermiştir. Ancak hatunların yetkilerini kullanma konusunda tüm hatunlara yönelik detaylı bilgilere ulaşamamış olsa da, imkânlarını kullanan hatunların misallerinden yararlanarak, devlet geleneğinin nasıl uygulandığını gözlemlemek mümkündür. Borakçin'in Ulakçı'yı tahta çıkarmak için çabalaması da köklü bir devlet geleneğinden faydalandığını gösterir. Hatta hatunların elçi kabullerine katılması ve Taytula Hatun'un verdiği yarlıklar gibi örnekler, hatunların yetkilerini kullanmalarının köklü bir devlet geleneği ve protokolünden beslendiğini göstermiştir. Bu uygulama, hatunların devlet yönetimindeki rolünü vurgulamıştır.

2.1.3. Diplomasi ve Siyasi Evlilikler

Türk devlet geleneğinde, tahta çıkacak neslin han soyuna uygun niteliklere sahip olmasına büyük bir vurgu yapılmıştır. Han soyuyla uyumlu, soylu hatunlarla evlenmeye

¹⁴⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 498; Boris Cherkas, "Territorial Organisation of the Ulus of Jochi (Territory to the West of the Don)" *The Golden Horde in World History*, Kazan 2017, s. 165; Yakubovskiy, *Altın Ordu*, s. 70.

¹⁴¹ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 363.

¹⁴² Kafalı, *Altın Orda*, s. 120.

özen gösterilmiştir. Zira baş hatunun büyük oğlu veraset düzeninde ilk sırayı aldığı için baş hatunun soylu bir aileye mensup olması kritik bir koşuldur. Bu uygulama, Türk devletlerinin hanedanlarının soyunun korunması ve hanedan üyelerinin tahta layık olmalarının sağlanması amacıyla yürütülen bir gelenektir.¹⁴³

Altın Orda Hanlığı'nda, hanedan hatunlarına özel bir önem atfedilmiş, özellikle Kongirat Kabilesi beylerinin kızlarıyla evlenme geleneği belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. Bu, coğrafyanın köklü bir geleneği olup, Asya Hun Devleti'nden Uygurlar'a kadar uzanan tarihsel süreçte gözlemlenmiştir. Devleti idare eden boyların, "dünür boyları" olarak adlandırılan belirli boylardan kız aldıkları bilinmektedir. Bu dünür boyları, devlet içinde üstünlük ve asalet kazanarak önemli bir konuma yükselmişlerdir. Kongiratlar ise, Altın Orda ve Cengiz oğulları için özel bir dünür boyu olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Kongiratlar, Cuçi Ulusunun en etkili kabilelerinden biri olarak bilinir ve genellikle Doğu Deşt-i Kıpçak'ta ise bilhassa Harezm ve Aral Gölü civarında yaşamışlardır. Cuçi oğulları, Harezm'in şahıslarına özgü topraklarının kontrolünü Kongirat Kabilesi hanlarına devretmiştir.¹⁴⁵ Kongirat beylerinin kızlarıyla evlenme geleneği birtek Altın Orda hanedanına özgü olmamıştır. Ögeday'ın emri olan "Ongirat Kabilesi'nden getirilen kadınlar yıllarca imparatoriçe olmuşlardır. Hatta erkekler yıllarca prensesler ile evlenecek olup, yıllarca her senenin birinci, dördüncü, yedinci ve onuncu ayında bu emir okunacaktır" kararı bu geleneğin bir uygulamasını temsil etmiştir.¹⁴⁶

Cengiz Han'ın eşi Börte, Kongirat kabilesine mensuptur. Hatta, Çin belgelerine bakıldığında Ongirat Kabilesi, Çin Seddi'nin kuzeyindeki Ha-la-wın (Haraun) Dağı civarında yerleşerek beş klandan oluşmuştur. Bu klanlar Aykas, Olgunut, Qaranut, Qunkeli'ut ve Ġkirca'dır. Kunkeliy'ut ve Qurlas klanları özdeştir. Alan-ho'a Hatun, bu klandan olan Dobun Mergen ile evlenmiş ve Burqan-qaldun Dağı'na göç etmişlerdir.¹⁴⁷ Ayrıca, Alan Koa, Moğolların Türeyiş destanında ışıktan üçüz doğuran hatun olarak bilinir. Üçüzlerden Buduncar döneminde dokuzuncu kuşak, Cengiz Han'ı temsil

¹⁴³ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 320.

¹⁴⁴ Kafalı, *Altın Orda*, s. 40.

¹⁴⁵ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 320.

¹⁴⁶ Aka, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 7.

¹⁴⁷ Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970, s. 53-54.

etmiştir.¹⁴⁸

Cengizogullarının Kongiratlardan kadın alarak prenses yapma planlarının temel nedeni; Kongirat kabilesinin saf bir soydan gelen, özellikle Kıyat neslinden olan, Alan-ko'a Hatun ve Cengiz'in eşi Börte'nin Kongirat kabilesine mensup olmalarıdır. Bu uygulama, soyun safiyeti ve hanedanın kökeninin korunması amacıyla yapılmıştır.¹⁴⁹

Hanlıkta yapılan nikahların çoğu kısmı siyasi evliliklerdir. Hanların kız çocukları, beylerle ya da komşu ülkelerin hükümdarlarıyla nikâhlandırılıyordu. Yine aynı şekilde komşu devletlerin prensesleri ile bey kızlarının da hanlarla evliliği söz konusu olmuştur. Örneklerle açıklamak gerekirse:

- Cuçi'nin eşi, Han Sultan Alaaddin Muhammed Harezmsah'ın kız çocuğudur.¹⁵⁰
- Berke'nin eşi, Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubad'ın kız çocuğu olan Melike Hatun'dur. Melike Hatun'dan doğan Orbay Hatun, Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus ile evlenmiştir.¹⁵¹
- Orbay Hatun, II. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra oğlu II. Mesud'un eşi olmuştur.¹⁵²
- Özbek Han'ın eşleri arasında Beyalun Hatun (Bizans İmparatoru 3. Andronikos'un kızı), Urduca Hatun (Emir İsa'nın kızı), Kebek Hatun (Emir Nangıtay'ın kızı) bulunmaktadır.
- Özbek Han'ın kızı İtküçük, Emir İsa ile evlenmiştir.
- Özbek Han'ın başka bir kızı, Harezm emiri Kutlu Temür'ün oğlu ile evlenmiştir.¹⁵³
- Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun, Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evlenmiştir. Bu evlilikleri belgeli bir törenle ona Agahta adını kazandırmıştır.¹⁵⁴

Toktamış Han devrinin değerli adlarından biri Bisulu Hanuş'tur. Bu kişi aynı zamanda Kıyat kabilesinden Mamay'ın eşidir. Hatta Canıbek Han'ın kızı ve Berdibek Han'ın kız kardeşidir. Mamay Bey'in vefatının ardından, Şirin mirzaların lideri Emir

¹⁴⁸ Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi*, s. 53-54.

¹⁴⁹ Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi Türk'ün Soy Ağacı*, çev. Rıza Nur, İstanbul 2010, s. 60.

¹⁵⁰ Fatih Bostancı, "Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, Sa. 4, 2020, s. 1344-1355.

¹⁵¹ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 175.

¹⁵² Subaşı, *Moğollarda Kadın*, s. 277.

¹⁵³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 522.

¹⁵⁴ Kafalı, *Altın Orda*, s. 76

Rektemür'ün eşi olmuştur. Kırım Hanlığı'nın kuruluşunda aktif bir yer edinmiş olan Eminek Mirza, Bisulu Hanuş'tan doğmuş Tekene beyin soyundandır.¹⁵⁵

Toktamış Han'ın vefatının ardından yaşanan taht mücadelelerinin sebebi, hanlık mevkini elinde tutan Emir Edigü'nün eşi Urus Han'ın kızı ve Barak Han'ın kız kardeşidir. Kuvvetli bir Nogay emiri olan erkek çocuğu Mansur Mirza'nın validesi bu hatundur. Emir Edigü'nün kız çocuğu Turan Hanuş, Şirin mirzalardan Tekene Bey ile evlenmiştir.¹⁵⁶

Türk kabile düzeni ve aile yapısıyla alakalı bilgilere Dede Korkut masallarında da rastlanır. Hikâyelerde, kız çocuklarının nikâhlanacakları eşlerden çeşitli dileklerde bulunabileceği anlatılmıştır. Hatta onaylamadıkları evliliklerin gerçekleşmemesi adına erkek tarafına yapamayacakları şartlar ileri sürülebileceği anlatılmıştır. Bu uygulama, damatların kızlarına nasıl değer vermesi gerektiğini ve aile içi ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğini yansıtmıştır.¹⁵⁷

Benzer bir uygulama, Memlûk Sultanı Melik Nasır'ın, Altın Orda hanedanından bir prenses istediği dönemde de görülmektedir. İlk etapta bu isteğin Altın Orda sarayında makbul görülmediği, ancak sonrasında Sultan'ın temsilcileriyle beraber Kahire'ye uğrayan Altın Orda elçilerinin prensesin verilmesi hususunda uzun bir süreç gerektiğini ifade ettikleri belirtilir. Mehir isteğinde mübalağa yapıldığı ve Sultan'ın bu haberi alınca dünürlükten ve söz kesmekten vazgeçtiği vurgulanır. Ancak daha sonra Özbek Han, kendi isteğiyle Sultanın elçisine prensesi gönderdiğini açıklar.¹⁵⁸ Bu örnekler, Türk topluluklarının evlilik ve aile yapısı ile ilgili geleneklerinin ve uygulamalarının tarih boyunca nasıl sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, Altın Orda'dan Memlûk Sultanlığı'na yapılan göçlerin, entegrasyonun bir parçası olarak evliliklerle nasıl pekiştirildiğini de yansıtmaktadır.¹⁵⁹

Türk devlet geleneğinde, nikâhlanılacak kadının asaletine yalnızca hanlar değil, beylerin de dikkat ettiği bilinmektedir. Hatta bu konunun onların nezdinde de önemli olduğu görülmektedir. Örneğin, Kırımî çalışmasında, Emir Edigü'nün savaş alanından sıyrılan bizzat çocuğu Keykubad'ın ardından “Ceman ne kıldın?” diye feryat etmiştir.

¹⁵⁵ Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 62, 73.

¹⁵⁶ Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 105.

¹⁵⁷ Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017, s. 16.

¹⁵⁸ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 304.

¹⁵⁹ Fatma Akkuş Yiğit, “İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasî Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sa. 49, 2016, s. 103-120.

Ardından da “hay negacisli” diyerek seslendiği belirtilir. Söylediği “negacisli” kelimesinin annesi tarafından “leim” yani korkak anlamına geldiği ifade edilir. Bu örnek, beylerin han soyu ile evlenme konusundaki tutumlarını ve soyluluk kavramının önemini yansıtmaktadır. Ayrıca, Emir Edigü’nün Toktamış Han’ın vefatının ardından Toktamış Han’ın kız çocuğunun, Emir Edigü vasıtasıyla erkek çocuğu Nureddin için saklanmış olması, emirlerin saray nesline eş olarak idare kuvvetlerini yükseltmelerinin yanında dönemin kahramanlığı ve savaşçı kuvvetleri yönünden de incelendiğini yansıtmaktadır.¹⁶⁰

2.1.4. Leviratüs Geleneği

Leviratus geleneği, dönemdeki siyasi ittifakların ve hükümdarların meşruiyetini güçlendirmek ve siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak amacıyla kullanılan önemli bir tarihi belge olarak kabul edilmektedir. Bu gelenek, hanedanlar ve devletler arasındaki siyasi arka planı anlamak ve analiz etmek için kritik bir rol oynamıştır. Hanın ölümünden sonra eşlerin, genellikle ölen hanın kardeşi yani kendinden sonraki hanla evlenmelerini içeren leviratus geleneği, daha geniş siyasi stratejilerin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.¹⁶¹

Özellikle toplumun daha yüksek tabakalarında, leviratus geleneği sadece iktisadi bir bağlamdan öte, hükümdarın meşruluğuna katkıda bulunan bir uygulama olarak görülmüştür. Bu gelenek, hükümdarların aile bağlarını güçlendirmesi ve halk nezdinde meşruiyetlerini sağlamlaştırması açısından büyük öneme sahiptir.¹⁶²

Altın Orda Beylerbeyi’nin kızı Nur Sultan Bike’nin yazgısı, bu siyasi bağlamın karakteristik örneğini sunmuştur. Onun hayat hikâyesi, leviratus geleneğinin nasıl bir siyasi araç olarak kullanıldığını açıkça göstermektedir.

Nur Sultan Bike, 1466 yılında Kazan Hanı Halil ile evlendirilmiş ve ardından Halil’in ölümünün ardından onun kardeşi İbrahim ile ikinci bir evlilik gerçekleştirmiştir. İbrahim Han’ın saltanatı (1467-1479), Kazan tahtına Moskova’nın bünyesinde yaşayan Muhammed Emin ve Abdüllatif adlı oğullarının doğumuna sahne olmuştur. Nur Sultan Bike, ikinci eşini kaybettikten sonra Kırım Hanı Mengli Giray (1478-1514) ile üçüncü bir evlilik yapmıştır. Bu evlilik, o dönemde Kazan’daki siyasi dengelerin şekil değiştirmesinde

¹⁶⁰ Kırımî, *Umdetü’l-Ahbâr*, s. 101.

¹⁶¹ Ayneddin Ahmerov, *Kazan Tarihi*, haz. Fatih Ünal, BRC Basım, Ankara 2009, s. 87; Geniş bilgi için bk. Serkan Acar, *Kazan Hanlığı (1437-1552)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s. 134-191.

¹⁶² Rıza Nur, *Türk Tarihi*, C. V, haz. E. Kılıç, Tokar Yayınları, İstanbul 1979, s. 12.

kilit bir rol oynamıştır. Mengli Giray, Rusya ile dostça ilişkiler kurarak Büyük Prens III. İvan'la anlaşma yapmıştır.

Kazan Hanlığı'nda gerçekleşen bu evlilikler, eski bir geleneğin yerine getirilmesi ve hükümdarların meşruiyetini ve siyasi gücünü pekiştirmek için kullanılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Leviratus geleneği, bu siyasi olayların anlaşılması ve analiz edilmesinde önemli bir anahtar olmuştur.

Özellikle Bayalun Hatun'un Bizans İmparatoru'nun gayri meşru kızı olarak belirtilmesi ve bu evlilikler, hanedanlar ve devletlerarasındaki siyasi etkileşimlerin nasıl şekillendiğini göstermesi açısından büyük bir dikkat çekmektedir. Bu tür evlilikler, siyasi ittifakların oluşturulmasında ve hanların meşruluğunun güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Tokta Han'ın hayatta kalan tek oğlu El-Basar ile ilgili olarak, Bayalun Hatun'un onu kaçırıp Çerkez ülkesine gönderdiği ve sonradan on dört yaşında olduğunda getirilmesi için emir verdiği bilgisi kayıtlara geçmiştir. Ancak Tokta Han'ın ölümünden sonra, Uygur Beyi Bacırtuk-Boğa kendisini Altın Orda hanı ilan etti ve bu durum taht mücadelelerine yol açmıştır. Özbek Han, şehzadelerin katledilmesinden kaçırılarak kurtarılmıştır. Astay ile Alatay noyanların destekleriyle Altın Orda tahtına çıkmıştır.

Özbek Han'ın önceki karısı Bayalun, ikinci kez dul kaldığında, biyolojik oğluyla ilgili dinî yasalara dayalı karmaşık bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Müslüman olduğu için, şeriata göre anasını şahsına hanım yapması yasaktır. Anne-oğul yuva kurması neredeyse tüm toplumlarda yasaklanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ TOPLUMUNDA KADIN

3.1. GÜNDELİK HAYATTA KADIN

3.1.1. Sosyal Hayat

Müslüman-Arap kültürüne sahip olan seyyah İbn Battûta, Altın Orda Hanlığı'nda kadınlara gösterilen aşırı saygının öne çıktığını ifade etmiştir.¹⁶³ Bu ifade, İbn Battûta'nın kendisine aittir ve Müslüman-Türk kadınının statüsüne ilişkin önemli bilgiler sunmaktadır.

Sultanlar ve beyler, eşlerine itinalı bir şekilde davrandıkları gözlemlenmiştir. Ancak dikkat çekici olan, bu itinayı sadece üst tabaka sosyal sınıfına ait kişilerin eşlerinde değil, aynı zamanda sıradan esnaf ve satıcıların eşlerinin statülerinde de gözlemlenmesidir. Bu gözlem, İbn Battûta'nın genel bir değerlendirme yapmasını haklı çıkarmaktadır.

İbn Battûta'nın gözlemlerine göre, Altın Orda Hanlığı'nda halkın refah düzeyi oldukça yüksektir. Bu refah sadece maddi birikimle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kadınların günlük yaşamlarına ve konforlarına da yansımıştır. Kadınlar, atların çektiği muhteşem gösterişli taşıtlarla çarşıya gitmişlerdir. Bu taşıtların muhteşem görünmesinin nedeni, görkemli ve değerli kumaşlarla kaplanmış olmalarıdır. Kadınların yakınında eteklerini tutan, onlara hizmet eden cariyeler ya da işlerini düzenleyen hizmetçiler bulunmuştur. İbn Battûta'nın gözlemleri, Altın Orda Hanlığı'ndaki halkın yüksek refah düzeyini ve kadınların sosyal statülerini yansıtmıştır. Bu gözlemler, hanlığın toplumsal ve ekonomik yapısını anlamamıza katkı sağlar ve tarihçilere bu dönemin yaşam tarzı hakkında önemli bilgiler sunar.¹⁶⁴

Altın Orda Hanlığı'ndaki kadınlar ürettikleri ürünleri çarşıda pazarda satmış ve ihtiyaçlarını özgürce karşılamışlardır. Bu durumun bir örneği, kadınların süt ve yoğurt satarak karşılığında esans almasıdır. Bu detay, küçük ama anlamlı bir ayrıntıdır. Kadınlar, temel tüketim maddelerini satmışlardır. Bu durum kendi ihtiyaçlarını karşıladıkları ve fazlasını sattıkları anlamına gelir. Bu satılan ürün karşılığında, ikincil ihtiyaçlarını karşılayacak süsler ve konfor ürünleri almışlardır. Bu, kadınların refahta olduğunu gösterir.

Altın Orda coğrafyasındaki arkeolojik çalışmalar, saray kadınlarının dışında kalan kadınların da çok sayıda süs eşyasına sahip olduklarını doğrulamıştır. Bu, kadınların

¹⁶³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 472.

¹⁶⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 472.

ekonomik bağımsızlığı ve refahlarının, sadece temel ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı olmadığını gösterir.¹⁶⁵

3.1.2. Ticaret ve Giyim-Kuşam

Altın Orda Hanlığı'ndaki kadınların çarşıda pazarda dolaşırken giydikleri kıyafetler oldukça dikkat çekicidir. Evli kadınlar genellikle uzun etekli elbiseler giymiş, başlarına ise mücevherlerle süslü hotozlar takmışlardır. İbn Battûta, erkeklerin basit ve olağan giyimlerine karşın, kadınların bakımlı, gösterişli ve bey hatunlarına benzer giyindiklerini gözlemlemiştir. Bu, aynı zamanda Emir Saltıye Bey'in eşi için yaptığı gözlemlerde de benzer bir ifadeyi kullanmıştır. Örneğin, bir kadını pahalı kumaşlarla kaplı bir arabada gözlemlemiştir. Kadın, cariyelerinin eteklerini tuttuğu muhteşem elbiseler giymiş ve ihtişamla yürüyerek saraya gitmiştir. Akabinde otuz civarında şık kıyafetler giyen cariyeler ardından gelmiştir.¹⁶⁶

İbn Battûta'nın bu gözlemleri, Altın Orda Hanlığı'ndaki kadınların giyim tarzının, özellikle evli kadınlar için büyük bir önem taşıdığını ve gösterişli bir şekilde süslandıklarını yansıtmıştır. Bu gözlem, kadınların sosyal statülerinin ve günlük yaşamlarının bir parçası olarak giyimlerine büyük özen gösterdiklerini göstermiştir.¹⁶⁷

Kadınların giyimleri, pahalı kumaşlardan yapılması ve gösterişli mücevherlerle süslenmesi, ekonomik zenginliklerinin bir göstergesidir. Ancak bu konuda incelenmesi gereken asıl konu, elbiselerin taşıdığı kültürel verasetin incelenmesidir. Örneğin, çarşıda ya da pazarda dolaşan hanımların başlarında mücevherlerle donatılmış hotozlar bulunmuştur ve yüzlerinde peçe kullanmamışlardır. Bu durum, Uygur kadınlarının giyim tarzını hatırlatmaktadır. Diğer yandan, Kıpçak kadınlarının kıyafetlerinde ise en üstte tüyleri olan keçe başlıkların önemli bir rol oynadığını biliyoruz. Bu gözlemler, giyim tarzının sadece ekonomik refahı değil, aynı zamanda kültürel mirası da yansıttığını gösterir.¹⁶⁸

Uygur coğrafyasına 981 yılında giden Wang-yen-te, Uygur kadınlarının başlarına Yu-mao giydiklerini ifade ederken, bu bağlantıları açıklar.¹⁶⁹ Bahaeddin Ögel ise Wang-Yen-te'nin bilgilerini yorumlayarak, kadınların horozlu şapkalar giydiklerini ve şapkaların Cengiz Han dönemindeki bogtak isimli kadın şapkalarıyla karşılaştırır. Moğolların Cengiz

¹⁶⁵ İlyas Kamalov, "Altın Orda Hanlığı'nda Hanedan Kadınlar", *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011, s. 624.

¹⁶⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 472.

¹⁶⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 473.

¹⁶⁸ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 476.

¹⁶⁹ Özkan İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 58.

dönemiyle birlikte Uygurların etkisine girerek ve Uygur kadın ve erkek modasının Cengiz Han'ın sarayında örnek bir giyim olarak yer aldığını belirtir.¹⁷⁰

Yakubovskiy de Rubruck ve Carpini'ye atıfta bulunarak, söz konusu başlığın hanımlara özgü olduğunu ve bu başlığı kullanan kadınların rütbelerini diğer kadınların tespit ettiğini ifade eder.¹⁷¹

Bu bilgiler, Uygur kadınlarının giyim tarzının sadece moda ve estetikle değil, aynı zamanda kültürel bağlantılarla da şekillendiğini gösterir. Bu tür giyim öğelerinin sosyal statüyü ve rütbeyi ifade etmedeki rolünü de vurgular.

Carpini'nin gözlemlerine göre, kadın ve erkek kıyafetleri aynı modelde yapılmıştır. Bu kıyafetler yukarıdan aşağıya kadar yırtmaçlıdır. Göğüs üzerinde ikiye katlanır. Sol tarafından bel bölgesine doğru yırtmaçlıdır. Kürk etekler de benzer tasarımlarla tasarlanmıştır. Ceketlerin tüylü olan yeri dışa doğrudur. Arka kısmı açıktır. Yalnızca evli kadınlar, yerlere doğru uzanan önden yırtmaçlı uzun gömlek giyerler.¹⁷²

Benzer şekilde, üç bin yıl evvel bu bölgede yaşayan İskitlerde de, çocuklar, yaşlılar ve anneleriyle muhatap olan kadınlar arabada göç etmişlerdir. Genç kızlar ve diğer kadınlar erkeklerle birlikte at üstünde bulunmuşlardır. Benzer kıyafetler kullanmışlardır. Kıpçak kadınlarının kıyafetlerinde de kaftanın ön tarafından yuvarlak yırtmacı bulunmaktadır. Kaftanın kolları dar ve uzundur. Hatta arkasında uzun bir yırtmaç vardır. Altın Orda kadınlarının kıyafetlerindeki sol yandan bele kadar yırtmaç, bölgenin geleneklerinden beslenmenin yanında, at binme ve araba kullanma ihtiyacını karşılamak için tercih edilen kıyafetlerin bir yansımasıdır. Bu, atlı-savaşçı bozkır kültürünün 13. yüzyıl sonrası temsilcileri olarak yaşadıkları dönemi yansıtır.¹⁷³

İbn Battûta, at sahibi Türkler içerisinde süregelen bir âdeti açıklar: Kadınların içerisinde oldukları arabaların bir köşesine ince değnek asılarak, ucuna keçe parçası bağlanır. İbn Battûta, bu tür keçeleri gezi sırasında on civarında arabada gözlemlediğini belirtir. Ancak burada üzerinde durulması gereken, bu keçelerin kadınların arabalarına asılma nedenleridir. Bu, muhtemelen tesadüfi bir uygulama değil, aksine bir gelenek olarak

¹⁷⁰ Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s. 210.

¹⁷¹ Yakubovskiy, *Altın Ordu*, s. 102.

¹⁷² Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, s. 25.

¹⁷³ Yaşar Bedirhan, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi, Ankara 2014, s. 26.

kabul edilmelidir.¹⁷⁴

Bozkır ekonomisinde, kadınlar üretimin tam merkezindedir. Üretimin her aşamasında aktif rol oynamışlardır. Aynı zamanda bu süreçlerin kontrolü de ellerindedir. Rubruck'un gözlemlerine göre, kadınlarla erkekler arasında iş bölümü yapılmış ve kadınlar genellikle arabaları yönetmişlerdir. Bozkırın geniş ve düz coğrafyası nedeniyle genç sayılabilecek kadın 20 ya da 30 taşıtı yönetebilmektedir. Ayrıca, kadınlar yurtları indirmiş, kurmuş, yurtları örtmek için keçeler yapmış, inekleri sağmış, elde ettikleri süttten yağ, peynir ve yoğurt yapmışlardır. Ayrıca derileri işlemiş, dikmiş ve dikiş için gerekli ipleri hayvan sinirlerinden hazırlamışlardır.¹⁷⁵

Bozkır kültüründe, koyunlar ve keçiler bazen erkekler tarafından bazen de kadınlar tarafından sağılmıştır. Kanunlara bakıldığında, erkeklerin askere çağırılması, cephe ardında yer alan ailelerin han hazinesine ödemesi zorunlu olan vergilerin ödenmesine engel olmamıştır. Erkekler askere gittiğinde evde ailenin han hazinesini yöneten kadınlar olmuştur.¹⁷⁶ Dolayısıyla ekonomik düzeyin kadınların arabalarında gözlemlenebilmesi oldukça yaygın ve olağandır.

Altın Orda Hanlığı'nda kadınların aile içindeki rolünü anlamak için veraset hukuku önemli bir göstergedir. Moğol yasalarına göre, çocukların derecesi annelerin derecesine göre belirlenmiştir. Bu, cariyelerden doğan çocukların meşru sayılması ve babalarının mirasından hisse almaları anlamına gelmiştir. Aynı zamanda, kadınlardan biri, özellikle ilk nikâhla evlenmiş olanlar veya soyu çok ünlü bir soydan gelenler, "baş kadın" olarak kabul edilmiştir.¹⁷⁷

Günlük yaşama dair örneklerle bu veraset hukukunun Altın Orda Hanlığı'nda nasıl uygulandığına dair elimizde sınırlı kaynaklar bulunmaktadır. Ancak odalıklardan doğan çocukların meşru sayılması ile veraset haklarının sağlanması hakkında hanedan içinden modeller mevcuttur. Örneğin, Cengiz Han, Cuçi'nin vefatının ardından Cuçioğullarına toprak tahsisi yapmıştır. Cuçi'nin odalıklardan doğan 17 erkek çocuğunu Batu Han'ın kontrolüne koyarak çocuklarını emir-i kebirlik rütbesinde çalışmalarını istemiştir. Batu tahta çıktığında 17 çocuğa zaysan beyleri adı altında il ve nöker tayin etmiştir. Ardından da birer yurt göstermiştir. Yaklaşık yüz senenin ardından, Özbek Han döneminde, hala

¹⁷⁴ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 470.

¹⁷⁵ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012, s. 33-40.

¹⁷⁶ Yakubovskiy, *Altın Ordu*, s. 61.

¹⁷⁷ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 169.

odalıklardan dünyaya gelen Cuçioğullarının benzer konumda şahıslarına verilen illerde bulundukları görülmüştür.¹⁷⁸

Bu gözlemler, veraset hukukunun Altın Orda Hanlığı'nda hanedan içinde nasıl uygulandığını ve hanedan içindeki aile ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini göstermektedir. Bu, kadınların aile içindeki rolünü ve miras haklarını anlamamıza yardımcı olur.

3.2. DİNİ HAYAT

3.2.1. Kadınların Dini İnançlarda Rolü

İbn Battûta'nın gözlemleri, Altın Orda Hanlığı'nda kadınların dini inançlara katkıda bulunma özgürlüğünü ve sadaka verme konusundaki rolünü yansıtmaktadır. Özellikle Kuban Nehri kıyısındaki Macar şehrinde, Şeyh Muhammed Batâihî'nin (Ahmed Rıfâi'nin halifesi) dergâhında konakladığı sırada, tekkenin sadakalarla devamlılığını sağladığını anlatır.¹⁷⁹

Halk; at, öküz, koyun gibi çeşitli bağışları dergâha göndermektedir. Bu bağışların sultan ve hatun tarafından yapıldığına dikkat çeker. Özellikle kadınlar, dini mekânlara ciddi maddi destek sağlama konusunda aşırı bir tutum içindedirler.¹⁸⁰

Çok eski dönemlerden bahsedecek olursak eğer, “Nihayetü'l-İreb” adlı eserde yer almaktadır. Berke Han'ın eşi Çiçek Hatun'un Müslüman olduğu bilgisi vardır. Hatta çadırdan bir cami edinip onu yanında taşıdığı bilgisi bulunmaktadır. Aynı şekilde, “El-Mufaddal” adlı eserde de her hatunun bir müezzin ve bir imamı bulunduğu belirtilir.¹⁸¹

İncelenen örnekler, kadınların dini inançlarını özgürce yaşamalarına ve dini pratiğe katılmalarına olanak tanıdığını göstermektedir. Özellikle her hatunun bir imam ve bir müezzinle ilişkilendirildiği bu uygulama, Altın Orda Hanlığı öncesi veya çağdaşı diğer Türk-İslam devletlerinde rastlanmayan bir uygulamadır. Bu gözlemler, Altın Orda Hanlığı'nda kadınların dini yaşamda etkili bir rol oynadığını ve dini mekânlara katkıda bulunduğunu göstermektedir. Bu, kadınların toplum içindeki dinî özgürlüğünü ve etkisini vurgular.¹⁸²

¹⁷⁸ Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 62, 73.

¹⁷⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 470.

¹⁸⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 471.

¹⁸¹ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 249.

¹⁸² Özge Yazıcı, *Cengizogullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018, s. 88; Tiesenhausen, *Metinler*, s. 329.

Moğol İmparatorluğu'nun merkez idaresini incelediğimizde, Nesturi adıyla öne gelen hatunlar, örneğin Sorgaktani Beki ve Dokuz Hatun, beraberinde kiliseleri ve rahipleri bulundurmışlardır. Bu durum, Moğol İmparatorluğu'nun yönetiminde dini hoşgörünün bir göstergesidir.

Cengiz İmparatorluğu'nun han soyunun atalar dinine sadık olması ibadet özgürlüğü tanımıştır. Bilhassa Cengiz yasalarının çoğu dinlere hoşgörüyle yaklaşılmasının bir sonucu olarak, aileye katılan hatunlar kendi dinlerine ait ibadetleri rahatlıkla yapabilmışlardır. Seferler sırasında çadır kiliselerini ve rahipleri etrafında bulundurmışlardır.

Özellikle Batu Han'ın atalar dinine sadık kalması ve Altın Orda Devleti'nin İslam'la tanışması, Moğolların dini hoşgörüsü ile açıklanabilir. Bu, farklı dinlere mensup bireylerin kendi inançlarını özgürce yaşamalarına ve dini uygulamalarını sürdürmelerine imkân tanıyan bir yaklaşımdır.¹⁸³

Özbek Han'ın kız kardeşi Könçek Hatun'un Moskova Rus Knezi Yuri Daniiloviç ile evliliği dikkat çekici bir örnektir. Evlilikleri sırasında Könçek Hatun, resmi bir merasimle vaftiz edilip “Agatha” adını almıştır. Benzer şekilde, Mengü Timur'un adı belgelerde geçmemiş kız çocuklarından biri, Anna ismiyle Ortodoksluğu seçmiştir. Bu örnekler, Moğol İmparatorluğu'nun hoşgörü çizgisini yansıtmaktadır.¹⁸⁴

İncelenmesi gereken bir diğer konu, Özbek Han'ın eşi olan ve Bizans İmparatoru'nun kızı olan Beyalun Hatun'un dini inançlarıdır. Ne yazık ki, Bizans kaynakları bu konuda bilgi vermezken, İbn Battûta'nın bilgileri sınırlıdır. Beyalun Hatun, hamile olduğu bir dönemde İstanbul'u ziyaret etmek istemiş ve Özbek Han'dan müsaade almıştır. İbn Battûta da müsaadesiyle Beyalun Hatun ile birlikte İstanbul'u ziyaret etmiştir.¹⁸⁵ İbn Battûta'nın gözlemlerine göre, Beyalun Hatun çeşitli dini uygulamalardan vazgeçmiş ve İslam'a dair bazı gelenekleri terk etmiştir. Ancak Beyalun Hatun'un önceki dinine sadık kaldığı ve babasının yakınında olmak istediğini ifade etmesi üzerine yakınındaki Türkler geri dönmek istemişlerdir. Hatun da bunlara müsaade ederek birçok

¹⁸³ Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, s. 360.

¹⁸⁴ Kafalı, *Altın Orda*, s. 76.

¹⁸⁵ Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 445.

armağanlarla göndermiştir.¹⁸⁶

Hatun'un Müslümanlığına dair zorlama olup olmadığı konusu, kaynaklara yansımamıştır. G. Vernadskiy, Pelliot'a vasıtasıyla Hatun'un Müslüman yapmak için sıkıştırıldığı tahmininde bulunmuşsa da, bu konuyla ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁸⁷

Özbek Han'ın eşi Uluğ Hatun ve Taytula Hatun'un rahiplere sunduğu imtiyazlar ve yardımlar, politik sebeplerle olsa dahi, Altın Orda Devleti'nde İslamlaşma akabinde farklı dinlere ve din adamlarına karşı hoşgörünün devam ettiğinin bir göstergesidir. Bu hoşgörü, dini çeşitliliğe saygının korunduğunu göstermektedir.¹⁸⁸

3.2.2. Dervişlere Yakınlık, Sadakalar ve Harem Kültürü

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, Altın Orda halkının dini ve kültürel pratikleri üzerine önemli gözlemler içermektedir. Özellikle, Altın Orda'da yaşayan insanların dervişlere olan yakınlıkları ve bu bağlamda kadınların gösterdiği aşırı tutum, İbni Battûta'nın dikkat çektiği önemli noktalardan biridir.¹⁸⁹

İbn Battûta, Altın Orda toplumunun dervişlere büyük bir ilgi gösterdiğini belirtmiştir. Bu ilginin, toplumun genelinde dini bağlılığın güçlü olduğunu gösterdiğini düşünmüştür. İbn Battûta, özellikle kadınların dervişlere olan ilgilerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, kadınların sığınaklara at, inek, koç gibi hayvanları sadaka olarak bağışlamaları, dini değerlere olan bağlılıklarını gösteren sembolik bir davranış olarak öne çıkmaktadır. Gözlemler, Altın Orda kadınlarının sadaka kültürünü vurgular. Kadınların sığınaklara, hayvanları sadaka olarak bağışlamaları, toplum içinde sosyal sorumlulukları üstlendiklerini ve dini yardımlaşma kültürünü benimsediklerini gösterir.¹⁹⁰

İbn Battûta'nın gözlemleri, Altın Orda toplumunun dervişlere olan yakınlığını sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak da ele almaktadır. Bu durum, toplumun genel dini durumunun da şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

¹⁸⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 500.

¹⁸⁷ Kamalov, "Altın Orda-Bizans", s. 95.

¹⁸⁸ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 376.

¹⁸⁹ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 471.

¹⁹⁰ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 472.

Altın Orda kadınlarının günlük yaşam içinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. İbn Battûta, Altın Orda kadınlarının başlarına “Buğtak” adı verilen bir hotoz¹⁹¹ taktıklarını ve Türk kadınlarının yüzlerini örtmediklerini, açık dolaştıklarını ifade etmiştir.

Özellikle İslam dininin Altın Orda’da benimsenmesiyle birlikte, sarayda harem kültürü ortaya çıkmıştır. Harem kültürü, Ortaçağ İslam dünyasında statü ve soyluluk göstergesi olarak kabul görmüştür. İbn Battûta’nın gözlemleri, Altın Orda toplumunun dini ve kültürel değerlerine olan bağlılığını ve kadınların toplum içindeki rollerini anlamamıza katkı sağlamaktadır.¹⁹²

İbn Battûta’nın seyahatnamesindeki bu gözlemler, Altın Orda toplumunun kadınlarının dini bağlılıklarını, sadaka kültürlerini ve sosyal rollerini vurgulamaktadır. Kadınlar, hem gündelik hayatta hem de saraydaki harem kültüründe etkili bir şekilde yer almış, toplumsal dinamiklere önemli katkılarda bulunmuşlardır.

¹⁹¹ Eskiden kadınların süs için saçlarının üstüne taktıkları, çeşitli renkte ve biçimde yapılmış küçük başlık

¹⁹² Kamalov, “Altın Orda-Bizans”, s. 305.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALTIN ORDA DEVLETİ'NDE SİYASİ BİR KARAKTER OLARAK TAYTULA HAN BİKE

4.1. TAYTULA HAN BİKE'NİN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Taytula Hatun, Altın Orda Hanlığı'nın 1313-1340 yılları arasında tahtta olan ve bu dönemde hanlığa İslamî kimlik kazandıran Özbek Han'ın eşidir. Ne yazık ki, Taytula Hatun'un doğum ve ölüm tarihlerine dair elimizde yeterli belge ve bilgi bulunmamaktadır. Ancak taht kavgalarına katılması ve torunu Berdibek Han'ın ölümünün ardından yaşadığı olaylar göz önüne alındığında, ölüm tarihi hakkında bazı çıkarımlar yapmak mümkün olabilir.¹⁹³

Taytula Hatun, torunu Berdibek Han'ın 1360 yılının sonlarında öldüğüne inanılmaktadır. Zira son olarak H. 762 (11 Kasım 1360 - 30 Ekim 1361) tarihli paralar üzerinde adı bulunmaktadır. Taytula Hatun, Berdibek Han'ın ölümünün ardından taht mücadelelerine katılmış ve Hızır Han tarafından öldürülmüştür. Hızır Han da oğlu Murid Han tarafından öldürülmüştür. Murid Han'ın tahta çıkışının ilk parasının yine H. 762 tarihini taşıması, bu gelişmelerin tamamının H. 762 yılı (11 Kasım 1360 - 30 Ekim 1361) içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla, Taytula Hatun'un ölüm tarihi muhtemelen 1361 yılıdır.¹⁹⁴

Taytula Hatun, Altın Orda Hanlığı'nda Canıbek Han (1340-1357) ve Berdibek Han (1357-1360) dönemlerinde yarlıklarıyla öne çıkan bir hanımdır. Ancak kaynaklar, Taytula Hatun'un kökeni hakkında sessiz kalmaktadır. Maria Ivanics, çalışmasında bu ilginç durumu Taytula'nın muhtemelen Kıpçaklar gibi soylu ama o dönemlerde belki de büyük ölçüde önemini yitirmiş bir kabileden gelmesiyle ilişkilendirmektedir.¹⁹⁵

Cengiz Han'dan bu yana Cengizogulları'nın Kongratlardan kızlarla evlenmesi esas kabul edilmiştir, hatta Ögaday'ın kanunuyla yasallaşmıştır. Ancak Ak Orda Hanedanı içinde Taytula Hatun'dan önce Özbek Han'ın ilk eşinin hangi kabileye mensup olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kongrat kabilesine ait bir

¹⁹³ Kafalı, *Altın Orda*, s. 91.

¹⁹⁴ Kafalı, *Altın Orda*, s. 91-93.

¹⁹⁵ Haşim Özel, *Kıpçak Uruk ve Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 216.

kaynak olmamasına rağmen, Taytula Hatun'un uluğ hatun ünvanına sahip olması nedeniyle Kongrat olma olasılığı yüksektir.¹⁹⁶

Taytula Hatun'un kökeni hakkındaki bu sessizlik, Özbek Han'ın ilk eşi öldükten sonra uluğ hatunluk makamına geçebilmesinin bir sonucu olarak açıklanmaktadır. Ancak İbn Battûta'nın protokolde Taytula Hatun'dan sonra gelen, yani 2. 3. ve 4. sıradaki Beyalın Hatun, Kebek Hatun ve Urduca Hatun'un kim olduğuna dair ayrıntılı bilgiler vermesi, bu yaklaşımı geçersiz kılar. Bu nedenle, Taytula Hatun'un kökeni hala net olmasa da, bazı kaynaklarda belirli bir kabileyi veya soyu temsil ettiği göz önüne alınmalıdır.¹⁹⁷

4.2. SİYASİ YAŞAMI

4.2.1. Altın Orda Devleti'nde Taytula Han Bike'nin Yeri ve Önemi

Özbek'in eşlerinden Taytula Hatun, Altın-Orda Hanlığı'nın döneminde önemli bir rol oynamış ve Özbek Han'ın özel ilgi gösterdiği kadın olarak bilinmektedir.¹⁹⁸ Ancak halk arasında en cimri hatun olarak tanınmış ve Hz. Süleyman'ın soyundan geldiği rivayet edilmiştir. Özbek Han'ın toplamda dört hatunu bulunmaktadır. Bu hatunların sırasıyla isimleri şunlardır: Taytula, Kebek, Beyalun ve Ordacı Hatun'dur. Bu hatunlar, dönemin siyasi ittifaklarını güçlendirmek ve hanın meşruiyetini sağlamak için evlilikler aracılığıyla önemli rol oynamışlardır.¹⁹⁹

Taytula Hatun, ünlü Özbek Han'ın sevgilisi ve hanımıdır. Aynı zamanda Uluğ Hatun'un annesidir. Taytula Hatun, büyük bir hatun olarak kabul edilir ve "melike" ünvanına sahiptir, yani kraliçe olarak anılmaktadır. Ayrıca, Canı Bek ile Tın Bek'in annesidir ve Sultan'ın kızı İt Küçücük'ün önceki melike olan annesidir.

Özbek Han, Taytula Hatun'a özel bir ilgi gösterir ve gecelerinin çoğunu onun yanında geçirir.²⁰⁰ Bazı rivayetlere göre, bu özel ilgi Hz. Süleyman'ın saltanatının çökmesine neden olan bir hatunun neslinden gelmesinden dolayıdır. Hz. Süleyman yeniden iktidara gelince, onun soyundan gelen Taytula Hatun'u bozkıra göndermek için emir vermiştir.

¹⁹⁶ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 478.

¹⁹⁷ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 479.

¹⁹⁸ Subaşı, *Moğollarda Kadın*, s. 120.

¹⁹⁹ Ötemiş Hacı, *Cengiz-nâme*, s. 57-58.

²⁰⁰ Subaşı, *Moğollarda Kadın*, s. 120.

Altın-Orda Hanlığı dönemindeki kadınların toplumda yüksek statü ve yetkiye sahip oldukları bilinmektedir. Özbek Han'ın hatunlarından biri olan Taytula Hatun, Tini-Bek ve Canı-Bek isimli çocukların da anasıdır. Ayrıca, İt Kiçiçek adında bir kızı vardır.

Taytula Hatun, Özbek Han'ın Ulu Hatunu olarak önemli bir pozisyona sahiptir ve Altın-Orda coğrafyasında bulunan kadınlar arasında yüksek itibara sahiptir. Öyle ki, Rus Knezliklerine yarlık gönderme yetkisine ve kudretine sahiptir. Altın-Orda'da yaşayan kadınlar, devlet meselelerinde görüş bildirebilmiş ve hatta siyasi görüşmelere müdahale edebilmişlerdir.

Taytula, 1347 yılında Metropolit İvan'a yarlık vermiştir. Bu yarlıkta, onlardan haraç, tamga (poşlina) veya başka bir şey alınmaması istenmiş ve onların dua etmeleri için gereken özgürlüğün sağlanması istenmiştir. Ayrıca, şehirlerde onlara karşı yapılan haksızlıkların dinlenmesi ve çözülmesi gerektiği belirtilmiştir.

Özbek Han'ın kızı İt Kiçiçek'in, Taytula Hatun'dan önceki bir hatundan dünyaya geldiği ve bu hatunun isminin kaynaklarda belirtilmediği ifade edilmiştir. Altın-Orda Hanlığı döneminin kadınlarının toplumdaki önemli konumları ve yetkileri vurgulanmaktadır. Taytula Hatun, hanın önemli bir danışmanı ve etkili bir hatun olarak tasvir edilmektedir.²⁰¹

Özbek'in eşlerinden Taytula Altın-Orda Hanlığı bünyesinde olan beyliklere ve bazı diğer görevlilere verdiği imtiyazlar metinde belirtilmiştir. Moğol aristokrat çevresinde kadınlara verilen hak ve yetkilerin Avrupa'nın büyük devletlerinde rastlanmayan bir durum olduğu vurgulanmıştır.

Taytula, 1351 yılında Metropolit Feognost'a verdiği yarlıkta, annesi Canibek'in adına konuşmaktadır.²⁰² Yarlıkta belirtilen hak ve ayrıcalıklar şunlardır:

- Papazlar ve onların takımı hiçbir vergi ödememekte, bunun karşılığında Tanrı'ya dua ederek Özbek Han ve kabileleri için nesiller boyunca dua etmektedirler.
- Taytula Hatun, Metropolit Feognost'a yarlık vermiştir. Bu yarlığın ilk yarlıklara dayandığını ifade etmiştir.

²⁰¹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 71-72.

²⁰² Taytula Hatun'un verdiği yarlıklarda kullandığı ifadeler ilgi çekicidir. Yarlıkta tüm devlet ileri gelenlerine seslenmiş olması Taytula Hatun'un siyasi bakımdan önem arz ettiğinin bir kanıtı olmalıdır. Kafalı, *Altın Orda*, s. 673.

- Metropolit Feognost'un Canibek Han'a, Taytula Hatun'a ve onların çocuklarına dua ettiği ve mülklerine kimse dokunmamalıdır. Onlardan hiçbir şey alınmamalıdır.
- Eğer bu imtiyazlara aykırı davranılırsa cezası ölümdür.

Bu yarlık Tavşan yılının Aram ayının yenisinin sekizinci gününde, Orda Sarayı'nda yazıldığı belirtilmiştir.

Taytula Hatun'un verdiği yarlık, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların önemli bir siyasi rol oynadığını ve imtiyazlarla yetkilendirildiğini açıkça göstermektedir. Bu, Altın-Orda Hanları döneminde kadınların toplumun ve devletin yönetiminde etkili bir şekilde yer aldığını vurgular. Ayrıca, Avrupa'daki çağdaş devletlerde benzer bir uygulamaya rastlanmadığını da belirtmekte, bu da Altın-Orda Hanlığı'nın kadınların statüsü ve rolü konusunda farklı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.²⁰³

Taytula Hatun'un Altın-Orda Hanlığı'nda önemli bir figür olarak kabul edilmesi, hanlar için kadınların toplumsal ve siyasi rolünü değerli gördüklerini göstermektedir. Bu, Altın-Orda Hanları'nın kadınlara yönelik pozitif bir tutum sergilediği ve kadınların hükümet işlerine ve toplumun yönetimine katkıda bulunma fırsatına sahip olduğu anlamına gelir.

Sonuç olarak, Taytula Hatun'un yarlığı, Altın-Orda Hanlığı'nın kadınların güçlü ve yetkili bir şekilde rol aldığı bir toplumsal ve siyasi yapıya sahip olduğunu gösteren önemli bir belgedir. Bu, Altın-Orda Hanlığı'nın toplumsal cinsiyet rolleri konusundaki özgün yaklaşımını yansıtmaktadır.

Taytula Hatun, Altın-Orda Hanlığı'nın zorlu bir döneminde, sayın han neslinin soyunun tükenmesi sonucu tahtın yeni hanlarını belirleme amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde aristokrat kadınlar, siyasi işlerle uğraşmış ve siyasi yetkilerini kullanmışlardır. Taytula Hatun'un Altın-Orda Hanlığı'nda tahta çıkarmak istediği kişi, sayın hanın soyundan gelen Mangıtay'ın oğlu Hızır Oğlan'dır ve bu hamlesi, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların siyasi etkinliğinin bir örneğini temsil etmektedir. Hızır Oğlan'ın Mangıtay'ın bölgesi olan Ak-Köl'de bulunması, bu hamlenin yerel bir güç oluşturma amacı taşıdığını göstermektedir.

Taytula Hatun'un bu siyasi girişimi, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların etkili bir şekilde politika yapma yeteneğine sahip olduğunu ve siyasi liderlik rollerini üstlenebilecek

²⁰³ Ötemiş Hacı, *Cengiz-nâme*, s. 57-58.

kapasitede olduklarını gösteren bir örnektir. Taytula Hatun'un Hızır Oğlan'ı tahta çıkarma çabası, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların güçlü ve etkili bir rol oynadığına dair tarihi belgelere dayalı bir kanıt olarak kabul edilebilir. Bu türden hamleler, Altın-Orda Hanlığı'ndaki siyasi süreçlerin karmaşıklığını ve kadınların bu süreçlerdeki etkisini vurgulamaktadır.²⁰⁴

4.2.2. Taytula Han Bike'nin Yarlıkları

Günümüze Rusça tercümeleriyle ulaşan Taytula Hatun'un vermiş olduğu üç adet yarlık bulunmaktadır. Bu yarlıklar 1347, 1351 ve 1357 tarihlerine dayanmaktadır ve Canıbek Han'ın hükümet döneminde verilmiştir. Her üç yarlığın sonunda “Böyle diyerek nişanlı yarlık verdik” ifadesi bulunmaktadır.

Yarlıkların sonundaki “Böyle diyerek nişanlı yarlık verdik” ifadesi, aynı zamanda “al tamgalı yarlık verdik” ifadesiyle paralel bir uygulamayı temsil eder. Al tamga, Altın Orda'da resmi yazışmalarda kullanılan bir kırmızı mürekkeple vurulan devlet mührünü simgeler. Bu mühür, kare biçiminde olup kûfî yazıyla hanın adını ve ünvanını içerir. Altın nişan ise genellikle yarlığın ilk üç satırının sola yaslanmış kısmındaki boşluğa vurulan bir mühürdür. Bu mühür, dini bir öğretiyle hanın ismini içeren kare biçiminde kûfî yazıyla yazılmıştır.²⁰⁵ Bu ifadeler, resmi yazışmalarda yetki ve otoriteyi belirtmek için kullanılan önemli sembollerdir.

Günümüze kadar ulaşan Altın Orda Hanlığı han yarlıklarında “al tamgalı yarlık verildi” ifadesi sıkça yer almaktadır. Bu ifade, yarlık verirken kullanılan mührün rengini ve türünü belirtir. Bu bağlamda Taytula Hatun'un nişanlı yarlıklarında “nişan kullanmış olabileceğini” söyleyebiliriz.²⁰⁶ Ancak dikkate değer bir husus, Taytula Hatun'un verdiği üç yarlıkta al veya altın kelimesinin sıfat olarak kullanılmadığıdır. Örneğin, Taytula Hatun, Berdıkbeğ Han döneminde Venedik Doç'u için gönderdiği bir belgede “altın tamgalı yarlık verip” ifadesini kullanmıştır. Aynı belgede Taytula Hatun, kendisi için “Böyle diyerek tamgalı bitik verdik” ifadesini kullanmıştır. Bu, al ve altın sıfatının sadece hanlara ait olduğunu, hatunların bu sıfatı kullanmadığını göstermektedir.²⁰⁷

²⁰⁴ Özbek Han'ın Canı Bek ve Tini Bek adlı oğullarının annesi olan Taytula Hatun, Özbek Han'ın en çok sevdiği hatunudur. Arap seyyahlar bu sevginin sebebini açıklamışlar ve Taytula Hatun'un iki rahime sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 477.

²⁰⁵ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 143.

²⁰⁶ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 44.

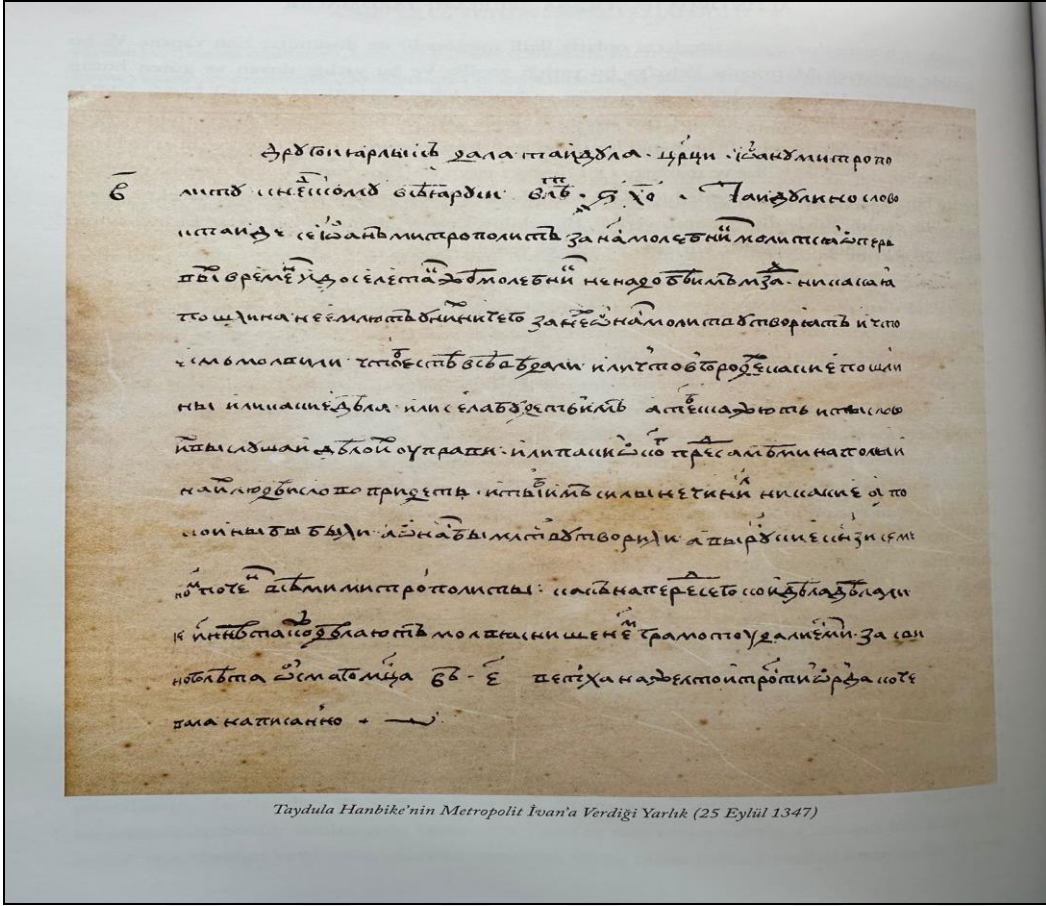
²⁰⁷ Samoiloviç, A. N., “Cucu Ulusu'nda Payza ve Baysaya”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 2, (1932-1939), çev. Hasan Ortekin, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1939, s. 60.

Taytula Hatun'un verdiği yarlıklardan ilki, 25 Eylül 1347 tarihli bir belgedir ve Rus Metropoliti (muhtemelen Saray Piskoposu) İvan'a yöneliktir. Bu yarlık, Rus knezliklerine yapacakları yolculuk sırasında güvence sağlar. Bu belgede, diğeri han yarlıklarında olduğu gibi Altın Orda Hanlığı'ndaki vergiden sorumlu yetkililerin ve görevlilerin ayrıntılı bir şekilde listelenmediği dikkat çeker. Vergi muafiyeti kısaca ifade edilir. Yarlığın verildiği Metropolitin korunmasına neden ihtiyaç duyulduğu sorusu ortaya çıkabilir, çünkü bu Metropolitin Hristiyan bir yönetime tabi olup olmadığına dair bir belirsizlik yaratır.

Belgede Rus knezlerine hitaben, "...birinci hanlar zamanında ne yapıyor idiyeniz..." ifadesiyle vergi muafiyetinin hatırlatılması, yarlık alacak olan Metropolitin temsil ettiği kişilere veya topluluğa kimin hükmettiğini hatırlatma amacını taşıyor gibi görünmektedir. Ayrıca, yarlığın içeriğinde yer alan "...söylenenlerden herkesin haberi olsun..." ifadesi, bu ayrıcalıkların herkese açık ve yaygın bir şekilde bilinmesinin ve anlaşılmasının önemini vurgular.²⁰⁸

Sonuç olarak, bu belge, yarlığın amacının sadece Metropoliti korumak olmadığını; aynı zamanda Altın Orda Hanlığı'nın hükümetinin ve otoritesinin kimin elinde olduğunu hatırlatmak ve vurgulamak amacı taşıdığını gösterir.

²⁰⁸ Yarlığın orijinal metni günümüze ulaşmamıştır. Rusça tercümesi vardır. (In the Nogorodskaya Letopis, In the Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka) Uygur alfabesiyle Türkçe yazıldığı düşünülmektedir. Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 71.

209

Yarlıkların ikincisi, 4 Şubat 1351 tarihinde Konstantinopol'den Moskova'ya dönerken Saray'a uğrayan Metropolit Feognost'a daha önce Canibek Han tarafından verilen yarlığı tekrarlayan bir belge olarak verilmiştir.²¹⁰ Bu yarlık, Metropolit Feognost'un daha önce Canibek Han tarafından tanınan imtiyazları yeniden teyit eder. Bu belgenin, Taytula Hatun'un para aldığı bir karşılık olduğuna dair bazı iddialar vardır.²¹¹

Moğol İmparatorluğu döneminde saray hatunlarının kendilerine ayrılan gelirleri bulunmaktadır. Bu gelirler, hatunlara mali bağımsızlık ve siyasi etki sağlamıştır. Bu siyasi güç, saray içindeki hatunları korumaya çalışanların dikkatini çekmiştir.²¹² Ancak Taytula Hatun, zaten ekonomik güce sahip bir hatun olarak bu yarlığın amacının ekonomik kazanç olmadığını gösterir.

²⁰⁹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 70.

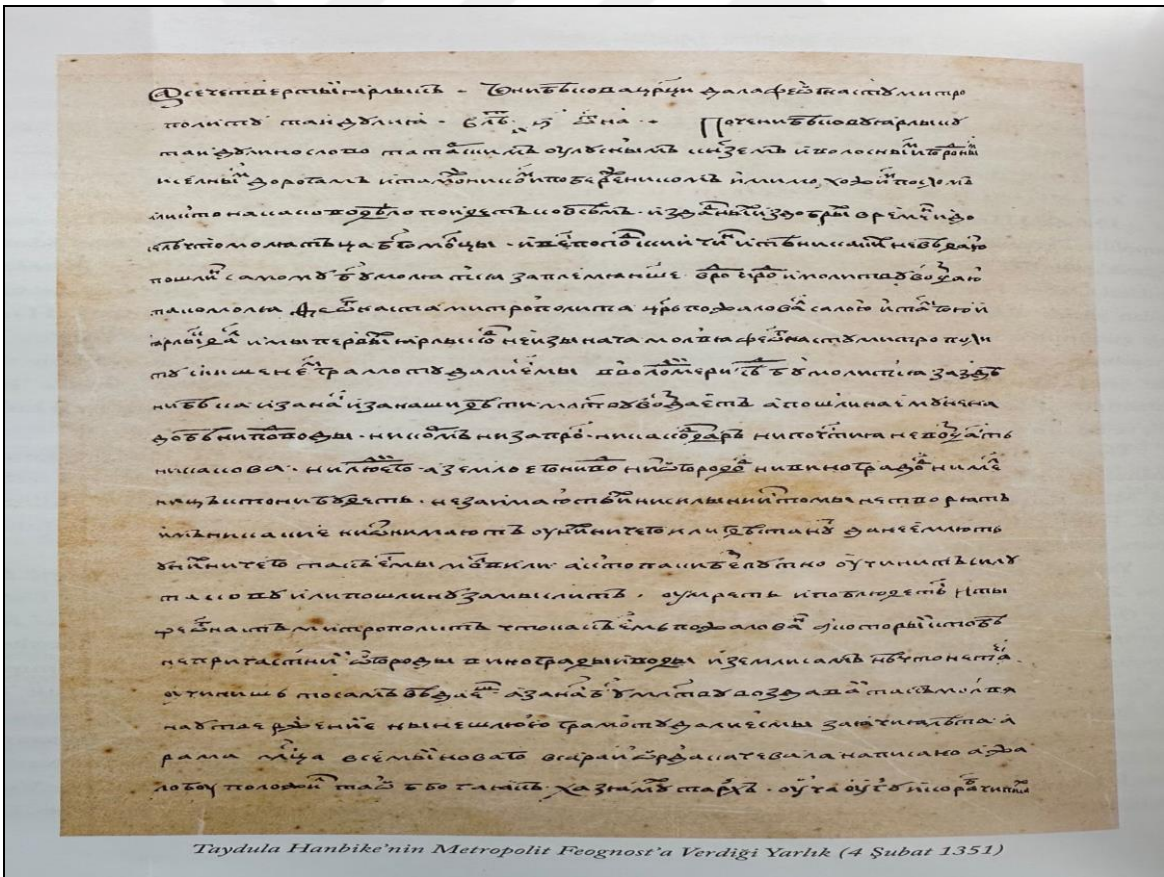
²¹⁰ Yarlığın orijinal metni günümüze ulaşmamıştır. Rusça tercümesi vardır. (In the Nogorodskaya Letopis, In the Rossiyskaya Natsionalnaya Biblioteka) Uygur alfabesiyle Türkçe yazıldığı düşünülmektedir. Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 73.

²¹¹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 76.

²¹² Timothy May, "Titles", *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, ed. Timothy May, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017, s. 56.

Bu yarlığı özel kılan ne olabilir? Bu soruyu yanıtlamak için yarlıklardaki formatı incelediğinizde, Metropolitlere verilen imtiyaz yarlıklarının ifadelerinin ya aynı ya da benzer olduğunu görürsünüz. Ancak Metropolit Feognost'a verilen yarlığın dikkat çeken yanı, Metropolitin verilen yarlığı suistimal etmemesi konusunda uyarılmasıdır. Daha önceki yarlıklarda sadece dua etmemeleri halinde Tanrı'ya hesap verecekleri hatırlatılırken, bu yarlıkta, "...sana ait olmayan bahçelerde, üzüm bağlarında, sularda, topraklarda haksızlık yaparsan sen de biliyorsun..." şeklinde bir uyarı cümlesi yer alır. Grigoryev'in bahsettiği paranın, bu yarlığın içeriğinde yer alan bahçelerin ve bağların sahibinden izin almadan kullanılması ile ilgili olduğu düşünülebilir.²¹³

Yarlıkların ekonomik çıkarlar için verilen bir yarlık olarak görülmemesi, Metropolit Feognost'un elindeki yarlığı suistimal etmemesi ve topraklara haksızlık yapmaması konusunda bir uyarı olarak görülmelidir.

Tsydula Hanbika'nın Metropolit Feognost'a Verdiği Yarlık (4 Şubat 1351)

214

²¹³ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 76.

²¹⁴ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 74.

Üçüncü yarlık, bazı kaynaklarda 10 Şubat 1354 tarihinde²¹⁵ geçse de Resmi yazışmalar adlı çalışmada bu belge 21 Kasım 1357 tarihi esas alınmıştır.²¹⁶ Bu tarihte Metropolit Alaksey'in Konstantinopol'a yapacağı yolculuğun güvenliğini sağlamak amacıyla Saray'a uğraması ve Taytula Hatun'dan dokunulmazlık hakkı talep etmesi üzerine verilen bir belgedir.

Taytula Hatun, Altın Orda Hanlığı'nın büyük bir zenginliğine ve itibarına sahip olan Metropolit Alaksey'e hitaben şunları beyan etmektedir:

Metropolit Alaksey, Konstantinopol'a yapacağınız yolculuğun güvenliği için Hanlığımız sınırlarını geçtiğinizde dokunulmazlık hakkına sahip olacaksınız. Siz ve refakatinizdeki kişiler, bu dokunulmazlık hakkı çerçevesinde hiçbir şekilde rahatsız edilmeyeceksiniz.

Konstantinopol'a olan yolculuğunuz sırasında Hanlığımızın sınırlarında bulunan yerlerde barınma ve yiyecek temini konularında size yardımcı olunacaktır.

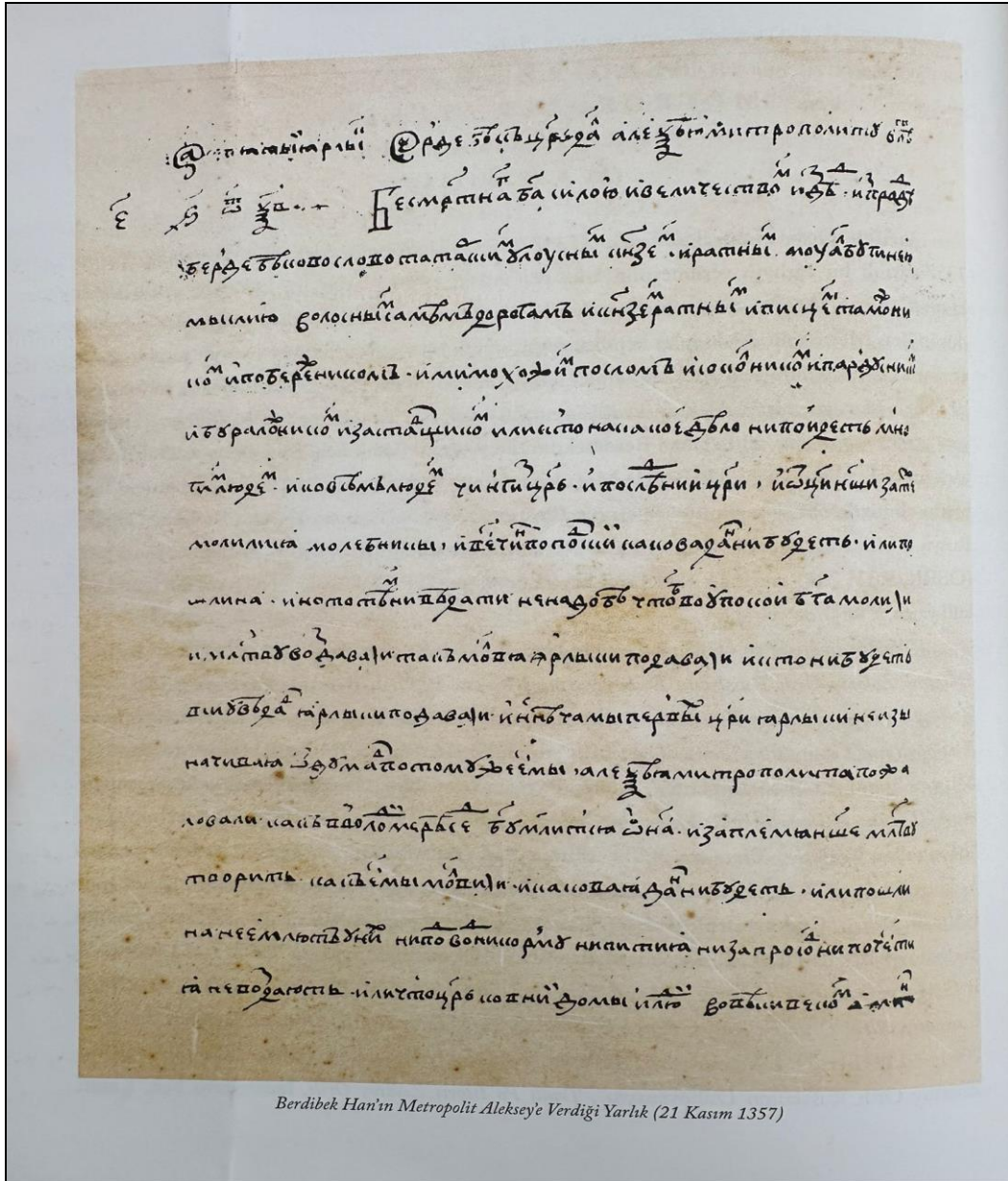
Duyurulur ki, Metropolit Alaksey'e tanınan bu dokunulmazlık hakkı, yalnızca yolculuğunuzun güvenliği için geçerlidir ve başka amaçlarla kullanılamaz.

Bu yarlık, şahsen tarafımdan verilen bir güvence olarak kabul edilmelidir ve Hanlığımızın ilgili yetkilileri tarafından titizlikle uygulanacaktır.²¹⁷

²¹⁵ Yarlığın orijinal metni günümüze ulaşmamıştır. Rusça tercümesi vardır. Uygur alfabesiyle Türkçe yazıldığı düşünülmektedir. Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 71-77.

²¹⁶ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 79.

²¹⁷ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 71-77.

218

Rusça çevirileriyle günümüze ulaşan yarlıkların üçü de Hristiyan din adamlarına verilen himaye ve ayrıcalık yarlıkları olması önemlidir. Taytula Hatun'un "Hristiyanların koruyucusu" sıfatını haklı çıkarmaktadır. Ancak Taytula Hatun'a bu sıfatın verilmesinin bir altyapısı olmalıdır. Hristiyan kaynaklar Taytula Hatun'u Hristiyan dinine mensup gösterme eğilimindedirler.²¹⁹ Ancak Moğollar, Cengiz Han'dan itibaren bütün dinlere gösterilen eşit mesafede duruş, geniş hoşgörü ve din adamlarının vergiden muafiyetlerini yasalarla koruma altına almışlardır. Bu hoşgörünün en açık örneği, İslamiyet'i kabul eden ilk Altın Orda hanı Berke Han döneminde başkent Saray'da Ortodoks piskoposluğunun

²¹⁸ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 80.

²¹⁹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 11.

kurulmasıdır. Özbek Han'ın kendi inançlarına rağmen, batılı misyonerlere karşı hoşgörülü tutumu, yasalara uygun olarak devam etmiş ve 20 Mart 1314'te Fransiskanların vaaz verme yetkisini yenilemiştir. Bu hoşgörü, sadece yazılı metinlerde değil, gerçek anlamda uygulanan bir anlayış olarak görülmüştür.²²⁰

4.2.3. Taydula Han Bike'nin Bitiği ve Ödeme Kayıtları

Özbek Han döneminde, Altın Orda İmparatorluğu'nun siyasi sahnesinde etkili bir rol oynayan Taydula Han Bike, devlet işlerine aktif olarak katılarak önemli bir konuma yükselmiştir. 1359 tarihine ait belgelenmiş bir hanbiken, Taydula'nın, Venedik Dükü'ne gönderdiği ve günümüze kadar ulaşan tek örnek olan bir bitik içermektedir.²²¹

Özbek Han döneminde, Azak'tan gelen Hristiyan ülke gemilerinden alınan vergiler Taydula'ya tahsis edilmiştir. Bu durum, Taydula Hanbike'nin Avrupa deniz ticaretinin gelişimini destekleyerek bu alana önem verdiğini göstermektedir.

Taydula Han Bike'nin torunu Berdibek döneminde, Venediklilerin Altın Orda tüccarlarına saldırması ve zarar vermesi üzerine, Taydula Han Bike, Venediklilerden zarar gören tüccarlara 2830 som ödeme yapmalarını talep etmiştir. Ancak Venedikliler bu ödemeyi hızlı bir şekilde gerçekleştirmemekte tereddüt etmişlerdir. Taydula, Altın Orda-Venedik ilişkilerini düzene koymak ve ticaretin gelişimini sağlamak amacıyla, zarar gören tüccarlara 550 som ödeme yapma kararı almıştır. Bu ödeme, Venedik elçileri önünde Altın Orda'ya gönderilmiştir.²²²

Taydula, 1359 tarihli bitikte, Altın Orda'ya gönderdiği paradan ve Venedik Doçu'na yazdığı talepten bahsetmektedir. Ayrıca, bu bitikte kime ne kadar ödeme yapıldığını, bitikin hazırlanışını ve parayı Orda'ya götüren görevliler için harcanan masrafları içeren bir ödeme belgesini eklemiştir.

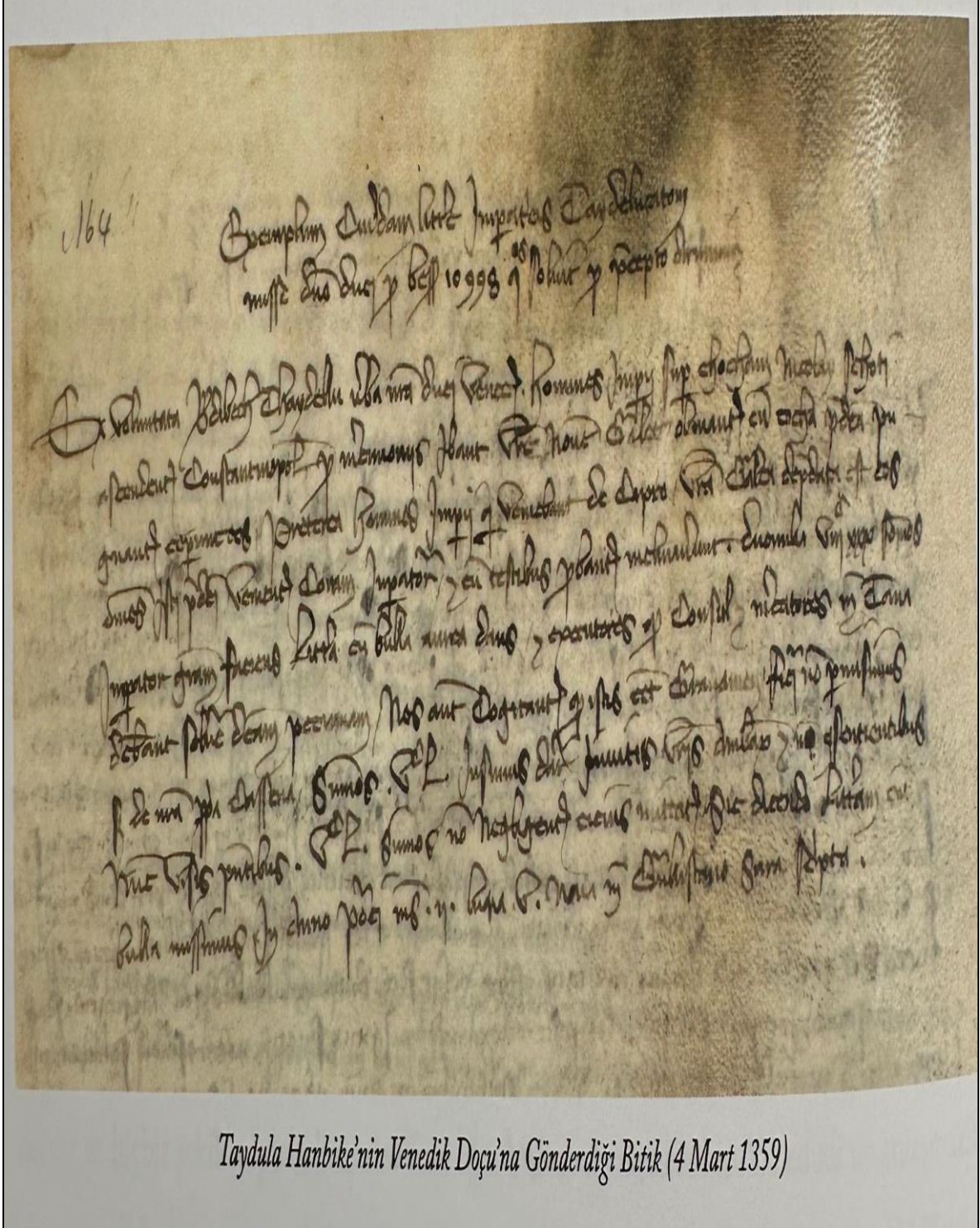
Taydula Han Bike'nin bu belgesi, tarihçi A. P. Grigoryev ve V. P. Grigoryev tarafından belirtildiği gibi, Ordalı tüccarlara yapılan ödemeyi Venedik Doçu'ndan geri talep ettiğini açıkça göstermektedir.

²²⁰ Ryan James D., "Christian Wives of Mongol Khans: Tartar Queens and Missionary Expectations in Asia", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol: 8, No: 3, Third Series Cambridge University Press on behalf of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 1998, s. 418.

²²¹ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 101.

²²² Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmi Yazışmalar*, s. 102.

Orijinali Uygur alfabesiyle Türkçe yazılan bu bitik, günümüze sadece Latince tercümesiyle ulaşmıştır ve Venedik Devlet Arşivi'nde Commemoriali, Reg. 6, 81 numara ile kayıtlıdır.²²³

Taydula Hanbike'nin Venedik Doğu'na Gönderdiği Bitik (4 Mart 1359)

²²³ Özyetgin-Kemaloğlu, Resmi Yazışmalar, s. 101.

hazırlanma nedeni ve içeriği, önceki belgenin giriş bölümünde detaylı bir şekilde açıklanmıştır.²²⁶

Taydula Han Bike'nin deme belgesinde sıralanan toplam deme miktarı 10.998 olarak belirtilmiştir. Ancak, verilen sayılar toplandığında 10.898 rakamı ortaya çıkmaktadır. Bu fark muhtemelen yazım hatası veya yanlış hesaplama kaynaklı olabilir.

Bu belge koleksiyonu, tarih sıralamasına uygun bir şekilde düzenlenmiş olup, Taydula Han Bike'nin Venedik Doçu'na gönderdiği bitik öncesinde hazırladığı ek belgeyi içermektedir.

4.3. TAYTULA HAN BİKE'NİN ÖLÜMÜ

Taytula Hatun'un ölümüne dair bilgilere ulaşabileceğimiz yegâne kaynak, Ötemiş Hacı'nın Cengiznamesi ve Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr'ına kaynaklık eden Dost Sultan'ın kayıp olan defteri olan “Tarih-i Dost Sultan Özbekî”dir. Bu eser, gerçeklerle efsanevi anlatımların iç içe geçtiği ifadeleri içermektedir ve semboller bu bağlamda dikkatle incelenmesi gereken önemli unsurlardır. Aynı zamanda Taytula Hatun'un ölüm sürecindeki semboller, Altın Orda Hanlığı içindeki hanedan değişikliğini de işlemektedir.

Altın Orda Hanlığı'nda, “Kökin Kırgan Köten Han”²²⁷ ünvanı ile anılan Berdibek Han ile Ak Orda hanedanı sona ermiştir. Taytula Bigim'in, Hızır oğlanı tahta çıkarmak istediği ancak atalığını kabul etmediği süreçte, kendisine “terme evi” verildiği ifade edilmiştir. Bu semboller içerisinde öne çıkan ilk imge, Özbek Han'dan miras kalan “Altın Eşikli Otağ” (terme ev: kutsal ev) olarak bilinir. Altın Eşikli Otağ, Ak Orda hanedanının sembolüdür. Cuçi'nin ölümünden sonra, Cengiz Han'ın torunları Batu ve İcan arasındaki taht üzerindeki tereddüt üzerine, her birine özgü hanedan sembollerini oluşturmak amacıyla çadırlar kurarak Altın Eşikli Ak Orda Batu'ya, Gümüş Eşikli Gök Orda İcan'a verilmiştir. Batu'dan gelen soy, Ak Orda Hanedanı olarak hükmetmişken, İcan'dan gelen soy, Gök Orda Hanedanı olarak adlandırılan tâbi kol olmuştur. Taytula Hatun tarafından Altın Eşikli Ak Orda'nın Hızır Han'a devredilmesi, mirasın transferi, hanlık makamının veya hâkimiyetin kendisine devri olarak yorumlanmalıdır. Cuçi'nin oğlu Şiban neslinden Mangıtay'ın oğlu Hızır Han tarafından, evliliğin reddedilmesi ve söz konusu otağın parçalara ayrılması ve nökerlere dağıtılması, Ak Orda Hanedanı'nın sonuna ve ona ait

²²⁶ Özyetgin-Kemaloğlu, *Resmî Yazışmalar*, s. 104.

²²⁷ Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 78.

değerlerin halk arasında bölüşülmesine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Hızır Han'ın bu davranışı, Taytula Hatun'un Ak Orda Hanedanına ait bir sembolü kullanarak tahtı tamamen kontrol altında tutma girişimlerini sona erdirmeyi amaçladığı da söylenebilir. Ancak bu süreci Altın Orda Hanlığı'nın tamamen sona erişi olarak değerlendirmek doğru olmasa da Altın Orda Hanlığı, Batu'nun liderliği altında kurulmuş, onun soyundan gelenlerce yönetilmiş ve Ak Orda adını almış olsa da, Deşt-i Kıpçak coğrafyası aslen Cuçi ulusuna aittir ve Cuçi oğullarının hâkimiyet alanıdır. Cuçi'nin diğer oğulları Şiban ve Tokay Timur neslinden gelenlerin hanlık makamını üstlenmeleri, Cuçi oğulları arasında hanedan değişikliğiyle birlikte devletin varlığını sürdürmesini sağlamıştır.²²⁸

Özellikle üzerinde durulması gereken diğer bir husus, Taytula Hatun'un öldürülme biçimidir. Moğol geleneğinde, han soyundan gelen prenslerin kanı kutsal kabul edilmiş ve bu nedenle onların kanı dökülmeden genellikle boğularak öldürülmüşlerdir. Bu uygulama, Türk devlet geleneğinde de yaygın olarak görülmüştür. Altın Orda Hanlığı'nda, hanedan üyelerine dair benzer uygulamalar Emir Nogay döneminde de yaşanmıştır. Emir Nogay, Mengü Timur'un karısı Çiçek Hatun'u boğdurmuş, bu olay kaynaklara yansımıştır.²²⁹

Ancak Taytula Hatun'un ölümü farklı bir şekilde gerçekleşmiştir. Umdetü'l-Ahbâr'a göre, Taytula Hatun'un ölümü sırasında onu tutup bir at arabasına bindirmişler ve daha önce binilmemiş vahşi bir bozkır atıyla dere ve tepe arasına salmışlardır. Atlar, onu dağlara taşlara çarpıp parçalara ayırmışlardır. Bu uygulama, Taytula Hatun'un soylu bir aileden geldiği ve kabilesi tarafından kabul edilmediğine işaret etmektedir. Hem binilmemiş atlar hem de dağ taş sembolleriyle hatunun ölümü, onun kökeninin ve statüsünün kabilesi tarafından reddedildiğini ve bu nedenle Deşt-i Kıpçak coğrafyasına geri gönderildiğini sembolize etmektedir.²³⁰

²²⁸ Гринберг, Моше, К Вопросу О Том, Как «Железные Псы» Батуидов Разломали «Золотую Юрту» Своих Хозяев» Золотоордынское Обозрение, (Moshe Grinberg, to the Question How the "Iron Dogs" of the Batuids Broke Down the "Golden Yurt" of Their "Masters", Golden Horde Review), 9 (1), 2021, s. 56.

²²⁹ Tiesenhausen, *Metinler*, s. 197.

²³⁰ Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 81.

SONUÇ

Cengiz Han'ın önderliğinde Moğol İmparatorluğu'nun kurulması ve genişlemesi, Orta Asya tarihinde büyük bir dönüm noktası oluşturmıştır. Cengiz Han'ın hükümdarlığı sırasında, imparatorluğun sınırları genişlemiş ve birçok farklı Hanlık ve kabileyi birleştirmiştir. Cengiz Han'ın hükümet anlayışı, cihan hâkimiyeti fikrine dayanmıştır ve bu fikir doğrultusunda hareket etmiştir.

Cengiz Han'ın ordularıyla yürüttüğü savaşlar, çok acımasız ve barbarca bir şekilde gerçekleşmiştir. Şehirleri yağmalama ve halkı katletme uygulamaları, Cengiz Han'ın savaş stratejilerinin vahşiliğini yansıtmaktadır. Harzemşahlarla yaşadığı çatışma da bu vahşetin bir örneğini sunmaktadır.

Cengiz Han ölünce imparatorluğu çocukları arasında paylaştırmıştır. Bu oğullar kendi bölgelerini yönetmişlerdir. Bu bölgeler arasında net sınırlar bulunmasa da her biri merkezi otoriteye bağlı kalarak kendi topraklarını yönetmiştir.

Deşt-i Kıpçak coğrafyasındaki XIII. yüzyıl, atlı-savaşçı-çoban kültürünün önemli temsilcisi olan Cuçi ulusunun dönemidir. Altın Orda Devleti, eski Türk kültürel değerlerini devralmış, Cengiz kanunlarıyla biçimlendirilmiştir. Hatta neredeyse bir yüzyıl sonra İslamlaşarak Türk-İslam statüsü kazanmıştır. Bu kültürel evrim ve kimlik, aile yaşamında, toplum yaşamında, askeri, siyasi ve sosyal yaşamda belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Altın Orda Devleti'nin kuruluşu, Cengiz Han'ın torunu olan Batu Han döneminde gerçekleşmiştir. Batu Han, bu devletin kurucusu olarak kabul edilirken, Altın Orda'nın sınırları Batı Sibirya'dan Macaristan'a kadar genişlemiştir. Altın Orda, Rusya'nın bozkırlarında uzun bir süre varlığını sürdürmüş ve önemli bir rol oynamıştır.

Altın Orda'nın tarihi, birçok fetret dönemi ve iç mücadelelerle işlenmiştir. Bu dönemlerde hanlar arasındaki rekabet ve taht kavgaları, devletin istikrarını zedelemiştir. Ayrıca Altın Orda, dönemin diğer güçlü devletleriyle ilişkiler kurmuş ve mücadeleler yaşamıştır.

Altın Orda Devleti'nin çöküşü, Kırım Hanı Mengli Giray'ın saldırısı sonucu gerçekleşmiştir. Bu olay, Altın Orda'nın sonunu işaret etmiş ve coğrafi olarak bağımsız devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu devletler, Orta Asya tarihindeki dönüşümlerin bir parçası olarak Rusya'nın oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Kültürel birikimin ve kimliğin etkisi altında, kadının bireysel, sosyal ve siyasi statüsü şekillenmiştir. Altın Orda Hanlığı'nda kadınlar, kültürel mirasın bir parçası olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu rol, aile içinde, toplumda, askeri alanda ve siyasi yaşamda kendini göstermiştir.

Kültürel evrim, aile, toplum, askeri, siyasi ve sosyal yaşamda kendini göstermiştir. Kadınlar, bu süreçte aile ve toplum içinde sınıflandırılmadan birey olarak kabul edilmişlerdir. Bozkır iktisadiyatının temel üreticileri olarak, üretimin her aşamasında aktif rol almışlar, arabaları yönetmiş, yurtları kurup kaldırmış ve iş bölümünde önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir.

Kadınlar, hayvansal ürünleri işleyerek yurtlar için gerekli malzemeleri üretmişlerdir. Elde ettikleri ürünleri çarşıda pazarda satarak kendi ihtiyaçlarını özgürce karşılamışlardır. İslamlaşma sonrasında da yaşam tarzları değişmemiş, hatta İbn Battûta tarzı İslam bölgesinden bölgeye seyahat eden gezginler, Altın Orda'daki kadınların özgür, rahat ve saygın bir yaşam sürdüklerini ifade etmişlerdir.

Türk kültüründe, erkeklerin ve kadınların birbirlerini mukayese edici ve mücadelecî bir şekilde yaklaşmadığı görülmüştür. Atlı-savaşçı bozkır kültürü, iş birliği ile dayanışma üzerine kurulu bir yaşam felsefesi benimseyerek daha güvenli bir hayata ulaşmıştır. Kadınların kılık kıyafet kültürleri, ekonomik refahlarına paralel olarak kaliteli kumaşları ve hayvansal malzemeleri işleyerek iklimle uyumlu ürünleri tercih etmiştir.

Altın Orda Hanlığı'nda kadınlar, sarayda, devlet yönetiminde ve siyasi yaşamda etkili bir konumda bulunmuşlardır. Han eşleri, “hatun” ünvanıyla devlet protokolünde hanın yanında yer alarak belirli bir rol ve ilişki düzenine tabi tutulmuşlardır. Siyasi evlilikler, hanedan üyesi kızlar aracılığıyla güçlerini artırmış ve komşu devletlerle yapılan ilişkilerde önemli bir rol oynamıştır.

Leviratus uygulaması, Cengiz yasalarının etkisi altında Altın Orda Hanlığı'nda da görülmüştür. Naiblik makamı Borakçın Hatun'a tevdi edilmiş, ancak Ulakçı'nın ölümüyle Berke Han'ın tahta çıkmasıyla akim kalmıştır.

Altın Orda Hanlığı döneminde ve benzer siyasi yapılar içinde kadınların siyasi mücadeleleri ve etkileri, tarih yazımında sıklıkla göz ardı edilmiş veya eksik belgelenmiştir. Ancak kadınların Moğol İmparatorluğu ve Altın Orda gibi siyasi entrikaların merkezinde etkili olabileceği tarihi olaylarla kanıtlanmıştır.

Kadınların tarih yazımında görünmez kılınması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve kadınlara yönelik ayrımcılığın bir yansımasıdır. Ancak modern tarihçiler ve araştırmacılar, kadınların tarih boyunca oynadığı rolleri daha fazla vurgulamak ve anlamak için çaba sarf etmektedirler. Bu çaba, kadınların tarih yazımında daha fazla yer almasını ve tanınmasını teşvik eder.

Özellikle Doğu Avrupa'nın Müslüman dünyasında, kadınların siyasi etkileri ve nüfuzları üzerine daha fazla araştırma yapılması, bu kadınların tarih içindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bu, tarih yazımının daha kapsayıcı ve adil olmasına katkı sağlayabilir.

Taytula Hatun, Altın-Orda Hanlığı'nın tarihi içinde önemli bir figür olarak kabul edilmektedir. Özbek Han'ın hatunlarından biri olarak, dönemin siyasi entrikalarında ve hanın yönetiminde etkili bir rol oynamıştır. Taytula Hatun'un özel ilgi gördüğü ve "melike" ünvanına sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların toplumsal ve siyasi rollerinin önemli olduğunu ve kadınların devlet işlerine katkıda bulunduğunu gösteren tarihi belgeler mevcuttur.

Taytula Hatun'un yarlığı, Altın-Orda Hanlığı'nın kadınların güçlü ve yetkili bir şekilde rol aldığı bir toplumsal ve siyasi yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu, Altın-Orda Hanları'nın kadınlara yönelik pozitif bir tutum sergilediği ve kadınların hükümet işlerine ve toplumun yönetimine katkıda bulunma fırsatına sahip olduğu anlamına gelir.

Taytula Hatun'un siyasi girişimi, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların siyasi etkinliğinin bir örneğini temsil etmektedir. Bu, Altın-Orda Hanlığı'nda kadınların güçlü ve etkili bir rol oynadığına dair tarihi belgelere dayalı bir kanıt olarak kabul edilebilir. Kadınların siyasi süreçlerde etkili olduğu bu dönemler, tarihsel anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların güçlendirilmesinin bir örneğini sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, Serkan, *Kazan Hanlığı (1437-1552)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.
- Ahmerov, Ayneddin, *Kazan Tarihi*, Haz. Fatih Ünal, Brc Basım, Ankara 2009.
- Ahmetbeyoğlu, Ali, *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'A Göre Avrupa Hunları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Aka, İsmail, *Timur Ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- Aka, İsmail, *Timurlular*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
- Aktan, Ali, “Memlûk-Haçlı Münasebetleri”, *Belleten*, C. 63, Sa. 237, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, S. 411-452.
- Altan Topçi (Moğol Tarihi), Haz. Tuncer Gülensoy, Ankara 2008.
- Anadol, Cemal, *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013.
- Andreasyan, Hrant D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. I, Sa. 2, İstanbul 1950, S. 401-438.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi Ve Hukuk*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Bal, Mehmet Suat, “Türkiye Selçukluları, Mısır Memlûkları Ve Altın Orda Devleti'nin İlhanlılara Karşı Kurduğu İttifak”, *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sa. 17, 2005, S. 295-310.
- Bal, Mehmet Suat, *II. İzzeddin Keykâvus Dönemi (1246-1262)*, Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Bedirhan, Yaşar, *İslam Öncesi Türk Tarihi Ve Kültürü*, Eğitim Kitabevi, Ankara 2014.
- Beyânî, Şîrîn, *Moğol Dönemi İran'ında Kadın*, Çev. Mustafa Uyar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Bilgin, Orhan, “Ata Melik Cüveynî, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, Tdv. Yayınları, İstanbul 1993, S. 140-141.
- Bostancı, Fatih, “Han Sultan'ın Berke Han'ın Annesi Olup Olmadığı Hususunda Mutâlaalar”, *Tarih Ve Gelecek Dergisi*, C. 6, Sa. 4, 2020, S. 1344-1355.

Brosset, Marie F., *Histoire De La Georgie*, S. Petersbourg, 1849.

Carpını, *Johann De Plano, Moğol Tarihi Ve Seyahatnâme*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon 1999.

Cengiznâme (Haza Kissa-İ Çingiz Hân), Haz. Bekir Şişman, Etüt Yayınları, Samsun 2009.

Ch'i Tang, *Moğol Sülalesi Devrinde Türk Ve İslam Dünyası İle Temasta Bulunan Şahsiyetler*, İstanbul 1970.

Cherkas, Boris, "Territorial Organisation Of The Ulus Of Jochi (Territory To The West Of The Don)" *The Golden Horde In World History*, Kazan 2017, S. 153-175.

Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century*, Clarendon Press, Oxford 1972.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-İ Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

Çelik, Aydın-Güler, Önder, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sa. 188, Ekim 2010, S. 139-162.

Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Türk Şeceresi Türk'ün Soy Ağacı*, Çev. Rıza Nur, İstanbul 2010.

El-Kâsânî, Ebül-Kâsim Cemâlüddîn Abdullâh B. Alî B. Muhammed, *Târih-İ Olcaytu*, Neşr. Mahin Hambly, Tahran 1969.

El-Ömerî, Şihabeddin B. Fazlullah El-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr (Türkler Hakkında Gördüklerim Ve Duyduklarım)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Erdem, İlhan, "Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadî, Ticari İlişkileri Ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 22, Sa. 33, 2003, S. 49-67.

Fahreddin, Rızaeddin, *Altın Ordu Ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.

Fazlullah, Resideddin, *Câmi'ü't Tevârih*, C. II, Trc. W. M. Thackston, Harvard Üniversitesi 1998.

Fazlullah, Reşîdüddin, *Câmiü't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Fazlullah, Reşîdüddîn, *Câmiü't-Tevârih, I*, Neşr. Muhammed Rûşen-Mustafa Mûsevî, Câphâne-İ Kuteybe, Tahran 1373.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yayınları, Çev. Osman Karatay, Ankara, 2002.

Grousset, René, *Stepler İmparatorluğu-Attilâ, Cengiz Han, Timur*, Çev. Prof. Dr. Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Güler, Önder, *Altın Orda İmparatorluğu Dış İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013.

Günaltay, Şemseddin, *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih Ve Müverrihleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1991.

Hacı, Ötemiş, *Cengiz-Nâme*, Haz. İlyas Kamalov, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.

Hemedânî, Resîdüddîn Fazlullâh-İ, *Câmi'u't-Tevârîh: 718/1318*, C. I-Iı, Haz. Behmen Kerîmî, Tahran 1362/1983.

İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, C. 1-2, Çeviri İnceleme Ve Notlar: A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl B. Şihâbiddîn Ömer B. Kesîr B. Dav' B. Kesîr El-Kaysî El-Kureşî El-Busrâvî Ed-Dımaşkî Eş-Şâfiî (İbnü'l-Kesîr), *El-Bidâye Ve'n-Nihâye*, C. 1-14, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1985.

İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdûr*, Selenge Yayınları, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2012.

İbni Tagrıberdi, *En-Nücûmu'z- Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Fida Ali B. Muhammed B. Abdilkerîm El-Cezerî Eş-Şeybânî, *El-Kâmil Fi't-Târîh, (İslâm Tarihi)*, C. 1-10, Trc. Hyt. Ahmet Ağrakça, Beşir Eryarsoy, Zülfikar Tüccar, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

İzgi, Özkan, *Çin Elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Kaçın, Bülent, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*, İstanbul 2017.

Kafalı, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş Ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda Devleti”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Ed. Osman Karatay, Serkan Acar, İstanbul, 2013.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda Hanlığı’nda Hanedan Kadınlar”, *Ortaçağda Kadın*, Ankara 2011.

Kamalov, İlyas, “Altın Orda-Bizans Münasebetleri (1261-1453)”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, C. 4, Sa. Iv, Çorum 2005, S. 3-20.

Kamalov, İlyas, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008.

Kanat, Cüneyt, “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 16, Sa. 1, 2001, S. 31-45.

Karayev, Ömürkul, *Türkler Ve Kağanlıkları*, Çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Kartlis Tskhovreba: A History Of Georgia, Trans. Dmitri Gamq’relidze, Ed. Roin Metreveli And Stephen Jones, Georgian National Academy Of Sciences, Artanuji Publishing, Tbilisi 2014.

Kaşgarlı Mahmûd, *Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi*, Çev. Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Kıragos, Müverrih, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, Trc. Gürsoy Solmaz, Ankara 2009.

Kırımî, Abdülgaflar, *Umdetü’l-Ahbâr*, Haz. Derya Derin Paşaoğlu, Kazan 2014.

Koç, Dinçer, *Rus Kaynaklarına Göre İlk Müslüman Türk Devleti: İtil Bulgar Devleti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Konukçu, Enver, “Berke Han”, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Tdv. Yayınları, İstanbul 1992, S. 506-507.

Köprülü, M. Fuat, “Altın Orda’ya Ait Yeni Araştırmalar”, *Belleten*, C. 5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1941, S. 397-436.

Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917 Yılına Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Kushenova, Ganizhamal, *Ögedey Kaan Devrinde Türkistan Ve Maveraiünnehir (1229-1241)*, Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

May, Timothy, “Titles”, *The Mongol Empire: A Historical Encyclopedia*, Ed. Timothy May, Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2017, S. 56-62.

Miftakhov, İlyas, *Xx. Yüzyılda Kazan Bölgesinde Tarih Yazıcılığı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Moğolların Gizli Tarihçesi, Trc. Ve Not. Mehmet Levent Kaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Moğolların Gizli Tarihi, Trc. Ahmet Temiz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

Nicola, Bruno De, *Women In Mongol Iran: The Khatuns, 1206-1335*, Edinburgh University Press, 2017.

Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, C. V, Haz. E. Kılıç, Toker Yayınları, İstanbul 1979.

Ögel, Bahaeddin, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Örs, Derya, “Abdullah B. Ali Kâşânî”, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Tdv. Yayınları, S. 4-5.

Örs, Derya, *Tarih-İ Olcaytu, (İnceleme Ve Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1992.

Özcan, Altay Tayfun, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Özcan, Altay Tayfun, *Moğollar Avrupa’da: Moğolların Avrupa Seferinin Üç Tanığı*, Kronik Kitap, İstanbul 2020.

Özel, Haşim, *Kıpçak Uruk Ve Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Ögedey Han”, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, Tdv. Yayınları, İstanbul 2007, S. 21-22.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Residüddin Fazlullâh-İ Hemedânî”, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, Tdv. Yayınları, S. 19-21.

Özyetgin, A. Melek–Kemaloğlu, İlyas, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmi Yazışmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017.

Paşaoğlu, Derya Derin, “Altın Orda Ve Kırım Sahasında Bozkır Aristokrasisinin Güçlü Temsilcileri: Emir Rektemür Ve Şirin Mirzalar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, Sa. 56, 2014, S. 147-190.

Polo, Marco, *Dünyanın Hikâye Edilişi: Harikalar Kitabı*, Trc. Işık Ergüden, Z. Zühre İlkelen, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

Polo, Marco, *Marco Polo'nun Geziler Kitabı*, Çev. Ömer Celal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul 2015.

Quentin, Simon De Saint, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür Ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006.

Rubruk, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, İstanbul 2012.

Ryan James D., “Christian Wives Of Mongol Khans: Tartar Queens And Missionary Expectations In Asia”, *Journal Of The Royal Asiatic Society*, Vol: 8, No: 3, Third Series Cambridge University Press On Behalf Of The Royal Asiatic Society Of Great Britain And Ireland 1998, S. 418-432.

Samoiloviç, A. N., “Cucu Ulusu'nda Payza Ve Baysaya”, *Türk Hukuk Ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. 2, (1932-1939), Çev. Hasan Ortekin, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1939, S. 52-64.

Seferoğlu, Şükrü Kaya-Müderrişoğlu, Adnan, *Türk Devletleri Tarihi: Etnolojik Bir Deneme*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1986.

Solmaz, Gürsoy, “Timur Ve Seferleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel, İstanbul 2010, S. 540-553.

Subaşı, Ömer, *Moğollarda Kadın, Evlilik Ve Dış Siyaset*, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları Iı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İslam Tarihi, Sanat Ve Kültür Araştırma Merkezi, İstanbul 1988.

Şeşen, Ramazan, *Sultan Baybars Ve Devri 1260-1277*, İsar Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

Taneri, Aydın, *Harezmşiler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966.

Tekinoğlu, Hüseyin, *Cengiz Han'ın Yönetim Ve Liderlik Sırları*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2007.

Temir, Ahmet, *Moğolların Gizli Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

The Journal Of Friar Odoric, With Three Narratives, İn Illustration Of İt, From Hakluyt's "Navigations, Voyages & Discoveries, London, New York: The Macmillan Company, 1900.

Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum Atque Spalatinorum Pontificum / History Of The Bishops Of Salona And Split*, Ed. Damir Karbic, Mirjana Matijevic Sokol And James Ross Sweeney, Budapest 2006.

Tiesenhausen, W. De, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

Togan, Isenbike, *Çinggis Han Ve Moğollar*, İstanbul 2010, S. 392-398.

Togan, Zeki Velidi, "Resid-Üd-Din Tabib", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 9, İstanbul 1964, S. 705-712.

Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usûl*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1985.

Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

Uslu, Emine, *Sibir Hanlığı'nın Kuruluşu Gelişimi Ve Yıkılışı*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2011.

Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Nâibeler Ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011.

Vardan, Müverrih, *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları Tarih Semineri Dergisi, C. I, Sa. 2, İstanbul 1937.

Vernadsky, George, *Moğollar Ve Ruslar*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.

Weatherford, Jack, *Cengiz Han'ın Kızları*, Çev. Mehmet Bilgen, Tarih Ve Kuram Yayınları, İstanbul 2016.

Willem, Ruysbroeckli, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Ed. Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010.

Willem, Ruysbroeckli, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2010.

Yakubovskiy, A. Yu., *Altın Ordu Ve Çöküşü*, Çev. Hasan Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

Yazıcı, Özge, *Cengizogullarında Kadın*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2018.

Yılmaz, Ali, “Moğol İstilasından Sonra Kurulan Bazı Türk Devletleri”, *Türk Tarihi Ve Kültürü*, Ed. Prof. Dr. Cemil Öztürk, Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara 2018, S. 81-105.

Yiğit, Fatma Akkuş, “İktidar Ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasi Evlilikler”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sa. 49, 2016, S. 103-120.

Yiğit, İsmail, *Memlûklar (1250-1517)*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2008.

Yuvalı, Abdülkadir, “Mengü Timur”, *Tdv. İslâm Ansiklopedisi*, C. 29, Tdv. Yayınları, Ankara 2004, S. 138.

Yücel, Muallâ Uydu, *Altın Orda Devleti*, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul 2010.

Yücel, Muallâ Uydu, *Bozkırın Asenaları: Şefkat, Sevgi Ve İhtiras'ın Gölgesinden Tahta Giden Yol*, Çoban Yayınları, İstanbul 2019.

Гринберг, Моше, К Вопросу О Том, Как «Железные Псы» Батуидов Разломали «Золотую Юрту» Своих Хозяев» Золотоордынское Обозрение, (Moshe Grinberg, To

The Question How The “Iron Dogs” Of The Batuids Broke Down The “Golden Yurt” Of Their “Masters”, Golden Horde Review), 9 (1), 2021.

ÖZGEÇMİŞ

Adı soyadı:	Yusuf ARSLANER			
Doğum Yeri:				
Doğum Tarihi:				
Medeni Durumu:				
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Karadeniz Bakır	Tam Gün Eğitim	Artvin	1998-2003
Ortaöğretim	Karadeniz Bakır	Tam Gün Eğitim	Artvin	2003-2006
Lise	Artvin Lisesi	Tam Gün Eğitim	Artvin	2006-2009
Lisans	Ordu Üniversitesi	İkinci Öğretim	Artvin	2010-2014
Yüksek Lisans	Artvin Çoruh Üniversitesi	Tezli Yüksek Lisans	Artvin	2021-2023
İş Deneyimi	Özel Artvin Kişisel Gelişim Kursu/Sınav Dershanesi'nin İşletmecisiyim.			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:				
e-posta:				
Yayınlarımlarım				